

Tweede Wereldoorlog:

ROOF EN RECHTSHERSTEL

Archief Philip Staal

Eindrapport van de Contactgroep
Tegoeden WO II

Amsterdam, 12 januari 2000

INHOUD

1 INLEIDING

- 1 Ontwikkeling taakopdracht 6
- 2 Samenstelling Contactgroep 8
- 3 Werkzaamheden 8
  - 3.1 Monitoring 8
  - 3.2 Onderzoek 9
  - 3.3 Advisering 10
  - 3.4 Afhandeling van brieven 11
- 4 Informatieverschaffing 11
- 5 Tot slot 12

2 INVENTARISATIE BUITENLANDSE ONDERZOEKEN

- 1 Inleiding 13
- 2 Onderzoeken naar slapende tegoeden bij financiële instellingen 13
  - 2.1 Zwitserland 13
  - 2.2 Het Verenigd Koninkrijk 15
  - 2.3 Zweden 16
  - 2.4 Noorwegen 16
- 3 Internationale steunfondsen ten behoeve van oorlogsslachtoffers 17
  - 3.1 Fondsen ten behoeve van vervolgingslachtoffers 17
    - 3.1.1 Het Nazi Persecutee Relief Fund 17
    - 3.1.2 Het Swiss Special Fund for Needy Victims of the Holocaust/Shoa 17
    - 3.1.3 De Swiss Foundation for Solidarity/Swiss Solidaire 18
    - 3.1.4 Het bankenfonds 18
    - 3.1.5 Particuliere fondsen 19

- 3.1.6 Het Nationalfonds der Republik Österreich für Opfer des Nationalsozialismus 19
- 3.2 Fondsen ten behoeve van voormalige dwangarbeiders 19
- 4 Nederlandse meldpunten 20

3 DE NEDERLANDSE GOUDCLAIM 1945-1998

- 1 Inleiding 21
- 2 Het monetaire goud van Nederland 24
  - 2.1 De voorgeschiedenis 24
  - 2.2 Op zoek naar het goud 26
  - 2.3 Nederland en de TCG 30
- 3 Nederland en Zwitserland 32
- 4 Nederland en Zweden 35
- 5 Nederland en Italië 36
- 6 Nederland en Portugal 37
- 7 Nederland en Spanje 39
- 8 Nederland en Turkije 40
- 9 Nederland en Roemenië 41
- 10 Tot slot 41

4 RECHTSHERSTEL: EEN HISTORISCH OVERZICHT

- 1 Inleiding 44
- 2 Doel 45
  - 2.1 De vele doelstellingen van het rechtsherstel 45
  - 2.2 De beperkingen van het vermogensrechtsherstel 47
- 3 Institutionele opzet en procedurele werking 53
  - 3.1 Dilemma's 53
  - 3.2 De organisatie 55

3.3	Bijzondere procedures	56
3.4	Hinkend rechtsherstel	57
4	Afwikkeling en omstandigheden	59
4.1	Intermezzo: het Militair Gezag	59
4.2	Andermaal intermezzo: de komst van de Raad voor het Rechtsherstel	62
4.3	Aanhoudend intermezzo: de jaren 1947-1949	66
4.4	Doorbraak in de wetgeving: 1949	67
4.5	Rechtsherstel met problemen	69
4.6	Weerbaarstig rechtsherstel	72
4.7	Falend rechtsherstel: effecten	76
5	Bevindingen en overwegingen	82

5 INVENTARISATIE OMVANG ROOF EN RESTITUTIE

1	Inleiding	88
2	Aanpak van het onderzoek	89
3	Omvang van de roof	90
4	Omvang van de restitutie	93
5	Emigratie van joods vermogen voor 10 mei 1940	98
6	Omvang slapende tegoeden bij Nederlandse financiële instellingen	99
7	Omvang van door Nederlanders in bewaring genomen goederen	100
8	De verhouding tussen roof en restitutie	100

6 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

1	Inleiding	101
2	Roof en restitutie	102
3	Rechtsherstel	106
4	Monitoring	109

5	De Nederlandse goudclaim	110
6	Ten slotte	111

BIJLAGEN

Adviezen van de Contactgroep Tegoeden WO II uitgebracht aan de minister van Financiën.

Prof dr F. Kalshoven, *Advies inzake de kansen op verdere restitutie van het tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitse bezetter uit Nederland weggevoerde monetaire goud*. Wassenaar, 15 maart 1999

Prof dr P.W. Klein, *Het rechtsherstel gewogen: vragen mét en zonder antwoord*. Leiden, december 1999

NIOD (dr G. Aalders), *Bij Verordening. De roof van het joodse vermogen in Nederland en het naoorlogse rechtsherstel*. Amsterdam, 1998

KPMG Forensic Accounting (drs F. Hoek RA en J. ten Wolde RA), *Roof en restitutie Joods vermogen. Rapport uitgebracht aan de Contactgroep Tegoeden WO II*. Amsterdam, 1999

1 INLEIDING

1 Ontwikkeling taakopdracht

De Contactgroep Tegoeden WO II is op 10 maart 1997 door de minister van Financiën geïnstalleerd. De taakopdracht van de Contactgroep was aanvankelijk beperkt, namelijk het kritisch volgen ('monitoren') van het onderzoek naar oorlogstegoeden in het buitenland. Mochten deze onderzoeken daar aanleiding toe geven dan zou de Contactgroep moeten bezien of Nederlandse ingezetenen claims zouden kunnen leggen op daaruit voortkomende gelden. Het betrof op dat moment in het bijzonder de in mei 1996 begonnen naspeuringen naar de tegoeden van rekeninghouders van Zwitserse banken van wie na mei 1945 niets meer vernomen was. Het onderzoek stond (en staat) onder leiding van een internationale commissie onder voorzitterschap van de Amerikaan Paul A. Volcker. Deze commissie, de *Independent Committee of Eminent Persons* (ICEP), voert haar werkzaamheden uit op grond van een overeenkomst (een *zg Memorandum of Understanding*) tussen de Zwitserse Bankiers Vereniging en de overkoepelende *World Jewish Restitution Organization*. De totstandkoming van de Volcker-commissie speelde zich af tegen de achtergrond van een oploeiende internationale discussie over de rol van het neutrale Zwitserland in de Tweede Wereldoorlog.

Al na de tweede vergadering op 10 april 1997 vroeg en kreeg de Contactgroep uitbreiding van haar mandaat. Mede op verzoek van de *Nederlandse Vereniging van Banken* (NVB), *het Verbond van Verzekeraars* (VHV) en het *Centraal Joods Overleg* (CJO) nam zij het initiatief tot een onderzoek naar mogelijke tegoeden van vervolgingsslachtoffers bij Nederlandse banken en verzekeringsmaatschappijen. Het onderzoek werd in de zomer van 1997 in handen gelegd van de *Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO II in Nederland*, de commissie-Scholten. Haar opdracht, uit te voeren door een team van onafhankelijke wetenschappelijke deskundigen, luidde onderzoek te verrichten naar de feitelijke systematiek van het naoorlogse rechtsherstel door Nederlandse financiële instellingen. Daarbij werd ook de rol van de overheid onder de loep genomen. De analytische opzet hield in dat Contactgroep noch Begeleidingscommissie individuele claims in behandeling nam. Dit werd nadrukkelijk

overgelaten aan de direct betrokken instantie, de bank of verzekeraar in kwestie dan wel diens rechtsopvolger.

Uit hoofde van haar monitoringfunctie - en daarmee kreeg haar derde taak vorm - wees de Contactgroep in augustus 1997 de minister op enige relevante passages in de kort daarvoor uitgebrachte Amerikaanse studie *US and Allied Efforts to recover and restore gold and other assets stolen or hidden by Germany during World War II*. Dit onder de supervisie van het State Department geschreven rapport maakte melding van de te verwachten slotuitkering van de Tripartiete Goudcommissie (TGC). Nederland heeft na 1945 in totaal 71.820 kg uit de door de TGC beheerde goudpool teruggekregen van zijn door de Duitsers geroofde monetaire goud en had nog recht op een restuitkering van ca 1.180 kg. Omdat bovengenoemd rapport vaststelde dat in de pool behalve het goud van centrale banken ook enig particulier goud uit de concentratiekampen terecht was gekomen, gaf de Contactgroep de minister van Financiën in overweging het Nederlandse aandeel in het restant ter beschikking te stellen aan vervolgingslachtoffers. In zijn brief dd 18 september 1997 verzocht de minister de Contactgroep, gezien de veelheid aan internationaal onderzoek naar de Duitse roof van monetair goud en de naoorlogse restitutie ervan, hem te adviseren over de resultaten hiervan en de afwikkeling van de Nederlandse goudclaim tegen dit licht opnieuw te bezien.

Zo had de Contactgroep aan het einde van de zomer van 1997 dus een drietal taken toegewezen gekregen. Met het oog op de onvoorspelbaarheid van de actuele internationale discussie liet het ministerie van Financiën overigens in deze zelfde periode weten in dit verband liever niet van een strikt omschreven mandaat te spreken maar van een 'zich ontrollend werkterrein'. Dat liet de Contactgroep de mogelijkheid, uiteraard in overleg met het ministerie en de later opgerichte commissies die zich eveneens met de problematiek van de - financiële - tegoeden van de Tweede Wereldoorlog bezighielden, relevante initiatieven te ontplooiën dan wel onderzoeksonderdelen nationaal of internationaal af te stemmen. Dat heeft de Contactgroep dan ook gedaan, zoals blijkt uit het onder punt 3 beschreven overzicht van haar werkzaamheden.

Ter bevordering van de onderlinge informatie en coördinatie vond van af die tijd onder leiding van de secretaris van de Contactgroep een geregeld werkoverleg plaats tussen de verschillende commissies.

Om dezelfde redenen is de heer F.G. Kordes, voorzitter van de *Commissie van Onderzoek Liro-archieven*, verzocht om, nadat zijn Commissie haar taak beëindigd had, zitting te nemen in de Contactgroep. Zijn ervaring en expertise op verwant terrein kwamen de Contactgroep te stade bij de afronding van haar werkzaamheden.

2 Samenstelling Contactgroep

De Contactgroep bestaat uit: dr J.A. van Kemenade (voorzitter), prof dr J.C.H Blom, prof drs V. Halberstadt, de heer F.G. Kordes RE, mr F. Korthals Altes, de heer J. Krant, drs J.F.M. Peters, prof dr A. Schilder RA, drs T. de Swaan, drs H.H.F. Wijffels en prof L.C. van Zutphen RA (secretaris). Mw drs C. van Renselaar is ter ondersteuning aan de Contactgroep toegevoegd.

Drs Chr. Ruppert was bij de vergaderingen van de Contactgroep aanwezig als waarnemer van het ministerie van Financiën.

3 Werkzaamheden

3.1 Monitoring

In de loop van 1997 en de jaren daarna zijn in een reeks van landen (oa Argentinië, België, Canada, Frankrijk, Israël, Noorwegen, Oostenrijk, Portugal, Spanje, het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten, Zwitserland en Zweden) onderzoekscommissies te werk gesteld die met name de rol van de (inter)nationale financiële instellingen in de periode 1933-1945 bestuderen. Voor zover het van belang kon zijn voor het onderzoek in Nederland heeft de Contactgroep toenadering gezocht tot deze commissies en kennis genomen van hun onderzoeksresultaten. In dat kader zijn diverse internationale onderzoekersbijeenkomsten bezocht en was de Contactgroep vertegenwoordigd op de *London Conference on Nazi Gold* in december 1997 en de *Washington Conference on Holocaust-Era assets* in december 1998.

Bijzonder intensief zijn de contacten geweest met de Amerikaanse onderzoekster, mw Helen B. Junz, die in opdracht van de Volcker-commissie onderzoek heeft gedaan naar het welstandsniveau en de vermogenspositie van de joodse bevolking in de door nazi's bezette gebieden - waaronder Nederland - en Duitsland en Oostenrijk aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog.

Hoofdstuk 2 bevat een inventarisatie van de buitenlandse onderzoeken voor zover zij relevant zijn voor Nederland en verband houden met de eerste taak van de Contactgroep.

3.2 *Onderzoek*

In opdracht van de Contactgroep heeft het NIOD een beknopt, algemeen overzicht geleverd van de opzet, organisatie en reikwijdte van de roof tijdens de bezetting en het rechtsherstel na 1945 van met name het bezit van joods Nederland. Het accent lag daarbij op de financiële activa. De Contactgroep aanvaardde het rapport, *Bij verordening. De roof van het joodse vermogen in Nederland en het naoorlogse rechtsherstel* van de hand van dr G. Aalders in augustus 1998. Tegelijkertijd besloot zij het rapport niet als zelfstandige publicatie uit te brengen maar op een later tijdstip, als bijlage van haar Eindrapport. De Contactgroep achtte een nadere onderbouwing van de in het NIOD-rapport gepresenteerde cijfers van de omvang van het geroofde en de naoorlogse restitutie daarvan noodzakelijk. Om die reden en naar aanleiding van de - voorlopige - bevindingen van mw Junz werd aan KPMG Forensic Accounting de opdracht verstrekt om een diepgaand onderzoek in te stellen naar het beschikbare cijfermateriaal dat een indicatie zou kunnen geven van de omvang van de roof van het joodse bezit in de oorlog en de restitutie daarvan na de oorlog. Tevens zou dit onderzoek, om een en ander in het juiste perspectief te kunnen plaatsen, een beredeneerde schatting moeten geven van het vermogen van de Nederlandse joodse gemeenschap aan de vooravond van de oorlog en onmiddellijk daarna. Laatstgenoemd onderdeel is ter beoordeling voorgelegd aan prof dr M.M.G. Fase (DNB/UvA) en prof dr B.M.S. van Praag (UvA), prof dr D.J. van der Kaa en prof dr F.W.A. van Poppel (NIDE). De belangrijkste resultaten van dit onderzoek, dat onder leiding stond van drs F. Hoek RA, zijn te vinden in Hoofdstuk 5 *Inventarisatie omvang roof en restitutie*. Het volledige rapport is als bijlage aan het Eindrapport toegevoegd.

Prof dr P.W. Klein, emeritus-hoogleraar Rijksuniversiteit Leiden, heeft op verzoek van de Contactgroep een studie verricht naar de geschiedenis van het naoorlogs rechtsherstel. Zijn rapport en hoofdstuk 4 van het Eindrapport zijn mede gebaseerd op de bevindingen van de commissie-Scholten die in twee rapporten zijn vastgelegd. Ook Kleins rapport is in de bijlage aan het Eindrapport opgenomen.

Hoofdstuk 3, *De Nederlandse goudclaim 1945-1998*, ten slotte, steunt op het onderzoek van mw drs C. van Renselaar, historicus bij de Nederlandsche Bank, en het advies dat de volkenrecht deskundige prof mr F. Kalshoven desgevraagd gaf over de kansen op verdere restitutie van het Nederlandse monetaire goud. Kalshovens *Advies inzake de kansen op verdere restitutie van het tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitse bezetter uit Nederland weggevoerde monetaire goud* is eveneens als bijlage aan het Eindrapport toegevoegd.

3.3 Advisering

De Contactgroep heeft van meet af aan de taak gehad de minister gevraagd en ongevraagd te adviseren over kwesties die zich naar aanleiding van de binnen- en/of buitenlandse discussie zouden kunnen voordoen. Naast geregeld informeel overleg heeft zij de minister op een drietal punten in het bijzonder geadviseerd. In de eerste plaats stelde zij in het najaar van 1997 voor het Nederlandse deel in het restant van de TGC-goudpool (ter waarde van ca fl 22,5 mln) ten goede te laten komen aan (de nabestaanden van) Nederlandse vervolgingsslachtoffers. Gezien een deel van de herkomst van het goud gingen de gedachten in het bijzonder uit naar de (vertegenwoordigende organisaties van) de joodse gemeenschap. Voor de uitwerking van het advies stelde de regering de commissie-Dolman in, die in juli 1999 haar eindverslag presenteerde. Het tweede advies betrof het verzoek van de ministers van Financiën en VWS in november 1997 om de gedachten te laten gaan over de in de samenleving levende wens ook een onderzoek naar mogelijke oorlogstegoeden uit het voormalig Nederlands-Indië te laten instellen. Gegeven de complexiteit van de problematiek en omdat deze op belangrijke onderdelen afwijkt van die van de Europese vervolgingsslachtoffers adviseerde de Contactgroep allereerst een verkennende inventarisatie te laten uitvoeren. De Contactgroep dacht daarbij aan een specialist die zijn werk onder haar paraplu zou verrichten om zo de toenemende coördinatieproblematiek het hoofd te

kunnen bieden. Het kabinet besloot echter anders en benoemde een aparte onderzoekscommissie, de *Begeleidingscommissie Onderzoek Indische Tegoeden*, die onder verantwoordelijkheid van de minister van VWS haar werkzaamheden uitvoert.

Op 24 november 1998 ten slotte wees de Contactgroep de minister op het bestaan van - op dat moment - vier internationale steunfondsen ten behoeve van vervolgingslachtoffers. Zij adviseerde hem de Nederlandse organisaties van vervolgingslachtoffers op deze fondsen attent te maken.

Bovengenoemde adviezen zijn eveneens in de bijlagen opgenomen.

3.4 *Afhandeling van brieven*

De Contactgroep heeft in de periode maart 1997-december 1999 ruim honderd brieven ontvangen. In overleg met de *Nederlandse Vereniging van Banken* (NVB) en het *Verbond van Verzekeraars* (VVV) is afgesproken dat brieven die daartoe voldoende aanknopingspunten boden, doorgeleid werden naar de desbetreffende bank, verzekeringsmaatschappij of rechtsopvolger. Brieven die informatie en/of documentatie bevatten, gingen, na toestemming van de afzender, naar de betrokken onderzoekers van een van de commissies.

4 **Informatieverschaffing**

Taakopdracht en werkzaamheden van de Contactgroep staan in het brandpunt van de belangstelling. Om die reden heeft zij met enige regelmaat een toelichting gegeven op de voortgang van het onderzoek en de activiteiten. Dat geschiedde in de vorm van een persconferentie, samen met de commissie-Scholten, en door middel van informele persbijeenkomsten en -contacten. Verder is het *Centraal Joods Overleg* regelmatig door de Contactgroep ingelicht over haar werkzaamheden.

5 Tot slot

De Contactgroep wil graag haar erkentelijkheid uitspreken jegens allen die haar de afgelopen drie jaar bij de werkzaamheden hebben bijgestaan. Een bijzonder woord van dank gaat uit naar mw H.B. Junz, mw drs C. van Renselaar, dr G. Aalders, drs F. Hoek RA, prof mr F. Kalshoven, prof dr P.W. Klein en dr A.J. van der Leeuw.

Prof dr M.M.G. Fase, prof dr B.M.S van Praag, prof dr D.J. van der Kaa en prof dr F.W.A. van Poppel wil de Contactgroep danken voor hun bereidheid methodologie en uitkomsten van het statistisch-demografisch onderzoek van de door KPMG uitgevoerde studie *Roof en restitutie Joods vermogen* te toetsen.

2 INVENTARISATIE BUITENLANDSE ONDERZOEKEN

1 Inleiding

Een hoofdtaak van de Contactgroep WO II is het volgen van de onderzoeken die een reeks landen in Europa en Noord- en Zuid-Amerika heeft ingesteld naar diverse aspecten van de Tweede Wereldoorlog. Mochten deze onderzoeken uitkomsten hebben die relevant zijn voor Nederland dan rapporteert en adviseert de Contactgroep daarover de minister van Financiën. Voorts beziet de Contactgroep of er als gevolg van initiatieven door buitenlandse overheden of als resultaat van internationaal onderzoek gelden beschikbaar komen waarop Nederland of Nederlandse ingezetenen op enigerlei wijze een claim zouden kunnen leggen of aanspraak kunnen maken. De monitoringtaak van de Contactgroep is in het bijzonder van toepassing op onderzoeken naar slapende tegoeden bij financiële instellingen en op de internationale steunfondsen die recent ten behoeve van vervolgingsslachtoffers zijn opgericht. De kwestie van het monetaire goud komt in hoofdstuk 3 aan de orde.

2 Onderzoeken naar slapende tegoeden bij financiële instellingen

2.1 Zwitserland

De directe aanleiding voor de oprichting van de Contactgroep in maart 1997 was de installatie van het *Independent Committee of Eminent Persons* (ICEP) in Zwitserland een klein jaar daarvoor. Deze commissie, onder voorzitterschap van de vroegere Amerikaanse centrale-bankpresident Paul Volcker, doet onderzoek naar tegoeden van rekeninghouders waarvan sedert mei 1945 niets meer is vernomen. De ICEP is tot stand gekomen na taaie onderhandelingen tussen de Zwitserse Bankiersvereniging en de *World Jewish Restitution Organization* (WJRO) en het *World Jewish Congress* (WJC). Op de achtergrond speelde mee dat kort daarvoor, in april 1996, in Amerika de eerste hoorzittingen waren begonnen van de *Banking Commission of the US*

Senate onder leiding van de Republikeinse senator van New York, Alfonse d'Amato, over het handelen van de Zwitserse banken inzake deze zg slapende rekeningen ('*dormant accounts*'). Onder druk van de internationale opinie, waarin de Amerikaanse bankencommissie een nadrukkelijke rol vervulde, nam het Zwitserse federale parlement in december 1996 een wet aan die als raamwerk fungeerde voor historisch onderzoek naar slapende tegoeden uit de nazi-tijd. Zo werd bijvoorbeeld het bankgeheim ten aanzien van dit soort tegoeden voor een periode van vijf jaar opgeheven. Eveneens in december 1996 besloot de federale regering tot oprichting van de *Independent Commission of Experts: Switzerland – Second World War* onder leiding van prof Jean-Francois Bergier. De internationaal samengestelde commissie heeft een breed mandaat gekregen dat vijf jaar van kracht is. In december 1997 verscheen haar eerste rapport, een interimstudie van de goudtransacties tussen Zwitserland en nazi-Duitsland tijdens WO II. De publicatie kwam uit ter gelegenheid van de *London Conference on Nazi Gold*. Het tweede, uitgebreide goudrapport verscheen in mei 1998. In december 1999 volgde het rapport over het Zwitserse vluchtelingenbeleid gedurende WO II.

In juni 1997 maakte Volcker bekend dat de Zwitserse banken lijsten met namen zouden gaan publiceren van zg *heirless accounts* uit de periode 1933 en 1945. Het is, zo zei hij tijdens de persconferentie, 'quite a precedent in terms of normal banking practices.' De publicatie, via de internationale pers en Internet (<http://www.dormantaccounts.ch>) geschiedde in drie fases. Er staan weinig Nederlanders op. Voor de afwikkeling van claims diende men zich (voor 31 maart 1998) te wenden tot de Zwitserse vestiging van ATAG Ernst & Young in Bazel.¹ Het feit dat er zo weinig - joodse - Nederlanders op de Zwitserse lijst staan lijkt het beeld te bevestigen dat oprijst uit onderzoek van de Contactgroep, nl dat vermogende Nederlandse joden hun bezit toch vooral in de Verenigde Staten in veiligheid hebben gebracht.²

In maart 1998 verstrekke Zwitserland via de ambassade in Den Haag een lijst van ca 580 personen ('buitenlanders of statenlozen') die in 1939 een later niet meer opgeëist banktegoed hadden in Zwitserland. Deze rekeningen zijn in 1975 opgeheven. Tweederde van de totale som

---

¹ ATAG Ernst & Young. Dormant Aeschengraben 9, POB 2149, 4002 Bazel, Zwitserland. Informatie kan worden aangevraagd op nr 0800-022-68-56

² H.B. Junz, Report on the wealth position of the Jewish Population in nazi-occupied countries, Germany and Austria. In: *Report on Dormant Accounts of Victims of Nazi Persecution in Swiss Banks*. Z.p., december 1999, pp A-127-206

die op deze rekeningen stond - ca Zw frs 3 mln - werd uitgekeerd aan de Zwitserse Federatie van Joodse Gemeenschappen en eenderde ging naar het Zwitsers Centrum voor Vluchtelingenhulp. De lijst telt negen personen met een Nederlandse verblijfplaats. De Zwitserse regering bepaalde in november 1998 dat de personen op bovengenoemde lijst of hun nabestaanden alsnog aanspraak konden maken op de banktegoeden als zij zich voor 30 september 1999 meldden bij de Zwitserse ambassades in hun land.

Half december 1999 verscheen het lang verwachte rapport van ICEP, *Report on Dormant Accounts of Victims of Nazi Persecution in Swiss Banks*. Na een intensieve speurtocht van drieënehalf jaar zijn er 53.886 rekeningen gevonden die na 9 mei 1945 zijn stil gevallen. Rekeningen, in de woorden van de commissie, ‘with probable or possible relationships to victims.’ De commissie beveelt aan de namen van de rekeninghouders openbaar te maken. Pas dan zal duidelijk zijn of en hoeveel Nederlanders hierbij betrokken zijn. Zij of hun nabestaanden kunnen zich in dat geval wenden tot het *Claims Resolution Tribunal*, dat in 1997 in Zürich is opgericht.

Van belang voor Nederland is Appendix S van het rapport, *Report on the pre-war wealth position of the Jewish population in nazi-occupied countries, Germany, and Austria* van mw Helen B. Junz. Zij heeft ook gekeken naar de vooroorlogse vermogenspositie van de Nederlandse joodse gemeenschap. Zoals in hoofdstuk 5 van dit rapport valt te lezen, is dit onderdeel van haar verslag vruchtbaar gebleken voor het onderzoek van de Contactgroep.

2.2 Het Verenigd Koninkrijk

In april 1998 publiceerde het Britse ministerie van Buitenlandse zaken een rapport over het Britse beleid ten aanzien van vijandelijk vermogen in en na WO II. Tegelijkertijd werd via Internet (<http://www.enemyproperty.gov.uk>) een lijst vrijgegeven met de namen van personen en instellingen van wie de tegoeden tijdens de oorlog door de Britse regering geconfisqueerd zijn op grond van de wet *Trading with the Enemy*. De groep ‘enemy countries’ op wie deze wet van toepassing was, is onder te verdelen in twee categorieën: enerzijds de landen met wie het Verenigd Koninkrijk krachtens een formele verklaring in oorlog verkeerde, anderzijds de landen

die op grond van het feit dat zij door Duitsland bezet werden, als vijandige mogendheden beschouwd werden, de zg 'technical enemies'. Nederland viel vanaf 20 mei 1940 in deze laatste categorie.

Ofschoon het grootste deel van de geconfisqueerde vermogens na de oorlog is teruggegeven aan de rechtmatige eigenaren, is er nog een deel dat nimmer is opgeëist. Het in april 1998 opgezette *Enemy Property Payment Scheme* is bedoeld om vervolgingslachtoffers voor de confiscatie van hun vermogen te compenseren.³

2.3 Zweden

Ook Zweden, dat wil zeggen de *Commission of Jewish Assets in Sweden at the Time of the Second World War*, heeft een lijst met niet opgeëiste tegoeden gepubliceerd. De lijst bestaat uit rekeninghouders met een buitenlands adres die in 1945 een rekening bij een Zweedse bank hadden lopen en waarvan sedertdien niets meer is vernomen. Op de lijst staan zes Nederlandse ingezetenen/instellingen.

2.4 Noorwegen

In maart 1996 stelde de Noorse minister van Justitie een commissie in die tot taak kreeg te onderzoeken wat er met de bezittingen van de Noorse joden gedurende de Tweede Wereldoorlog was gebeurd. Ruim een jaar later, in juni 1997, publiceerde de commissie haar eindrapport. De commissie kon het niet eens worden over haar bevindingen, reden waarom het eindrapport uiteenviel in een deel gedragen door de meerderheid, en een deel dat het oordeel van een minderheid, de twee vertegenwoordigers van de joodse gemeenschap, weergaf. Weer een jaar later, in juni 1998, besloot de Noorse regering op grond van de uitkomsten van het rapport tot een 'historische en morele regeling' voor de Noorse joden die gedurende de oorlog van al hun bezit

---

³ Claims kunnen ingediend worden bij: The Enemy Property Claims Assessment Panel. Bay 116-118, 10 Victoria Street, London SW1H 0NN. Tel 00 44 171 215 3484/ fax 00 44 171 215 3487/ email: property.enemy@frmd.dti.gov.uk

beroofd waren.⁴ De regeling bestond uit een bedrag van NOK 250 mln ten gunste van de Noorse joodse gemeenschap als geheel, een zg collectieve compensatie, en een individuele uitkering van NOK 200.000 per persoon aan een ieder die voor 1942 is geboren en onderworpen is geweest aan door de Duitse bezetter ingevoerde anti-joodse maatregelen gedurende de Tweede Wereldoorlog.

3 Internationale steunfondsen ten behoeve van oorlogsslachtoffers

Al snel nadat de commotie losbarstte rondom de kwestie van het nazigoud en de slapende oorlogstegoeden gingen stemmen op fondsen in te stellen voor slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Inventarisatie van deze fondsen leert dat er op dit moment negen fondsen zijn waarop Nederland en/of Nederlandse ingezetenen mogelijkterwijs een beroep zouden kunnen doen. Het gaat hier om fondsen ten behoeve van vervolgingslachtoffers en voormalige dwangarbeiders.

3.1 *Fondsen ten behoeve van vervolgingslachtoffers*

3.1.1 Het *Nazi Persecutee Relief Fund*, opgericht in december 1997 in Londen. Dit fonds is in het bijzonder bedoeld voor de vervolgdgen die na de oorlog buiten alle compensatieregelingen vielen, de zg *double victims* uit met name Oost-Europa en de voormalige Sovjet Unie. Nederland heeft 20 miljoen gulden aan het fonds bijgedragen. De helft ervan is bestemd voor Nederlandse vervolgingsslachtoffers in den vreemde, waarbij de gedachten vooral uitgaan naar Israël. Een onafhankelijk Nederlands college adviseert de minister van VWS over de besteding van de Nederlandse bijdrage aan het fonds.

3.1.2 Het *Swiss Special Fund for Needy Victims of the Holocaust/Shoa*⁵

(<http://www.switzerland.taskforce.ch>), opgericht in februari 1997 door de Zwitserse Bondsraad.

---

⁴ White Paper no 82 to the Storting (1997-98) Historical and moral settlement for the treatment in Norway of the economic liquidation of the Jewish minority during World War II.

⁵ Swiss Special Fund for Needy Victims of the Holocaust/Shoa. 3003 Bern, Switzerland. Tel 0041313232701/fax 0041313232300.

Het fonds bestaat uit donaties van Zwitserse banken (wo de centrale bank, de Schweizerische Nationalbank, SNB), verzekeringsmaatschappijen en bedrijven en is bedoeld voor mensen die op grond van geloof, ras of etniciteit systematisch door de nazi's vervolgd zijn en in behoeftige omstandigheden verkeren. Personen die om politieke redenen vervolgd zijn vallen in beginsel niet onder de door het fonds gehanteerde definitie van 'victim' tenzij zij op grond van hun overtuiging in een concentratiekamp terecht zijn gekomen en voor 1921 geboren zijn.

3.1.3 De *Swiss Foundation for Solidarity/Swiss Solidaire* (<http://www.solidarity.admin.ch>), maart 1997 opgericht door de Zwitserse Bondsraad en de SNB. Het fonds zal gefinancierd worden uit de winst die een herwaardering van de goudreserves van de SNB moet opleveren. Hiervoor is echter een wetswijziging nodig die nog niet door het parlement is goedgekeurd. Zodra de federale wet van kracht wordt zal de SNB het geld naar het Solidariteitsfonds overschrijven. Het fonds heeft een ruime doelstelling, het zal voorzien in 'humanitarian aid at home and abroad', passend in de Zwitserse traditie op dit terrein. Het fonds zal naar verwachting niet voor de zomer van 2000 operationeel zijn.

3.1.4 Het fonds van 1,25 miljard dollar voortvloeiend uit de overeenkomst dd 12 augustus 1998 tussen de Zwitserse banken, het *World Jewish Congress* en de *World Jewish Restitution Organization*. Tot de doelgroep behoorden, zo werd bepaald, rechthebbenden op 'nachrichtlosen Vermögen' en de zg 'Opfern des Holocaust'.

Eind juni 1999 maakte de Amerikaanse federale rechter in New York de modaliteiten van het fonds op hoofdlijnen bekend.⁶ Bepaald is dat alle potentiële rechthebbenden zich voor oktober 1999 dienden te melden. Kort daarna, in augustus, kregen 108 landen in 27 talen hierover nadere informatie verstrekt. Voorts is de doelgroep die een uitkering kan aanvragen nader omschreven. Daartoe behoren systematisch vervolgd die (1) vóór 9 mei 1945 bezittingen in bewaring hebben gegeven bij een Zwitserse bank, een Zwitsers beleggingsfonds of een andere Zwitserse beheerder van fondsen, of (2) vorderingen hebben op Zwitserse instellingen met betrekking tot bezittingen die zijn gestolen of in beslag genomen door het nazi-regime, of (3) slavenarbeid hebben verricht, waarvan de opbrengst aan Zwitserse instellingen of personen ten goede kwam of werd gebruikt om via een Zwitserse instelling of persoon handel te drijven, of (4) die vruchteloos

hebben geprobeerd Zwitserland binnen te komen om aan de nazi-vervolging te ontsnappen of die, eenmaal in Zwitserland, werden mishandeld en om die reden een klacht hebben tegen een Zwitserse instelling. Tot slot komen in aanmerking voor een uitkering personen die, ongeacht of zij nu wel of niet vervolgd werden, slavenarbeid verrichtten op plaatsen die hetzij het eigendom waren dan wel onder beheer stonden van een Zwitserse instelling.

3.1.5 Een drietal particuliere fondsen, opgericht door Zwitserse burgers voor (behoefte) slachtoffers van Holocaust, te weten *The Solidarity Association/Foundation for Holocaust Victims* (<http://www.space.ch/fonds/eng.html>), *Foundation for Humanity and Justice* (<http://www.menschen.ch/eng/index.html>) en het *Fund in Favour of Holocaust Survivors and Jewish People in Distress* (<http://www.switzerland.taskforce.ch>).

3.1.6 Het *Nationalfonds der Republik Österreich für Opfer des Nationalsozialismus*⁷, in 1995 opgericht door de Oostenrijkse regering ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Tweede Republiek. Het fonds is bedoeld voor hen die door de nazi's op grond van geboorte, godsdienst, nationaliteit, seksuele geaardheid, politieke overtuiging of geestelijke en/of lichamelijke afwijkingen vervolgd zijn en (1) op 13 maart 1938 staatsburger of ingezetene van de Federale Republiek van Oostenrijk waren, of (2) ten minste de tien jaar voorafgaand aan de datum van 13 maart 1938 in Oostenrijk hadden gewoond, of de kinderen daarvan, of (3) hun staatsburgerschap of ingezetenenstatus in de tien jaar voorafgaand aan de 13 maart 1938 hebben verloren als gevolg van een dreigende Duitse inval in Oostenrijk, of (4) geboren zijn vóór 9 mei 1945 als kinderen van zulke personen in concentratiekampen of onder vergelijkbare omstandigheden.

3.2 *Fondsen ten behoeve van voormalige dwangarbeiders*

Onderdeel van het in oktober 1998 gesloten coalitie-akkoord van de Duitse regering-Schröder was de oprichting van twee zg 'Bundesstiftungen', de *Stiftung für NS-Unrecht*, bedoeld voor de

---

⁶ Nadere informatie is te verkrijgen bij: Holocaust Victim Assets Litigation. Pobox 8539, San Francisco, CA 94128-8539, Verenigde Staten van Amerika. Tel 0-800-022-4302 / <http://www.swissbankclaims.com>

⁷ Nationalfonds der Republik Österreich. Doblhoffgasse 3, 1017 Wenen – Parlement, Oostenrijk. Tel 00 11 431 4081263, fax 00 11 431 4080389.

zg ‘vergeessenen Opfer’ en de *Stiftung Entschädigung für NS-Zwangarbeit*. Half december 1999 bereikten Amerikaanse organisaties onder leiding van Stuart Eizenstat en een delegatie van de Duitse regering, aangevoerd door Otto Lambsdorff, een akkoord over de oprichting van een Duits fonds ter schadeloosstelling van de dwangarbeiders uit de Tweede Wereldoorlog.⁸

4 Nederlandse meldpunten

Onder meer ter ondersteuning van Nederlanders die claims willen indienen bij buitenlandse banken is in 1997 met financiële steun van het ministerie van Financiën het *Centraal Meldpunt Joodse Oorlogsclaims* in Amsterdam opgericht.⁹

Vooruitlopend op de totstandkoming van Duitse en Oostenrijkse fondsen ten behoeve van dwangarbeiders is in het voorjaar van 1999 met financiële steun van het ministerie van VWS een meldpunt ingericht door de *Stichting Burger-Oorlogsgetroffenen*.¹⁰ Het SBO, waarbij de voormalige Vereniging ex-Dwangarbeiders is ondergebracht, is een particuliere belangenorganisatie voor ‘burgers die werden getroffen door oorlogshandelingen’. Het meldpunt werkt niet alleen voor diegenen die onder de *Arbeitseinsatz* vielen, maar ook voor mensen die dwangarbeid verrichtten in de concentratiekampen, waaronder joden. Het meldpunt gaat zelf niet procederen, maar de voormalige dwangarbeiders voorlichten hoe zij aanspraak kunnen maken op fondsen en hoe zij claims kunnen indienen.

---

⁸ Informatie over de opzet van het fonds is te vinden op: www.ns-zwangarbeiterlohn.de

⁹ Postbus 12969, 1100 AZ Amsterdam. Tel 020-4167596/fax 020-4165915/e-mail: meldpunt@cjo.nl

¹⁰ Stichting Burger Oorlogsgetroffenen (SBO), Kerklaan 35, 7311 AB Apeldoorn, tel 055-5220088

3 DE NEDERLANDSE GOUDCLAIM 1945-1998

1 Inleiding

Met de publicatie van het rapport *History Notes. Nazi Gold: Information from the British Archives* in september 1996 ontketende het Britse Ministerie van Buitenlandse Zaken een discussie die tot op de dag van vandaag de gemoederen wereldwijd bezig houdt. Alle aandacht was in de dagen na de openbaarmaking gericht op het door nazi-Duitsland geroofde monetaire goud, en de rol die met name de Schweizerische Nationalbank (SNB) daarbij in de Tweede Wereldoorlog heeft gespeeld. De Britten zetten vraagtekens bij het standpunt dat de Zwitserse autoriteiten sedert 1945 hebben ingenomen over het in de oorlog van de Duitsers gekochte goud. Volgens het rapport beschikten de Zwitsers in 1945 over een grote hoeveelheid uit Duitsland afkomstig goud waarvan zij in de jaren nadien slechts een schijntje hebben teruggegeven.¹¹ Het onderzoek in de Britse archieven werd verricht op verzoek van het Labour-parlementslid Greville Janner, voorzitter van de Holocaust Educational Trust.

De publicatie van het Britse rapport geschiedde op het moment dat de druk vanuit de Verenigde Staten (VS) op Zwitserland toenam. In de VS hielden de instanties zich op dat moment echter in hoofdzaak bezig met verdwenen vermogensbestanddelen van (vooral joodse) burgers uit de door Duitsland bezette gebieden. Na een jarenlange lobby van het *World Jewish Congress* (WJC) en de *World Jewish Restitution Organization* (WJRO) stemden de Zwitserse banken in het voorjaar van 1996 in met de oprichting van een onafhankelijke onderzoekscommissie, de *Independent Committee of Eminent Persons* (ICEP). Deze commissie, die onder aanvoering staat van Paul A. Volcker, de vroegere voorzitter van het Amerikaanse *Federal Reserve System*, heeft tot taak na te gaan wat er van de slapende bankrekeningen van tijdens de Tweede Wereldoorlog omgekomen vervolgden nog aan rechthebbende nabestaanden kan worden uitgekeerd.

Het Britse rapport had tot gevolg dat nu ook de Amerikanen het vizier richtten op het door nazi-Duitsland geroofde monetaire goud. De Senaatscommissie voor Bankzaken, onder

voorzitterschap van de Republiek in Alfonse D'Amato, boog zich over de kwestie en drong al snel aan op het openbreken van het Akkoord van Washington. Dit Akkoord, in mei 1946 gesloten door Zwitserland en de drie geallieerden: de VS, Engeland en Frankrijk, regelde de teruggave van het door de Duitsers geroofde monetaire goud dat in de oorlog in Zwitserland was beland. In de herfst van 1996 richtte president Clinton de interdepartementale *Presidential Taskforce on Nazi Gold* op onder leiding van onderminister Stuart L. Eizenstat. De Taskforce publiceerde in mei 1997 het rapport *US and Allied Efforts to recover and restore gold and other assets stolen or hidden by Germany during World War II*.¹²

Het Amerikaanse rapport onderschreef de hoofdpunten uit het Britse rapport. Uit de bezette landen, zo werd uiteengezet, haalde nazi-Duitsland in de periode 1939-1945 \$ 580 miljoen (waarde 1945) aan monetaire goud weg. Daarvan vond tussen \$ 398 en \$ 414 miljoen zijn weg naar Zwitserland, waar het of wel op de eigen rekening van de SNB in Bern dan wel op rekening van derde landen bij de SNB terecht kwam. Deze cijfers komen ongeveer overeen met eerder gepubliceerde studies¹³.

De Duitse centrale bank, de Reichsbank, verkocht het geroofde monetaire goud aan het neutrale Zwitserland om twee redenen. Ten eerste ging het om betaling voor de invoer uit Zwitserland van chemicaliën, grondstoffen, wapens en ammunitie, radio- en vliegtuigonderdelen, etc. Het tweede motief was om door de verkoop van goud de beschikking te krijgen over harde Zwitserse franken. Op die manier kon Duitsland de invoer betalen van producten uit derde landen die huiverig waren Duits monetaire goud te accepteren. Voor zover de centrale banken van deze landen de franken echter weer omwisselden in goud bij de SNB fungeerde deze in feite als draaischijf van het monetaire goud.

---

¹¹ *History Notes. Nazi Gold: Information from the British Archives*. Foreign & Commonwealth Office General Services Command. Londen, (september) 1996

¹² In het vervolg aan te halen als Eizenstat, 1997

¹³ Bijvoorbeeld het eerder genoemde rapport van het Britse Ministerie van Buitenlandse Zaken, maar ook: A.L. Smith jr, *Hitler's gold. The story of the nazi loot*. Oxford/New York, 1989; W. Rings, *Raubgold aus Deutschland. Die 'Golddrehscheibe' Schweiz im Zweiten Weltkrieg*. Zürich, 1985 (2^e druk 1996), en T. Bower, *Blood Money – the Swiss, the Nazis and the looted billions*. London, 1997. In 1985 verscheen een overzicht van de SNB zelf: R. Vogler, *Der Goldverkehr der Schweizerischen Nationalbank mit der Deutschen Reichsbank. Geld, Währung und Konjunktur*. In: Schweizerische Nationalbank. *Quartalsheft*, nr 1, maart 1985.

Ook Zweden was een belangrijke handelspartner van Duitsland. Zijn export van ijzererts en kogellagers was van vitaal belang voor de Duitse oorlogsindustrie. Uit het Amerikaanse rapport komt goed naar voren dat de geallieerden er nooit in zijn geslaagd Duitsland een effectieve economische blokkade op te leggen en dat de nazi's behalve met Zwitserland en Zweden, ook met andere neutrale staten als Spanje, Portugal en Turkije vitale financieel-economische banden heeft kunnen onderhouden.

Een ander belangrijk punt dat dit Amerikaanse rapport aansnijdt, is de kwestie van de vermenging van het monetaire met het particuliere goud. Onder auspiciën van de Reichsbank is door de Pruisische Munt goud, dat o.a. afkomstig was van de concentratiekampen, versmolten tot goudbaren die voor een deel via de SNB zijn verhandeld.

In Zwitserland zelf nam het parlement in december 1996 onder de toenemende internationale druk een wet aan die voorzag in de oprichting van de *Independent Commission of Experts Switzerland-Second World War*. De commissie, onder voorzitterschap van de historicus prof dr Jean-Francois Bergier, denkt vijf jaar nodig te hebben voor haar werk. De goudkwestie is voor de commissie overigens slechts onderdeel van een veel bredere onderzoeksopdracht die de rol van Zwitserland in de Tweede Wereldoorlog behelst.

In de maanden nadien zijn in een reeks van landen in en buiten Europa onderzoekscommissies ingesteld. Het onderstreepte het groeiende besef dat het, ruim vijftig jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog, tijd was de werkelijke gang van zaken rondom de roof van goud - monetair en particulier - in door de Duitsers bezette landen in kaart te brengen.

Ook in Nederland, met België het land waar de Duitsers het meeste goud hebben weggesleept, kreeg de Britse publicatie veel aandacht. In Nederland is in totaal 145.674 kg goud onder dwang uit de kluisen van de Nederlandsche Bank naar Duitsland afgevoerd.¹⁴ Daarvan is uiteindelijk, in vier tranches, de laatste in 1998, 71.820 kg teruggekomen.

---

¹⁴ Joh. De Vries, *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank. Vijfde deel. De Nederlandsche Bank van 1914 tot 1948. Tweede Band. Trips tijdvak 1931-1948 onderbroken door de Tweede Wereldoorlog*. Amsterdam, 1994, 367

De commotie over het goud leidde half september 1996 tot vragen in de Tweede Kamer. De toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, Van Mierlo, zegde mede namens zijn collega Zalm van Financiën toe, ‘in het licht van de recente ontwikkelingen [te zullen] onderzoeken of er thans mogelijkheden zijn om voldoening te verkrijgen voor de nog openstaande gedeelten van de Nederlandse [goud]claim.’

Het onderzoek naar het geroofde Nederlandse monetaire goud legde minister Zalm in maart 1997 in handen van de Contactgroep Tegoeden WO II

2 Het monetaire goud van Nederland

2.1 *De voorgeschiedenis*

Op 9 mei 1940, een dag voordat Duitsland Nederland binnenviel, bedroeg de voorraad monetair goud van DNB 555.807 kg fijn.¹⁵ Daarvan lag 192.360 kg (d.i ongeveer 35% van de totale hoeveelheid) in de kluizen in Amsterdam en Rotterdam. Het overige deel was vanaf 1938 in veiligheid gebracht in New York, Pretoria en Londen.

Het Amsterdamse goud (78.605 kg) werd direct na de Duitse inval op 10 mei 1940 verscheept naar Engeland. Met het Rotterdamse goud lukte dat niet. Een loodsboot met 937 baren (11.012 kg) aan boord liep op een mijn en zonk in de Nieuwe Waterweg. Het restant (102.743 kg) bleef in de kluizen achter.

Voor het feitelijke bezit aan goud is dit gegeven echter van geen betekenis.

Op 15 mei 1940, de dag dat Nederland capituleerde, bezat de Nederlandsche Bank 555.282 kg fijn goud¹⁶; het verschil met 10 mei 1940 liet zich verklaren uit reguliere goudtransacties.

Van de totale goudvoorraad was op dat moment 113.755 kg in Nederland en 441.527 kg, ofwel bijna 80%, in het buitenland.

---

¹⁵ Interne nota DNB dd 8 juni 1945. VHA 2.3/19; Handel in edele metalen 1927-1963. Voor deze paragraaf is verder gebruik gemaakt van De Vries (1994), 350-398.

¹⁶ ADNB; 2.3/97/19; Handel in edele metalen 1927-1963. Interne notitie dd 8 juni 1945.

Tijdens de oorlog veranderde de omvang van de goudvoorraad zowel in binnen- als buitenland. De regering in ballingschap gebruikte bijvoorbeeld goud van DNB voor de financiering van uitgaven en oorlogskosten. Staat en Bank hebben dat na de oorlog verrekend.

Van belang voor de claim is de opgave die de Nederlandsche Bank in september 1945 aan de Staat doet van de hoeveelheid goud die gedurende de oorlogsjaren uit Nederland is weggevoerd. Het gaat om 145.674 kg¹⁷, en dat is meer dan de hoeveelheid die zich op 15 mei 1940 nog in Nederland bevond. Deze toename is te verklaren door het van particulieren gevorderde goud op grond van de Deviezenverordening 1940. In de periode 1940-1945 hebben Nederlandse ingezetenen aldus 35.475 kg ingeleverd bij de Nederlandsche Bank.

De 145.674 kg die naar Duitsland zijn afgevoerd specificeerde DNB als volgt¹⁸:

1	816 baren, afkomstig uit een in de Rotterdamse haven op 11 mei 1940 verongelukte loodsboot ¹⁹	9.571 kg
2	886 baren en 560 zakken munten, door DNB op last van de bezetter van het publiek overgenomen	28.837 kg
3	3015 baren ter gedeeltelijke voldoening van de <i>Abschlagzahlung</i> ²⁰	35.919 kg
4	975 baren en 1886 zakken munten ter gedeeltelijke voldoening van de oorlogsschatting	69.018 kg
5	32 zakken munten uit Agentschap Arnhem	971 kg
6	één baar, 34 zakken en twee trommels munten uit Agentschap Meppel	1.358 kg

---

¹⁷ ADNB; 2.3/97/1750/1; Goudvoorraad/ recuperatie en allocatie van door Duitsland geroofd goud. Correspondentie 1945-1946. Doos 133. Zie ook: Roof Restitutie Reparatie. Samengesteld in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken door Majoor Mr. E. van Konijnenburg van het Commissariaat-Generaal voor de Nederlandsche Economische Belangen in Duitschland. 's Gravenhage, 1947, pp 171 ev

¹⁸ Van Konijnenburg, 174, De Vries (1994), 367

¹⁹ Van de oorspronkelijke hoeveelheid verscheepte baren, 937 stuks, lukt het 816 baren te bergen. De overige 121 baren blijven liggen op de bodem van de Nieuwe Waterweg. Zij worden vrijwel allemaal na de oorlog opgebaggerd. Enkele baren verdwijnen spoorloos. De Vries (1994), 362

²⁰ Opgelegd door de Duitsers ten behoeve van de zg 'uitwendige bezettingskosten'.

2.2 Op zoek naar het goud

Al direct na de bevrijding zijn vanuit Nederland pogingen ondernomen om de verblijfplaats van het door de Duitse bezetter geroofde goud te achterhalen. In opdracht van de DNB-directie reisden twee medewerkers af naar Duitsland. Zij constateerden in december 1946 dat op een totaal van 432,6 miljoen gulden²¹ uitgeleverd goud van een bedrag van 357,4 miljoen gulden de lotgevallen nauwkeurig vastgesteld konden worden. Echter, terecht is opgemerkt, dat de Bank niet veel aan die wetenschap heeft gehad omdat ‘het geroofde goud van Nederland en andere Europese landen (...) intussen in de maalstroom van de geallieerde naoorlogse afwikkeling [is] terechtgekomen.’²²

De Amerikanen hadden bij de bezetting van hun zone in Duitsland, samen met de Britten en de Fransen, maatregelen genomen om het goud dat in Duitsland gevonden werd, te concentreren in Frankfurt. Dat goud zou terechtkomen in een gemeenschappelijke pool. Afsproken werd dat de drie geallieerden claims van gedupeerde landen zouden afhandelen. De afspraak vloeyde voort uit een in juni 1945 in Berlijn gemaakte afspraak dat alle bezittingen van het verslagen Duitsland onder het beheer van de geallieerden zouden komen te vallen.²³

Het tripartiete overleg over de goudkwestie werd voortgezet op de breed opgezette *Conference on Reparation* die van 9 november tot 21 december 1945 in Parijs plaatsvond. Met zeventien andere

---

²¹ Dat is 145.674 kg omgerekend tegen een goudprijs van fl 2970 per kg fijn. Deze cijfers worden de Minister van Buitenlandse zaken door DNB medegedeeld in een brief dd 5 februari 1947. ADNB; 2.3/97/1751/1; Goudvoorraad/recuperatie en allocatie van door Duitsland geroofd goud.

²² De Vries (1994), 374. De Vries baseert zich op de in noot 10 genoemde brief waarin DNB schreef: ‘Intusschen is het te betreuren, dat bij het geldend maken van de Nederlandsche vordering en bij de behandeling van ons verzoek tot het uitzenden van experts voor het instellen van een onderzoek in Duitsland, waarop onzerzijds (dwz DNB) reeds geruimen tijd bij herhaling werd aangedrongen, geen grootere voortvarendheid is betracht. Ware dit het geval geweest, dan zou wellicht bezwaar gemaakt kunnen zijn tegen de ‘pooling’ van al het in Duitsland door de geallieerden aangetroffen monetare goud en tegen de door de vertegenwoordigers van de regeeringen van de VS, Frankrijk en het Vereenigd Koninkrijk met die van de Zwitsersche regeering op 25 Mei 1946 getroffen overeenkomst.’

²³ De zg *Declaration regarding the defeat of Germany and the assumption of Supreme Authority with respect to Germany by the Governments of the UK, USA, USSR and the Provisional Government of the French Republic*, getekend in Berlijn op 5 juni 1945.

geallieerde landen ²⁴ ondertekende Nederland de slotakte van de conferentie die de van Duitsland te ontvangen herstelbetalingen regelde. Een maand later, op 14 januari 1946 tekende Nederland de daaruit voortvloeiende overeenkomst ²⁵ die onder meer voorzag in de oprichting van de *Interallied Reparation Agency* (IARA) in Brussel en de teruggave van geroofd monetair goud. Het derde deel van de Parijse overeenkomst, *Restitution of Monetary Gold*, bepaalde dat het teruggevonden goud zou worden verdeeld tussen de ondertekenaars naar rato van het verlies ('through looting or wrongful removal') ervan aan de Duitsers. De gedupeerde landen konden opgave doen van hun goudverlies aan de zg Trusteelanden: de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk. Zij stelden ter afwikkeling van potentiële claims op 27 september 1946 de *Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold* (TCG) in, eveneens gevestigd te Brussel.

Voor het verdere verloop van de gebeurtenissen is het van belang te weten dat Nederland de Parijse overeenkomst weliswaar ondertekende onder voorbehoud van parlementaire goedkeuring - die kwam er bij wet van 24 juli 1948 - maar dat dit voorbehoud er kennelijk niet op gericht geweest is de voorlopige toepassing van het verdrag in de weg te staan. Nederland, zo concludeerde de volkenrechtgeleerde Kalshoven in 1999, is van meet af aan als partij bij de uitvoering ervan betrokken geweest. ²⁶

Al bij de aanloop van de goudverdeling in 1946 rezen tal van problemen, in het bijzonder over de Duitse bezittingen in de neutrale landen. Op de Parijse conferentie was een resolutie aangenomen die deze landen opriep onder meer al het geroofde goud dat van Duitsland naar hun grondgebied

---

²⁴ Dat waren verder: Albanië, Australië, België, Canada, Denemarken, Egypte, Frankrijk, Griekenland, India, Luxemburg, Nieuw-Zeeland, Noorwegen, Tsjechoslowakije, het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten, Joegoslavië en Zuid-Afrika. Oostenrijk, Italië en Polen ondertekenden tussen 1947-1949 het onderdeel dat de verdeling van het monetaire goud regelde, het derde deel van de Parijse overeenkomst, *Restitution of Monetary Gold*.

²⁵ Staatsblad I 332, *Wet van 24 juli 1948, houdende goedkeuring van de Overeenkomst betreffende de herstelbetalingen, de instelling van een Intergeallieerde Organisatie voor Herstelbetalingen en de teruggave van monetair goud, door Nederland te Parijs ondertekend op 14 januari 1946, nader aangevuld bij Protocol, door Nederland te Brussel ondertekend op 15 maart 1948, en van de Overeenkomst betreffende onderling strijdige aanspraken op buiten Duitsland gelegen Duitse bezittingen, door Nederland te Brussel ondertekend op 5 december 1947.*

²⁶ Prof mr F. Kalshoven, *Advies inzake de kansen op verdere restitutie van het tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitse bezetter uit Nederland weggevoerd monetair goud*. Uitgebracht aan de Contactgroep Tegoeden WO II in maart 1999.

was overgebracht voor verdeling beschikbaar te stellen. Maar omdat verzuimd werd de resolutie nader uit te werken, was de uitvoering ervan gedoemd te mislukken.²⁷

Eveneens in 1946, op 25 mei, sloten de Trusteelanden een verdrag met Zwitserland *zonder voorkennis of instemming* van de kleinere bondgenoten, het zg Akkoord van Washington, waarbij dit land alle aanspraken van de geallieerde landen op teruggave van geroofd goud afkocht tegen betaling van Zw frs 250 miljoen.²⁸ Daar kwamen de Zwitsers goed mee weg. Al snel werd duidelijk dat de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk bij de onderhandelingen waren uitgegaan van een veel geringere hoeveelheid uit de bezette landen geroofd goud dan in werkelijkheid het geval was. Dienovereenkomstig was ook het gedeelte dat hiervan in Zwitserland was terechtgekomen aanzienlijk hoger dan de Trusteelanden aannamen.

In Nederland is bijvoorbeeld al kort nadien komen vast te staan dat alleen al uit ons land voor zeker 333,9 miljoen gulden aan geroofd monetair goud²⁹ - dat wil zeggen 77% van de totale afgevoerde hoeveelheid - in Zwitserland, terecht was gekomen.³⁰

Het tweede neutrale land waarmee de Trusteelanden tot overeenstemming kwamen was Zweden. Dat gebeurde, ook in Washington, op 18 juli 1946. Zweden ging er mee akkoord al het via de Reichsbank tijdens de oorlog verworven monetaire goud terug te geven dat zijn centrale bank, de Riksbank, op 1 juni 1945 nog in bezit had. Landen die claims op Zweden meenden te hebben, moesten deze, zo bepaalde de overeenkomst, voor 1 juli 1947 indienen.³¹ In 1949 stortten de

---

²⁷ Voor een overzicht van de resultaten van de onderhandelingen tussen de geallieerden en de neutrale staten (behalve Zweden en Zwitserland, waren dat Spanje, Portugal, Turkije en Argentinië) zie: *US and Allied Wartime and Postwar Relations and Negotiations with Argentina, Portugal, Spain, Sweden and Turkey on Looted Gold and German External Assets and US Concerns About the Fate of the Wartime Ustasha Treasury*, uitgebracht door het US Department of State in juni 1998, p 13 ev van het ongenummerde *Forword*. Verder te noemen: Eizenstat 1998.

²⁸ De Zwitsers betaalden de afkoopsom door 52.000 kg goud (\$ 58 mln) te storten in de goudpool van de TGC.

²⁹ Op enig moment hebben Nederlands goud in hun bezit gehad : Schweizerische Nationalbank (9.219 baren), Baseler Handelsbank (97), Schweizerische Bankverein (55), Leu & Co (19), Schweizerische Kreditanstalt (13) en 1 baar op een onbekend adres in Zürich. Interne notitie DNB dd 7 februari 1947. ADBN; 2.3/97/1751/1; Goudvoorraad/recuperatie en allocatie van door Duitsland geroofd goud. Doos 133

³⁰ ADBN; 2.3/97/1752/1; Goudvoorraad/recuperatie en allocatie van door Duitsland geroofd goud. Brief DNB aan Minister van Buitenlandse zaken dd 5 februari 1947. Uit een interne notitie van DNB dd 3 november 1948 was de hoeveelheid goud 'door Duitse instanties tijdens den oorlog naar Zwitserland verzonden goud van Nederlandsen oorsprong' berekend op 117.366 kg fijn. ADBN; 2.3/97/1752/1; Goudvoorraad/recuperatie en allocatie van door Duitsland geroofd goud. Doos 133.

³¹ ADBN; 2.3/97/1779/1; Goudvoorraad/recuperatie en allocatie van door Duitsland geroofd goud. Doos 135 Zweden. Verder: *Riksbankens guldaffärer med Nazitysland / The Gold Transactions of Sveriges Riksbank with Nazi*

Zweden 7.311 kg, van oorsprong Belgisch, goud in de geallieerde goudpool en in 1955 nog eens 6.000 kg goud van Nederlandse origine.³²

Met twee andere neutrale Europese staten verliepen de onderhandelingen moeizaam. De gesprekken met Portugal raakten in de jaren vijftig in het slop. Om redenen van militair-strategisch belang³³ lieten de Trusteelanden de zaak uiteindelijk maar zitten. De onderhandelingen met Spanje leidden wel tot een overeenkomst; het stortte in 1949 ca 102 kg in de goudpool. Turkije, 'an 11th hour alley', zegde aanvankelijk toe ca \$ 3.4 miljoen aan goud te zullen teruggeven op voorwaarde dat de geallieerden afzagen van nader onderzoek. Turkije heeft echter nooit monetair goud afgedragen.³⁴ Ook kwam het land de afspraak van 1952 niet na om in plaats van goud dan maar \$ 1 miljoen aan de goudpool bij te dragen.³⁵ De Amerikanen met name wilden het land niet te veel onder druk zetten. Vanwege zijn strategische ligging gold Turkije als een hoeksteen van de pas opgerichte NAVO.

Tien landen, Albanië, Oostenrijk, België, Tsjecho-Slowakije, Griekenland, Italië, Luxemburg, Nederland, Polen en Joegoslavië hebben vanaf 1947 claims ingediend bij de TCG. Het totaal betrof een hoeveelheid van 735.547 kg goud waarvan de commissie uiteindelijk 514.060 kg als gerechtvaardigd erkende. In de goudpool die zij beheerde heeft echter nooit meer dan 336.446 kg gezeten.

De goudpool is op 13 juli 1998 na de verdeling van de resterende 5.596 kg, gesloten. Kort daarna, op 9 september 1998 in Parijs, hebben de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk, de TCG ontbonden.³⁶

Germany. Report to the Riksbank by the independent Archieves Inquiry. December 1997, 17. Verder te noemen Onderzoeksrapport Riksbank, 1997.

³² Onderzoeksrapport Riksbank, 17-19. In het rapport dat de TCG presenteerde op de London Conference on Nazi Gold in december 1997 staat dat Zweden in totaal 423.000 ounces in de goudpool stortte. Uitgaande van troy ounce/31.103 gram is dat 13.156 kg

³³ De Amerikanen wilden graag een luchtmachtbasis (in Lajes) op de Azoren en waren meer in het algemeen bevreesd het Portugese lidmaatschap van de NAVO in gevaar te brengen.

³⁴ Eizenstat, 1998, 19

³⁵ Eizenstat, 1997, XXX

Uitgaand van 1 (troy) ounce/31,103 gram is dat 13.156 kg

³⁶ *Joint Statement of the Governments of France, United Kingdom and the United States On Dissolution of Tripartite Gold Commission*, 9 september 1998. Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, *The Final Report*. Brussel, september 1998, 2-7.

2.3 *Nederland en de TCG*

Op 13 maart 1947 stuurde de TCG een questionnaire naar alle landen die aanspraak maakten op restitutie van geroofd monetair goud. Albanië, Oostenrijk, België, Tsjecho-Slowakije, Griekenland, Italië, Luxemburg, Polen, Joegoslavië én Nederland dienden na verloop van tijd claims in. Die van Nederland bedroeg 145.649 kg fijn.³⁷

Nog in 1947 besloot de TCG tot het doen van een eerste, voorlopige verdeling. Nederland ontving bij die gelegenheid 35.891 kg. Een tweede tranche volgde in 1948 en bedroeg 30.646 kg. Tien jaar later, in 1958, wees de TCG Nederland nog eens 4.100 kg toe. Inmiddels echter was de Commissie in een heftig dispuut met de Nederlandse regering geraakt, omdat zij slechts 110.174 kg van de claim valide achtte. Uit protest en om haar uitspraken op het meerdere als gevolg van de acceptatie niet te verliezen, weigerde de regering de derde tranche in ontvangst te nemen.

De controverse tussen regering en TCG handelde over de 35.475 kg die verworven was op grond van de Deviezenverordening 1940. Dit goud, zo bepaalde de Commissie in juni 1958, was, alhoewel gedurende enige tijd eigendom van de Nederlandsche Bank, geen monetair goud in de zin van de Parijse overeenkomst van 1945. De Bank had, aldus de TCG, het goud gevorderd als agent van de bezetter en vervolgens aan Duitsland afgedragen. Zij had het gevorderde goud, zo redeneerde de Commissie verder, derhalve niet verkregen als gevolg van haar normale statutaire taakuitoefening. En dat laatste was volgens de Commissie het doorslaggevende criterium voor de Parijse definitie van ‘monetair’ goud. Een verzoek van Nederland om deze kwestie voor een onafhankelijk tribunaal of arbiter te brengen wees de TCG af.

In de twist die vervolgens over deze kwestie ontstond³⁸ bracht de Nederlandse delegatie na verloop van tijd een scheiding aan in de situatie vóór en na 3 oktober 1940. In de periode van 10 mei 1940 tot 3 oktober 1940 vond de inname van het goud van Nederlandse ingezetenen plaats

---

³⁷ En wijkt dus enigszins af van de opgave van DNB aan de Staat in september 1945.

³⁸ ADN; 2.3/97/1807/1; Goudvoorraad/recuperatie van door Duitsland geroofd goud. Doos 141

op grond van Deviezenverordening 1940.³⁹ Het tot die datum ingenomen goud, 19.427 kg, stond volgens de Nederlandse pleitbezorgers los van de Duitse bezetting. De Nederlandsche Bank had het verworven in de normale uitoefening van haar taken, het was haar eigendom en behoorde dus tot de monetaire goudvoorraad. De deviezenmaatregel was immers geen Duitse maar een Nederlandse wet, die klaar lag voor het geval Nederland bij de oorlog in Europa betrokken raakte. Dat werd anders na 4 oktober 1940, zo ging de redenering verder, toen Nederlandse ingezetenen hun goud *op last* van de Duitsers moesten inleveren.

Het argument dat de Deviezenverordening 1940 een van oorsprong Nederlandse maatregel was, had de Nederlandse delegatie in 1947/9 bij het indienen van de claim verzuimd aan te voeren. Zij liet dit opnieuw achterwege in 1951 toen de claim op verzoek van de TCG nader werd toegelicht. In de jaren na 1958, na de formele uitspraak van de TCG dat zij de 35.475 kg niet als monetair goud erkende, heeft Nederland gepoogd dit verzuim te herstellen. Zijn argument dit toe te schrijven aan een vergissing vond geen weerklank. Het verzuim, oordeelde de Commissie, ‘may have been the result of a mistake’, maar deze was wel gemaakt door ‘highly qualified experts’.⁴⁰

De TCG toonde zich niet ontvankelijk voor de additionele Nederlandse argumenten en handhaafde haar standpunt. Op 12 juli 1965 berichtte zij het Ministerie van Financiën dat ‘the Commission (...) maintains, in its entirety, its rejection of the Netherlands claim in respect of 35.475, 8682 kg of fine gold’.⁴¹

Nederland heeft de derde deelluitkering uiteindelijk in 1973 geaccepteerd. Het legde zich neer bij de uitspraak van de TCG, maar behield zich het recht voor ten aanzien van verdere procedures.⁴²

---

³⁹ De toenemende oorlogsdreiging eind jaren dertig zette de regering ertoe aan voorbereidingen te treffen voor een deviezenwetgeving. Bij het uitbreken van de oorlog in september 1939 werd echter nog niet tot indiening van de klaarliggende ontwerpen overgegaan. Wel werd in september/oktober 1939 een noodmaatregel opgesteld voor het geval er onvoldoende tijd was voor een normale procedure van wetgeving. Deze Deviezennoodmaatregel werd op 10 mei 1940 bij KB van diezelfde datum van kracht. De noodmaatregel werd kort daarop vervangen door de Deviezenverordening (van 27 juni) 1940.

⁴⁰ Brief van TGC aan plv Thesaurier-generaal dd 12 juli 1965. ADNB; 2.3/97/1807/1; Goudvoorraad/recuperatie en allocatie van door Duitsland geroofd goud. Doos 141.

⁴¹ Ibid.

⁴² Memorandum van DEU/ME dd 12 mrt 1973. Archief Ministerie van Buitenlandse zaken. Dossier 313.23. Algemeen IARA-goud V.

Vlak voordat de drie geallieerden de TCG in 1998 ophieven ontving Nederland een restitukering van 1183 kg.

In totaal kreeg Nederland via de TCG 71.820 kg van zijn in de oorlog geroofde goud terug. Dat is 49.3 % van de totale geclaimde hoeveelheid van 145.649 kg en 65.2 % van de door de goudcommissie erkende claim, te weten 110.174 kg.

3 Nederland en Zwitserland

Een jaar nadat zij het Akkoord van Washington hadden getekend, stortten de Zwitsers, zoals afgesproken, 52.000 kg goud in de door de TCG te beheren goudpool. De bepaling in het Akkoord dat Zwitserland daarmee het recht verworven had alle toekomstige aanspraken tegen zijn regering of centrale bank met betrekking tot het gedurende de oorlog van Duitsland verkregen goud van de hand te wijzen zou in het bijzonder Nederland opbreken. Uit Nederland alleen al, zo bleek in 1947, was 117.366 kg (afgerond 120.000 kg) geroofd goud via Duitsland in Zwitserland terechtgekomen.⁴³ Niet alleen Nederland zelf kwam tot die ontdekking, ook de Amerikanen in bezet Duitsland hebben dat met hulp van de archieven van de Reichsbank en de Pruisische Munt vastgesteld.⁴⁴ In juli 1947 lichtte de Amerikaanse Treasury de collega's van het State Department in dat ca \$ 135 miljoen (120.000 kg) aan Nederlands monetair goud in Zwitserland is terechtgekomen. 'The United States, United Kingdom, and France were so impressed by the new information about the looted Dutch gold that they agreed to ask the Swiss government to recognize a moral obligation to make restitution to the Netherlands government.'⁴⁵ Pogingen van ambtenaren van de Treasury en het State Department om de Zwitserse regering met de Nederlandse claim te confronteren stuitte aanvankelijk op verzet bij de Amerikaanse vertegenwoordiger van de TCG. Hij twijfelde aan de geldigheid ervan omdat een deel van de claim mogelijk uit niet-monetair goud bestond.⁴⁶

---

⁴³ Zie noot 17

⁴⁴ Eizenstat, 1997, 184

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

Maar in maart 1948 adviseerden de Trusteelanden Nederland dan toch bilateraal contact op te nemen met de Zwitsers ‘and argue on moral grounds for restitution of their gold.’⁴⁷ In juni 1948 stuurde het State Department de SNB via de Zwitserse gezant in Washington een nota en een rapport met bijlagen over het geroofde Nederlandse goud.⁴⁸ Het was als voorbereiding bedoeld voor de uitnodiging die de Nederlandse regering inmiddels aan Zwitserland en de drie geallieerden had laten uitgaan om in juli 1948 te komen praten in Den Haag over de Nederlandse goudclaim.⁴⁹ Zwitserland, zich beroepend op de vrijwaringclausule van het Akkoord van Washington, weigerde echter in te gaan op de uitnodiging. De overeenkomst van mei 1946 met de geallieerden beschouwde het land als finaal. Met de betaling van de Zw frs 250 miljoen aan de TCG, die Zwitserland overigens nadrukkelijk als een bijdrage aan de Europese naoorlogse wederopbouw bestempelde, was de goudzaak afgedaan. Pogingen van Nederland om de kwestie kort daarop langs informele weg, en marge van de onderhandelingen over het wederzijdse handels- en betalingsverkeer, aan te kaarten liepen eveneens spaak. De gesprekken in Bern in november 1948, onder andere met dr W. Stucki, degene die in het voorjaar van 1946 voor Zwitserland onderhandelingen in Washington leidde, stuitten af op de strikt legalistische opstelling van de Zwitsers.

In 1950 waagde de regering desondanks een nieuwe poging. Het ministerie van Financiën schakelde hierbij de advocaat mr C.R.C Wijckerheld Bisdom in, een gerenommeerd deskundige op het gebied van internationaal publiek- en privaatrecht. Naar aanleiding van zijn rapport voerde de al even vermaarde Amsterdamse hoogleraar mr M.H. Bregstein op verzoek van de minister in 1950-1951 enkele gesprekken met Stucki. Doel van de bespreking was om de mogelijkheden te onderzoeken van een in bilateraal overleg overeen te komen minnelijke schikking of arbitrage.⁵⁰ Bregsteins instructie stipuleerde dat het geen zin had de vraag aan de

---

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ De titel van het rapport, in het Engels geschreven, luidde: *Report on Netherlands Monetary Gold looted by Germany and subsequently shipped to Switzerland, and related documents*. In een begeleidende brief schreef de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, Williard L. Thorp op 20 mei 1948: ‘I have the honor to inform you that de Governments of France, the United Kingdom, and the United States have received documentary evidence discovered in Germany identifying certain gold which was shipped from Germany to Switzerland during the war as being gold which was acquired by Germany from the Netherlands during the period of military occupation.’ Independent Commission of Experts Switzerland – Second World War, Switzerland and Gold Transactions in the Second World War. Interim Report. Bern mei, 1998 (verder aan te halen als Bergier 1998). Appendix 3, 13.

⁴⁹ Eizenstat, 1997, 185. Th. Bakker, Het geschil tussen Nederland en Zwitserland over het door de Duitsers geroofde goud. In: *Nederlands Juristenblad*, 8 januari 1949, nr 2, 29

⁵⁰ Kalshoven (1999), 7

orde te stellen ‘of Zwitserland rechtens gehouden is alsnog enig bedrag aan Nederland te vergoeden. De besprekingen dienen gevoerd te worden in het kader der redelijkheid en billijkheid.’ Het ging daarbij, zo benadrukt Kalshoven in 1999, niet om ‘enige additionele betaling’ ten bate van de goudpool. Doel was een uitkering aan Nederland in goud van wat het meende door het Akkoord van Washington te zijn misgelopen.⁵¹

Ook deze besprekingen liepen op niets uit. De Zwitserse regering liet in een nota van 7 december 1951 weten niet tot arbitrage of minnelijke schikking bereid te zijn. Ruim drie jaar later bleek dat de Zwitserse regering niet van standpunt veranderd was. In een aide-mémoire dd 18 januari 1955 wees zij de Nederlandse regering er nogmaals op dat het Akkoord van Washington een verbindende kracht had en dat Nederland van de in juni 1947 geëffectueerde betaling van Zw frs 250 miljoen 100 miljoen - via de TCG - had geïncasseerd. Zij beriep zich in het bijzonder op bepaling V van het Akkoord van Washington waarin staat dat de betalingsregeling mede ten behoeve van Nederland was overeengekomen.⁵²

Van de gedachte het Akkoord van Washington voor het Internationaal Gerechtshof aan te vechten zag Nederland, mede onder druk van de Verenigde Staten, ten slotte af.⁵³

In de zomer van 1955 deelde de Nederlandse regering de Zwitserse Bondsraad in een geheim memorandum mee dat zij van verdere stappen terzake afzag. In antwoord op kamervragen gaf minister Luns van Buitenlandse Zaken in 1961 aan dat het om die reden ‘niet op de weg der Regering [kan] liggen op deze aangelegenheid terug te komen.’⁵⁴

De Zwitsers hebben zich decennia lang op het standpunt gesteld dat zij te goeder trouw handelden bij hun goudtransacties met de Duitse Reichsbank. Een recente studie echter toont aan dat de SNB al vanaf 1941 op de hoogte was van het feit dat de Reichsbank de hand had gelegd op

---

⁵¹ Ibid., 8

⁵² Ibid.

⁵³ Washington vreesde dat tijdens zo’n rechtszaak de bevoegdheid van de Grote Drie om ook voor de kleinere landen te onderhandelen in twijfel zou worden getrokken. Nederland wilde, na de politionele acties van 1947 en 1948, de relaties met de VS niet nog meer belasten.

⁵⁴ Mededeling dd 14 juli 1955 van ministers Beyen en Luns aan de Tweede Kamer. Handelingen Tweede Kamer 1954-1955, 3700, hfst III, nr 30. En: Handelingen Tweede Kamer 1960-1961, bijlagen, 54

het monetaire goud van de door Duitsland bezette landen, waaronder dat van België en Nederland.⁵⁵ De Bergier-commissie stelde in 1998 onomwonden vast dat ‘SNB’s claims that it acted in good faith and that Switzerland’s neutrality obliged it to accept the gold offered by Nazi Germany are clearly not justified.’⁵⁶

4 Nederland en Zweden

Naar onderzoek, oa bij de Riksbank door medewerkers van DNB in mei 1947, uitwees, waren 722 baren (8.607.5 kg) van oorsprong Nederlands monetair goud vanuit Duitsland, veelal via Zwitserland, in Zweden terechtgekomen. Het ging om 217 originele baren en 505 zg muntbaren, ontstaan door omsmelting van Nederlandse gouden tientjes door de Pruisische Munt.⁵⁷ Documenten van de Riksbank onderschreven deze feiten.⁵⁸

Van dit goud verkocht de Riksbank 1.008 kg in de periode augustus 1943 tot juli 1944 aan de Zweedse industrie. Op grond van het akkoord dat met de Trusteelanden gesloten was⁵⁹, voelden de Zweden zich gerechtigd deze 1.008 kg van de Nederlandse claim af te trekken. Dat betekende dat Nederland, via de TCG, uiteindelijk een claim van 7.599 kg op Zweden had. Zweden en de Trusteelanden kwamen na langdurige onderhandelingen over het roofgoud en de Duitse tegoeden uiteindelijk in 1954 tot een compromis dat zich uitstreckte over de Nederlandse claim. In ruil voor een vermindering van de geallieerde eisen verklaarde Zweden zich bereid vrijwillig tot storting over te gaan. Aldus werd een arbitrageprocedure, waarin het Washingtonse Akkoord van 18 juli 1946 voorzag, tot opluchting van beide partijen voorkomen.⁶⁰

---

⁵⁵ Bergier, 1998, 16, 95, 121-123, 166-168. Bergier baseert zich op: M.Fior, *La Banque Nationale Suisse et l’or Allemand. 1939-1945*. Neuchâtel (Mémoire de licence), december 1996.

⁵⁶ *Ibid.*, 193

⁵⁷ Interne notitie DNB dd 31 mei 1947. ADNB; 2.3/1719/1; Goudvoorraad/recuperatie en allocatie van door Duitsland geroofd goud. Doos 135 Zweden.

⁵⁸ Sweden and the Nazi Gold. Swedish contribution to the London Conference on Nazi Gold. Stockholm, november 1997, 9. Onderzoeksrapport Riksbank, 1997, 18-19

⁵⁹ Zie p 28

⁶⁰ Onderzoeksrapport Riksbank, 19. Brief van de Zweedse gezant aan de Minister van Buitenlandse Zaken, dd 25 november 1954. ADNB; 2.3/97/1780/1; Goudvoorraad/recuperatie en allocatie van door Duitsland geroofd goud. Doos 135 Zweden.

Via de goudpool van de TCG kreeg Nederland uiteindelijk 6.000 kg goud terug uit Zweden.

5 Nederland en Italië

Het onderzoek dat de Nederlandsche Bank al kort na de bevrijding had ingesteld naar de verblijfplaats van het door de Duitsers gestolen monetaire goud wees uit dat er ook Nederlands goud in Italië terechtgekomen was.⁶¹ Het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken drong er bij Nederland echter ‘met klem, (...) om politieke redenen’ op aan geen bilaterale stappen te ondernemen.⁶² De reden hiervoor was dat Italië in december 1947 in Londen een verdrag met de Trusteelanden had gesloten waarbij overeengekomen was dat Italië zich aansloot bij het geheel aan geallieerde afspraken over de teruggave van geroofd monetair goud gemaakt tijdens de Parijse herstelbetalingenconferentie in december 1945/januari 1946. Daaruit vloeide voort dat Italië op dezelfde voet als de overige deelnemende staten via de TCG monetair goud kon claimen dat de Duitsers sedert 8 september 1943 uit het land hadden weggehaald. De VS drongen er derhalve bij Nederland op aan zijn claim op Italië langs het daarvoor bestemde kanaal, de TCG, te laten lopen.⁶³ Nederland stemde daarmee in op voorwaarde dat de Trusteelanden aangaven ‘op welke wijze de claim tegen Italië geldend zou kunnen worden gemaakt.’⁶⁴

De Londense overeenkomst tussen Trusteelanden en Italië had een even zure bijmaak voor Nederland als de Washingtonse met Zwitserland en Zweden. Opnieuw was geen rekening gehouden met de Nederlandse goudaanspraken op het desbetreffende land.⁶⁵ De gang van zaken drukte Nederland nog eens met de neus op het feit dat de Trusteelanden zich in de praktijk bevoegd achtten de ‘belangen van alle bij de recuperatie van aan Duitsland uitgeleverd goud te behartigen.’⁶⁶

---

⁶¹ Interne notitie DNB dd 10 maart 1947. ADNB; 2.3/97/1764/1; Goudvoorraad/recuperatie-allocatie van door Duitsland geroofd goud. Doos 134 Italië.

⁶² Ibid., Brief ministerie van Buitenlandse Zaken aan DNB dd 13 januari 1948.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid., Brief minister van Buitenlandse zaken aan minister van Financiën, dd 27 januari 1947.

⁶⁵ Ibid., Brief directeur-secretaris DNB aan de minister van Buitenlandse Zaken dd 4 februari 1948.

⁶⁶ Ibid., Brief DNB aan minister van Financiën, dd 13 mei 1948.

In mei 1949 reisden twee deskundigen van de Nederlandsche Bank af naar Italië om nader onderzoek te doen naar het ‘aldaar van de Duitsers tijdens de oorlog (...) ontvangen goud van Nederlandse oorsprong.’⁶⁷ Wat een eerder Amerikaans onderzoek al had uitgewezen, konden zij bevestigen, in Italië waren 312 Nederlandse goudbaren terechtgekomen, een hoeveelheid van 3.726 kg fijn.⁶⁸ In 1955 diende Nederland, met een beroep op het in februari 1947 gesloten Vredesverdrag van februari 1947 tussen Italië en de geallieerde mogendheden, een claim in bij de Italiaanse regering voor de teruggave van de 312 goudstaven. Aangezien Nederland en Italië het niet eens werden over de toepassing van de bepalingen die specifiek op geroofd monetair goud betrekking hadden, werd, overeenkomstig art 83 van het Vredesverdrag een Conciliatiecommissie in het leven geroepen. Deze diende definitief en bindend te beslissen in het geschil tussen Nederland en Italië. De Nederlandse eis voor de commissie hield in dat Italië het goud zou teruggeven, dan wel er compensatie voor zou betalen. Indien de eisen zouden worden toegewezen zou Nederland zijn aanspraak bij de TCG verminderen met het bedrag van de ontvangen schadevergoeding.

In augustus 1963 deed de Conciliatiecommissie uitspraak en verklaarde zij dat de Italiaanse regering niet verplicht was de door Nederland opgeëiste 312 goudbaren die zich Italië bevonden of hadden bevonden terug te geven.

6 Nederland en Portugal

In januari 1947 vertrokken twee functionarissen van de Nederlandsche Bank naar Lissabon waar zij onder meer spraken met medewerkers van de ambassades van het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en Frankrijk in hun hoedanigheid als vertegenwoordigers van *Safehaven*.⁶⁹ Deze laatsten waren, zo bleek de Bankfunctionarissen, op de hoogte van de aanwezigheid van een voorraad goud bij de Banco de Portugal, ‘welk goud vermoedelijk voor een deel door de

---

⁶⁷ Ibid., Verslag van de in Italië gehouden besprekingen ... dd 28 mei 1949.

⁶⁸ Deze gegevens werden in september 1949 door de Banca d'Italia bevestigd

⁶⁹ Het Safehavenprogramma werd in 1943/1944 op initiatief van de Amerikanen door de geallieerden ontwikkeld toen duidelijk was dat Duitsland de oorlog zou gaan verliezen. Hoofddoel was te voorkomen dat de nazi's het gestolen goed, goud en geld in Zwitserland en andere neutrale landen in veiligheid zouden brengen ('to deny any

Duitschers in Nederland was geroofd.’⁷⁰ Rechtstreeks contact met de Portugese centrale bank hadden de Bankfunctionarissen niet, de gesprekken en het uitwisselen van gegevens geschieden door tussenkomst van de Safehavenvertegenwoordigers. Inzage in de Portugese goudadministratie kregen zij evenmin. Al snel bleek dat een uitputtend onderzoek naar het goud dat via Duitsland bij de Banco de Portugal was terechtgekomen geruime tijd zou vergen. Afgesproken werd dat zo’n onderzoek door de geallieerde Safehavenvertegenwoorders zou worden uitgevoerd en dat zij over alle relevante Nederlandse goudgegevens konden beschikken.⁷¹ In de zomer van 1947 werd uit het Brits-Amerikaans-Franse onderzoek duidelijk dat van de door de Banco de Portugal van nazi-Duitsland aangekochte baren 318 baren ‘in originele toestand’ en 1180 baren omgesmolten gemunt goud uit Nederland afkomstig zijn. Deze wetenschap maakte de Nederlandse kansen er echter niet beter op. President Holtrop van de Nederlandsche Bank noteerde na afloop van een bespreking op de Bank of International Settlement (BIS) in Bazel in deze periode: ‘De groote moeilijkheid van deze zaak is dat zij eigenlijk geheel in het politieke vlak ligt in plaats van in het juridische. Zooals ik (...) vernam is er b.v. geen sprake van dat Portugal bereid zou zijn om het daar aangetroffen goud terug te geven De Portugezen stellen zich op het standpunt, dat de Nationale Bank een private instelling is die het betrokken goud te goeder trouw en volgens alle regelen der kunst heeft ontvangen en dat zij niet in staat zijn deze private instelling te dwingen het goud af te geven aan de claimende mogendheden.’⁷²

Desondanks bereikten de Trusteelanden en Portugal op 27 oktober 1958 een akkoord waarin onder andere bepaald werd dat de Portugezen 3.998 kg fijn goud zouden restitueren.⁷³ In de maanden na het bereiken van het akkoord koesterde Nederland de hoop dat deze 3.9 ton ons land ten goede zou komen. Dat zou betekenen dat in ieder geval de 318 oorspronkelijke goudbaren gerestitueerd zouden worden.⁷⁴ Het bleek een ijdele hoop.

---

safehaven for nazi looted assets’). Het *Allied Safehaven Program* werd officieel ten doop gehouden op de United Nations Conference in Bretton Woods in juli 1944.

⁷⁰ Interne notitie aan directie DNB dd 24 januari 1947. ADNB; Goudvoorraad/recuperatie-allocatie van door Duitsland geroofd goud. Doos 134 Portugal

⁷¹ Ibid., Brief DNB aan Minister van Buitenlandse Zaken dd 5 februari 1947.

⁷² Interne notitie dr M.W Holtrop dd 14 mei 1947. ADNB; 2.3/97/1751/1; Goudvoorraad/recuperatie en allocatie van door Duitsland geroofd goud. Doos 133.

⁷³ Agreement on German Assets in Portugal and on certain claims regarding monetary gold. ADNB; 2.3/97/1770/1; Goudvoorraad/recuperatie en allocatie van door Duitsland geroofd goud. Doos 134 Portugal

Het akkoord tussen de geallieerden en Portugal werd uiteindelijk niet uitgevoerd.

7 Nederland en Spanje

Een maand nadat de Trusteelanden in mei 1948 met Spanje overeenkwamen dat dit land al zijn bezit aan geroofd goud terug zou geven, drong de Nederlandsche Bank er bij het ministerie van Buitenlandse Zaken op aan de Amerikanen te bewegen een onderzoek in te laten stellen naar de aanwezigheid in Spanje van Nederlands goud.

De minister antwoordde daarop dat hij dat wilde doen ‘indien daarbij gegevens kunnen worden overlegd, die waarschijnlijk maken dat uit Nederland geroofd goud in Spanje is beland. Tevens moet dan het sterke vermoeden bestaan, dat met dit goud door de drie betrokken geallieerde regeringen geen rekening is gehouden bij het sluiten van de overeenkomst met Spanje.’⁷⁵ Daarop verzocht de Bank de minister te bevorderen een identificatie-onderzoek ter plaatse te mogen uitvoeren. In oktober 1948 bleek dat het Amerikaanse State Department daartegen bezwaren had omdat eigen Nederlands onderzoek afbreuk zou doen aan de erkenning dat de Trusteemogendheden voor andere landen ‘goud’-overeenkomsten sloten. Mocht Nederland echter over nieuwe gegevens beschikken dan zou een onderzoek uitsluitend onder Amerikaanse leiding door Amerikaanse deskundigen kunnen geschieden.⁷⁶ Na enkele maanden van intensief overleg werd het in april 1949 toch toegestaan dat twee experts van de Nederlandsche Bank naar Madrid afreisden. Administratie en documenten van het *Instituto Espanol de Moneda Extranjera* mochten zij echter niet zelf doorlopen, dat deed de Amerikaanse vertegenwoordiger van het *Allied Control Council for Germany*. Van de 54.113 kg fijn goud die Spanje tijdens de oorlog vanuit Duitsland ontving, zo leverde zijn onderzoek op, bleek 15.947 kg (1338 baren) geroofd uit Nederland. Het goud was in de periode 1942-1945 onder meer in Spanje terechtgekomen via de SNB (974 baren), de Banco de Portugal (356 baren) en Banco Aleman Transatlantico (8 baren). Deze laatste acht baren, samen 101,6 kg fijn, restitueerde Spanje in 1949 overeenkomstig

---

⁷⁴ Ibid., Brief van de thesaurier-generaal aan de Financieel Raad bij de Nederlandse Ambassade te Washington dd 5 februari 1959.

⁷⁵ Brief Ministerie van Buitenlandse Zaken aan DNB dd 23 juli 1948. ADBN; 2.3/97/1775/1; Goudvoorraad/recuperatie en allocatie van door Duitsland geroofd goud. Doos 135 Spanje

⁷⁶ Ibid., Brief Nederlandse Ambassade Washington aan Minister van Buitenlandse Zaken dd 18 oktober 1948.

het Akkoord met de Trusteelanden ten behoeve van de TCG-goudpool.⁷⁷ De Amerikaanse Trusteevertegenwoordiger gaf ter plekke al aan dat de resterende 1330 baren niet voor restitutie in aanmerking kwamen aangezien deze baren gedeeltelijk door Zwitserland, gedeeltelijk door Portugal aan Spanje zijn geleverd (en te goeder trouw in ontvangst genomen waren) en bij Portugal ter zake reeds een claim was ingediend, terwijl met Zwitserland ‘het bekende akkoord’ is gesloten.⁷⁸

Nederland diende desondanks onmiddellijk, eind april 1949, een claim in bij de Spaanse regering, die deze met even grote voortvarendheid van de hand wees onder verwijzing van bovengenoemd standpunt van de Amerikaanse vertegenwoordiger van het *Allied Control Council for Germany*.⁷⁹

Nederland restte niet veel minder dan zuur op te merken dat ‘de USA regering het niet nodig heeft gevonden hieromtrent (een aanvullende claim tav de 1.330 baren) de Nederlandse regering te raadplegen, of zelfs in te lichten’ (...) ‘[dat] zal wel voortvloeien uit haar standpunt dat zij zich bevoegd achtte om over claims van andere geallieerden te beschikken naar eigen inzicht. Het behoeft geen toelichting dat het optreden der Amerikanen in deze hoogst ongepast moet worden genoemd.’⁸⁰

8 Nederland en Turkije

Hoewel er vermoedelijk Nederlands goud, gouden munten en/of versmolten muntbaren, al dan niet gedeeltelijk via de Deutsche Bank, in Turkije terecht zijn gekomen⁸¹, is hierover niets naders bekend

---

⁷⁷ Ibid., Verslag van de besprekingen, gehouden te Madrid van 11-13 april 1949 met betrekking tot het in Spanje tijdens de oorlog van 1940-1945 ontvangen goud, afkomstig uit de bezette gebieden dd 16 april 1949.

⁷⁸ Ibid., Codetelegram van Ministerie van Buitenlandse Zaken dd 19 april 1949.

⁷⁹ Ibid., Brief Minister van Financiën aan Minister van Buitenlandse Zaken dd 2 augustus 1949.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ ADNB; 2.3/97/1776/1; Goudvoorraad/recuperatie en allocatie van door Duitsland geroofd goud. Doos 135 Turkije. Voorts: *The Deutsche Bank and its Gold Transactions during the Second World War*. München, 1998, pp 29 ev (oa hoofdstuk The Istanbul Branch and its Gold Dealings)

9 Nederland en Roemenië

In april 1947 vervoegde zich aan de Nederlandsche Bank de financiële attaché van Frankrijk in Nederland. Hij vroeg zich af of de Bank zicht had op de hoeveelheid geroofd Nederlands goud dat de Duitsers aan de Roemenen geleverd hadden. Hij stelde die vraag met het oog op het aanbod van de Roemenen om 18 ton goud te restitueren ten behoeve van de goudpool. De Bank had daar op dat moment geen harde gegevens over en kreeg die ook niet aangezien zij nooit een onderzoek ter plekke heeft mogen instellen en evenmin andere relevante bronnen heeft kunnen aanboren. Uit het in 1998 gepubliceerde Bergierrapport blijkt dat de Roemeense Nationale Bank in de oorlog op haar rekening bij de Union Bank of Switzerland (UBS) ten minste 415 baren aan uit Nederland geroofd goud had staan.⁸²

10 Tot slot

De *Werdegang* van het in de oorlog door de Duitsers gestolen monetaire goud leert dat Nederland via het officiële daartoe opgerichte kanaal, de Tripartiete Goudcommissie, krap de helft van zijn goudbezit heeft teruggekregen. In termen van hoeveelheden staat Nederland na België als tweede op de lijst van uitkeringstrekkers.

Buiten deze door de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk geïnitieerde en bemande instantie om heeft Nederland zelf pogingen ondernomen om bilateraal te onderhandelen met landen waar Nederlands gestolen goud terecht is gekomen. Deze zijn alle deerlijk mislukt. Een belangrijke verklaring hiervoor ligt besloten in het Parijse verdrag van januari 1946, en met name in het artikel dat de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk aanwees als de landen die voor alle geallieerde landen met de neutrale staten regelingen zouden treffen voor de liquidatie van aldaar aanwezige geroofde zaken. Deze bepaling impliceerde dat de grote Drie als Trusteelanden mede namens de overige partijen zouden handelen, derhalve ook ten behoeve van Nederland in onder

---

⁸² Bergier, 1998, 167-68

meer de kwestie van het monetaire goud.⁸³ Niet alleen heeft Nederland de Drie deze bevoegdheid nimmer expliciet verleend, noch is ooit een officieel protest van Den Haag uitgegaan om de Trusteelanden ervan te weerhouden als zodanig op te treden. In zijn pogingen om met Zwitserland, Zweden, Spanje en Italië tot bilaterale onderhandelingen te komen stootte Nederland dan ook telkenmale zijn neus aan de overeenkomsten die deze staten met de Trusteelanden hadden gesloten. Het directe Nederlandse belang was daaraan ondergeschikt gemaakt en dat gold eigenlijk ook voor de inspanningen het mogelijk aanwezig Nederlandse goud in Portugal, Roemenië en Turkije terug te krijgen. Roemenië was binnen de invloedssfeer van de Sovjet Unie geraakt en de Trusteelanden wensten Portugal en Turkije - het waren de kilste jaren van de Koude Oorlog - om militair-strategische overwegingen te ontzien.

Dit alles kwam wel op zeer schrijnende wijze in de contacten met Zwitserland tot uiting. In dit land was verreweg het meeste, nl 77%, van het uit Nederland geroofde goud terechtgekomen. Het Akkoord van Washington, in mei 1946 gesloten tussen de Drie en Zwitserland, is zonder medeweten of instemming van Nederland tot stand gekomen. Daarbij zijn eerstgenoemden onachtzaam omgesprongen met de belangen van oa Nederland en hebben de Zwitsers anderzijds doelbewust verzwegen dat zij veel meer geroofd goud bezaten, van onder meer Nederland, dan dat zij overeenkwamen terug te storten in de goudpool. Naar nu onomstotelijk vaststaat, heeft Zwitserland destijds doelbewust verzwegen dat zijn centrale bank al halverwege de oorlog wist dat de Duitse Reichsbank de hand had weten te leggen op ondermeer grote hoeveelheden gestolen Nederlands monetair goud.

Had Nederland bij dit alles niet alerter moeten reageren? Had de Nederlandse delegatie op de Parijse conferentie eind 1945 geen voorbehoud moeten maken wat het gestolen monetaire goud betreft - het land verkeerde immers in een grote chaos en regering en bestuursapparaat waren nog druk bezig de meest elementaire zaken op orde te brengen? Feit is dat Staat en Nederlandsche Bank pas geleidelijk aan zicht kregen op de odyssee van het geroofde Nederlandse goud en zeker in mei 1946 nog geen volledig beeld daarvan hadden. Achteraf gezien had Nederland krachtadiger op het vinkentouw kunnen zitten en meer initiatieven bij de geallieerden kunnen ontplooiën.

---

⁸³ Kalshoven (1999), 2

Alle pogingen van Nederland om het Akkoord van mei 1946 aan te vechten zijn mislukt, ondanks de aanvankelijke steun hierbij van de Amerikanen. De aangedragen informatie kwam als mosterd na de maaltijd, het morele gelijk van Nederland legde het steevast af tegen de juridische afweer die het Akkoord Zwitserland bood.

In de commotie die in september 1996 opnieuw rondom het door nazi-Duitsland geroofde goud ontstond, is van diverse zijden de oproep gedaan het Akkoord van Washington open te breken. Daarbij ging het in het bijzonder om de bepaling dat (alle) geallieerden eens en voor altijd afzagen van vorderingen tegen Zwitserland van goud dat dat land gedurende de oorlog van Duitsland had verworven. Nederland zou zo'n oproep kunnen steunen, eventueel zelfs initiatieven kunnen nemen maar het is duidelijk dat een *Alleingang* in deze politiek tot mislukken gedoemd is, zoals de pogingen van de jaren vijftig laten zien.

In de naoorlogse politieke constellatie stond Nederland in feite maar één weg open om zijn goud terug te krijgen en die liep via de door de geallieerden aangegeven route van de Tripartiete Goud Commissie. In een conflict over de omvang van de goudclaim trok Nederland uiteindelijk aan het kortste eind. Het goud dat de Nederlandsche Bank op grond van de Deviezenverordening 1940 had verworven, 35.475 kg, en eveneens naar Duitsland was afgevoerd, erkende de Commissie niet als monetair goud.

Gezien het aantal landen dat na de oorlog aanspraak maakte op teruggave van door de Duitsers geroofd goud en gegeven de hoeveelheid goud die de commissie te verdelen had, heeft Nederland een evenredig deel uit de door de geallieerde beheerde goudpool ontvangen.

Van de door de TCG erkende claim, 110.174 kg, vond 71.820 kg goud zijn weg terug naar de kluizen van de Nederlandsche Bank.

4 RECHTSHERSTEL: EEN HISTORISCH OVERZICHT

1 Inleiding⁸⁴

In de onderstaande beschouwing staat de vraag centraal in hoeverre het materieel onrecht is hersteld dat de bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog door middel van zijn systematisch georganiseerde, discriminerende beroving de slachtoffers daarvan had aangedaan. Het volgende historische overzicht beoogt in dat verband na te gaan of het wettig geregelde, naoorlogse financieel-economisch rechtsherstel in overeenstemming is geweest met de gangbare normen van de Nederlandse rechtsstaat en in hoeverre het zijn doelstellingen heeft bereikt. Ter beantwoording van deze vraag is gekozen voor een driedelige invalshoek.

In de eerste plaats gaat het om een beschouwing van het doel van het vermogensrechtsherstel.⁸⁵ Vervolgens is aan de orde de institutionele en procedurele opzet daarvan. Daarna zal worden ingegaan op omstandigheden van feitelijke aard die zijn werking en afwikkeling in de praktijk hebben bepaald. Aan de hand van de bereikte bevindingen volgt ten slotte een poging antwoord te geven op de gestelde vraag.

Het is in dit verband te betreuren dat het, ondanks alle inspanningen dienaangaande, niet mogelijk is gebleken de omvang van de roof en die van het daarop volgende vermogensrechtsherstel met zekerheid vast te stellen. Het is daarom niet gelukt te bepalen in hoeverre het vermogensrechtsherstel volledig is geweest of daaromtrent definitief inzicht te bieden. Daaraan moet worden toegevoegd, dat het volgende voorbijgaat aan het rechtsherstel zoals particulieren dit onderling zonder tussenkomst van overheidsinstanties hebben geregeld. Het is aannemelijk dat op die manier een wellicht zeer groot deel van de roof is gerestitueerd al onttrekt zich dit aan de waarneming.

---

⁸⁴ Dit hoofdstuk is gebaseerd op: P.W. Klein, *Het rechtsherstel gewogen: vragen met en zonder antwoord*. Leiden, december 1999. Het rapport is als bijlage aan dit Eindrapport toegevoegd.

⁸⁵ Vermogensrechtsherstel en financieel-economisch rechtsherstel zullen in dit hoofdstuk om stilistische redenen als synoniemen worden beschouwd, hoewel het eerste een privaatrechtelijke, en het tweede een (macro)-economische strekking heeft.

De gegevens voor de volgende beschouwing zijn mede ontleend aan de diverse onderzoeksverslagen, die zijn verschenen onder auspiciën van de drie commissies - vernoemd naar hun respectievelijke voorzitters Van Kemenade, Scholten en Kordes - die waren belast met het ophelderen van deze materie. In deze verslagen is niet alleen nadere, en veelal essentiële, informatie te vinden, maar ook een opgave van de bronnen waarop deze berust.

2 Doel

2.1 *De vele doelstellingen van het rechtsherstel*

Het begrip 'rechtsherstel' gaf en geeft in het spraakgebruik tot nu toe aanleiding tot verwarring. Inhoud, functie, doelstellingen en betekenis zijn al sedert het begin van zijn voorbereiding eind mei 1940 zeer uiteenlopend opgevat en begrepen. Ging het dan niet eenvoudig om het 'rechtzetten van in de bezettingstijd begaan onrecht', zoals de minister van Justitie in december 1944 vaststelde? Jawel. Maar naast het privaatrechtelijke vermogensrechtsherstel vroegen in dat verband ook het publiek-, bestuurs-, administratief- tucht- en strafrecht de aandacht. Op al die domeinen was na de bezetting een groot aantal herstelregelingen en -voorzieningen geboden. Rechtsherstel hield onder meer ook in het opheffen van de nationaal-socialistische of fascistische verenigingen en verbanden; de zuivering; het in bewaring stellen en vervolgen van politieke delinquenten; allerlei regelingen aangaande het openbare bestuur en het gevangeniswezen; het ongedaan maken van door de bezetter afgedwongen ontslagen. Zo kregen bepaalde categorieën ambtenaren en militairen ingevolge een Wetsbesluit dat de regering in Londen in september 1944 had genomen al in de zomer van 1945 bij voorrang een financiële schadeloosstelling. In 1946 volgde de Wet rechtsherstel overheids personeel, die evenwel pas op 1 mei 1947 in werking is getreden. Daarna duurde het nog jaren voor ze was uitgevoerd. Toch valt op dat het desbetreffende overheids personeel, in tegenstelling tot het joodse deel der bevolking, een aparte wettelijke behandeling heeft gekregen. Het is door de staat voor de volle honderd procent schadeloos gesteld voor zijn verlies aan bezoldiging.

Gelet op alles wat er destijds allemaal onder is begrepen omvatte rechtsherstel naast het herstel van de algemene rechtsorde in het algemeen ook de wederopbouw, de onteigening van vijandelijk en landverraderlijk vermogen en dergelijke meer. In augustus 1945 meende de, op dat moment kersverse, minister van Justitie zelfs met zoveel woorden al het werk van de regering in ballingschap te Londen onder rechtsherstel te moeten begrijpen. Maar vijftig jaar later was Nederland als het ware terug bij af. Het ging toch gewoon om het 'rechtzetten van in de bezettingstijd begaan onrecht'? In de publieke discussie daarover had het er nu op zijn minst de schijn van dat het rechtsherstel toch eigenlijk maar een beperkte, eenvoudige inzet eigen was geweest - te weten het schadeloos stellen van beroofden. In dat kader drong zich vooral de vraag op of in het bijzonder het joodse deel van de bevolking wel voldoende recht was gedaan. Daaruit vloeide een nog veel klemmender vraag voort. Hadden Nederlandse instanties, waaronder ook de Nederlandse staat, zich tijdens het rechtsherstel ten koste van door de bezetter beroofden verrijkt?

Het is onder deze omstandigheden van belang vast te stellen wat nu precies het doel van het vermogensrechtsherstel is geweest. Daarover geeft om te beginnen een aantal wetsbesluiten uitsluitsel dat door de regering in ballingschap is uitgevaardigd in het kader van het staatsnoodrecht. Binnen dat raam heeft de regering onder andere voorzien in het regelen van de financieel-economische aspecten van de oorlogvoering. Het eerste wetsbesluit, genomen op 24 mei 1940, gaf daarvan blijk. Het beoogde het beschermen van Nederlandse individuele eigendommen en het voorkomen van vijandelijke inbreuken op Nederlandse financieel-economische belangen. Twee weken later kreeg de juridische kant van de zaak voor het eerst apart aandacht in het 'Besluit Rechtsverkeer in Oorlogstijd' van 7 juni 1940.

In de loop van de daaropvolgende jaren sloot de regering zich in de grote lijn ook aan bij de regelingen die andere geallieerde mogendheden aangaande het financieel-economische rechtsherstel namen. Een en ander mondde uit in het innemen van een gezamenlijk standpunt. Het kreeg zijn beslag in de zogeheten *Déclaration Solennelle* van 5 januari 1943, uitgegeven door zeventien geallieerde landen, waaronder Nederland. Zij behielden zich daarbij het recht voor alle transacties betreffende de door de vijand wederrechtelijk in bezit genomen eigendommen teniet te doen, ongeacht de vraag of ze schijnbaar vrijwillig of formeel wettig tot stand waren gekomen.

Drie maanden voordien - op 19 oktober 1942 - hadden de ministers van Justitie, van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Koloniën 'een kleine commissie' van deskundige juristen ingesteld ter voorbereiding van het herstel van het rechtsverkeer in Nederland (en Nederlands-Indië).

De taakstelling van deze commissie was drieledig. In de eerste plaats moest zij voorstellen doen voor het zo snel mogelijk herstellen van het door de oorlog verbroken rechtsverkeer. In de tweede - en daarvan afgeleide - plaats moest de commissie het 'redres van onder vijandelijke invloed gepleegde inbreuken op burgerlijke rechten' voorbereiden. De derde opdracht vloeyde logischerwijs daaruit voort: het verrichten van een systematisch onderzoek naar de aard, geldigheid en wenselijkheid van de uitbreiding van de geldigheidsduur van de algemeen bindende maatregelen die de bezetter in de bezette gebiedsdelen van het Koninkrijk had gesteld. Het verdient opmerking dat het dus niet tot de taak der commissie behoorde regels op te stellen voor het toekennen en uitkeren van schadevergoedingen.

Als uitvloeisel van de laatstgenoemde opdracht kwam twee jaar later - op 17 september 1944 - het Wetsbesluit E 93 tot stand. Het bevatte, naar analogie van de buitenlandse wetgeving dienaangaande, bepalingen ten aanzien van de rechtskracht van de door de bezetter uitgevaardigde verordeningen. Een deel daarvan werd ingevolge dit besluit zonder meer met terugwerkende kracht ingetrokken. Het betrof in totaal 61 verordeningen, waaronder met name alle anti-joodse maatregelen. Rechtshandelingen die op grond van deze verordeningen waren gebaseerd werden als nietig beschouwd. De oorspronkelijke rechthebbende werd aldus hersteld in zijn rechten, met name ook in zijn vermogensrechten. Het vermogensrechtsherstel van het joodse deel der bevolking was daarmee dus formeel en in principe geregeld.

2.2 De beperkingen van het vermogensrechtsherstel

Dit betekende evenwel niet dat de daarbij betrokken belanghebbende ook zijn of haar oorspronkelijke financieel-economische positie feitelijk had terug gekregen of daadwerkelijk schadevergoeding had ontvangen. Het onverwijd in de praktijk gevolg geven aan het

rechtsherstel zou het uitvoeren van de voorstellen die de ‘Commissie herstel rechtsverkeer’ ingevolge haar primaire taakopdracht aangaande het herstel van het rechtsverkeer op tafel had gebracht zelfs ernstig in gevaar kunnen brengen. Nadere voorzieningen waren dus geboden. De desbetreffende voorstellen vonden hun neerslag in het Wetsbesluit herstel rechtsverkeer - eveneens gedateerd op 17 september 1944. Het heeft vooral bekendheid gekregen onder de naam Wetsbesluit E 100 waardoor zijn werkelijke strekking onvoldoende in het licht kwam te staan. Het besluit is ten onrechte vaak beschouwd als de voornaamste of zelfs enige wettelijke grondslag van het rechtsherstel. In werkelijkheid beoogde het Wetsbesluit blijkens zijn considerans - en geheel in overeenstemming met zijn officiële naam en de verleende taakopdracht van de regering - het herstel van het rechtsverkeer. Dat vloeide voort uit de noodzaak om zo snel mogelijk tot herstel van in het bijzonder het normale financieel-economische en vermogensverkeer te komen. Dit verklaart ook waarom het Wetsbesluit met geen woord repte van het herstel van de roof van cultuurbezit zoals kunstcollecties, nadat deze beroving toch heel expliciet met naam en toenaam in de bezettingsmaatregelen was geregeld. Cultuurgoed is nu eenmaal zowel binnen het algemene financieel-economische verkeer als in het vermogensverkeer nauwelijks van betekenis. Met het herstel van dit vermogensverkeer als doel bevatte het Wetsbesluit E 100 een zeer groot aantal artikelen - het waren er niet minder dan 166 - om de terugkeer te regelen naar vermogensrechtelijke posities zoals deze binnen de Nederlandse rechtsorde geregeld en verzekerd waren. In dit kader ging het niet aan om in de praktijk onmiddellijk, zonder meer en onder alle omstandigheden voorrang te geven aan het rechtsherstel van slachtoffers van de terreur, hoe zwaar ook gedupeerd. Als dat zou gebeuren zou het rechtsverkeer naar de mening van de toenmalige beleidsmakers en regelgevers door chaos worden bedreigd. Zich van niets bewuste eigenaren van oorspronkelijk joods vermogensbezit zouden bijvoorbeeld onmiddellijk en zonder omhaal daarvan om niet afstand moeten doen. De terugkeer naar het normale financieel-economische en vermogensverkeer zou daardoor op onaanvaardbare wijze worden bemoeilijkt. Daarom was een zorgvuldige belangenafweging vereist. Deze diende in overeenstemming met de daaromtrent in Nederland gangbare normen te verlopen. Deze opzet berustte op de kerngedachte van het privaatrechtelijke rechtsherstel dat degene die willens en wetens had geprofiteerd van de roofpraktijken van de bezetter hetzij het geroofde goed aan de ‘gedeposedeerde’ moest teruggeven, hetzij de geleden schade behoorde te vergoeden. Waar het daarbij om draaide was of degenen die van joodse ‘gedeposedeerden’

afkomstige vermogenstitels in handen hadden al dan niet te goeder trouw waren geweest toen zij deze hadden verworven. Aan de regelingen die de herstelwetgeving daaromtrent had getroffen en de wijze waarop zij in de praktijk van het rechtsherstel zijn toegepast kwam dus cruciale betekenis toe.

In de naoorlogse praktijk bleek het rechtsherstel juist ten aanzien van dit punt al gauw op zeer ernstige problemen te stuiten. Rechtsherstel en herstel van het rechtsverkeer bleken namelijk niet zelden onderling strijdige doelstellingen. De voortgang van beide had daaronder te lijden. Door het treffen van bijzondere procedurele en institutionele regelingen had het Wetsbesluit E 100 geprobeerd daarin te voorzien. Nu dreigden evenwel toch vertraging en stilstand. Het algemeen maatschappelijk belang stond dit niet toe. Ter bespoediging van de gang van zaken is een half jaar na de bevrijding, in november 1945, het Wetsbesluit F 272 uitgevaardigd. Aanvullende, nieuwe regelingen moesten meer vaart in de rechtsgang brengen. Het herstel van het rechtsverkeer leed toen nog altijd zo min mogelijk uitstel; het was van urgent belang. Eerder al hadden de ‘Commissie herstel rechtsverkeer’ en de regering in ballingschap beide eveneens de nadruk gelegd op de noodzaak van spoed. Snel herstel van het rechtsverkeer behoorde naar hun oordeel immers tot de primaire voorwaarden voor de wederopbouw van het land. Deze diende uiteraard zo goed, en dus ook zo gauw als maar mogelijk, te verlopen. Het betrachten van haast behoorde aldus onmiskenbaar tot de doelstellingen van het regeringsbeleid aangaande zowel het herstel van het rechtsverkeer als van het rechtsherstel.

Maar dat is niet het eind van het verhaal. De wederopbouw stond immers op zijn beurt ten dienste van het herstel van de vrije, democratische maatschappelijke orde van Nederland. En nóg is daarmee niet alles gezegd. Met zijn herstelde maatschappelijke orde moest soeverein Nederland - het was een geheel nieuwe doelstelling - overeenkomstig de in augustus 1941 geformuleerde grondrechten van het Atlantisch Handvest zijn plaats in de naoorlogse internationale samenleving innemen.

Ten opzichte van dit alles was het privaatrechtelijke vermogensrechtsherstel - hoe belangrijk en functioneel ook - niet meer dan een ondergeschikte doelstelling. Het groepsgewijze vermogensrechtsherstel - hoe belangrijk verder ook - kwam in dat verband, zeker op het eerste

gezicht, nog minder betekenis toe. Materieel herstel van financieel-economische posities was per definitie een privaatrechtelijke zaak tussen individuele partijen en lag als zodanig als het ware niet binnen het rechtstreekse bereik van de wetgever. Deze beperkte zich tot het stellen van regels voor de wijze waarop het financieel-economische herstel feitelijk moest plaats hebben indien partijen het daarover niet onderling eens waren. Zoals opgemerkt stelde de besluitwetgeving daarbij op de kerngedachte dat wie te kwader trouw was geweest het onrecht goed moest maken. Hoe moeilijk het was deze kerngedachte in de werkelijkheid van de praktijk te verwezenlijken zou na de oorlog blijken. Toch was het een voor de hand liggende gedachte. Het was ook geen onredelijk uitgangspunt - wat men er verder ook van mag denken.

Mogelijkerwijs zou een ander uitgangspunt hebben kunnen dienen. De vraag of wellicht de Nederlandse Staat in het kader van het rechtsherstel - en naar analogie van de behandeling van overheidspersoneel - gehouden was tot vergoeding of schadeloosstelling van de roof is inderdaad héél even en met zoveel woorden onder ogen gezien. Dat gebeurde tijdens de voorbereiding van het rechtsherstel in Londen. Maar de vraag was nog niet gesteld of zij was - alsof dat vanzelf sprak - al ontkennend beantwoord. Dat was overeenkomstig de internationaal gangbare jurisprudentie. Op grond daarvan - en ook gezien de historische praktijk van eeuwen - werd de Staat juridisch niet aansprakelijk geacht voor de schade die vijanden - óf bondgenoten! - aan zijn onderdanen hadden toebracht, ongeacht de vraag of dat al dan niet wederrechtelijk was geweest. Een en ander sloot natuurlijk niet uit vijanden - óf bondgenoten! - daarvoor aansprakelijk te stellen en deze langs deze weg tot schadevergoeding te bewegen. Dat is dan ook na de oorlog niet zonder succes geprobeerd.

Het vermogensrechtsherstel lag formeel maar vooral ook in de werkelijkheid van de praktijk, ingebed in het herstel van het rechtsverkeer ten behoeve van de wederopbouw van het land en de inrichting van de maatschappelijke orde die aan moest sluiten bij de nieuwe naoorlogse internationale rechtsorde. Onder dit veelomvattende, ingewikkelde en nooit helder vastgestelde doel ressorteerde een ondoorzichtige veelheid van vaak uiteenlopende en soms onderling strijdige doelstellingen. Zij waren, nog afgezien van morele en ethische aspecten, van juridische, financieel-economische, politiek-staatkundige en sociale aard. Noch in de desbetreffende wet- en regelgeving, noch in de praktijk van het beleid dienaangaande is hun onderling gestructureerd

verband vast komen te staan. Daardoor is het onduidelijk gebleven onder welke omstandigheden precies de ene doelstelling prioriteit had boven de andere. Dat was niets bijzonders want zo gaat het in de geschiedenis vaker toe.

Een en ander maakt wèl duidelijk waarom het begrip rechtsherstel van meet af aan in de loop der tijd op uiteenlopende wijzen is opgevat. Bij de beoordeling van het rechtsherstel dient met deze verschillen in opvatting vanzelfsprekend rekening te worden gehouden. In dat kader staat evenwel één gegeven toch zo vast als een huis. Het herstel van het rechtsverkeer en het daaraan ondergeschikte vermogensrechtsherstel waren beide gericht op één enkele hoofdzaak: het belang van de Nederlandse samenleving in het algemeen. De doelstelling van het rechtsherstel voorzag nadrukkelijk niet in het op bijzondere wijze tegemoet komen aan specifieke deelbelangen, ook niet in die van uitzonderlijk gedupeerde slachtoffers van de nationaal-socialistische terreur: de joden en zigeuners (Roma en Sinti).

Dat is niet onbewust of uit onachtzaamheid nagelaten. De vraag of speciaal ten aanzien van joodse slachtoffers bijzondere maatregelen of voorzieningen vereist waren is bij de voorbereiding van het rechtsherstel herhaaldelijk onder ogen gezien. Het departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart bijvoorbeeld had de kwestie schriftelijk aanhangig gemaakt bij de Commissie herstel rechtsverkeer. De commissie is er niet expliciet op ingegaan. Zij hield evenmin expliciet rekening met de nauwkeurig gespecificeerde, buitengewoon verontrustende inlichtingen die haar over het lot van de joden in Nederland ter beschikking waren gesteld. Toch valt de commissie wat dit betreft niet zonder meer van onachtzaamheid te betichten. Naar nog zal blijken heeft zij namelijk een andere - indirecte - weg gevonden om beroofde joden na de oorlog bij het rechtsherstel als aparte categorie te behandelen.

Anders dan de commissie heeft de regering in ballingschap expliciet overwogen of speciale maatregelen ten opzicht van de joodse slachtoffers van de nationaal-socialistische terreur op hun plaats zouden zijn. Het naoorlogse rechtsherstel is daarbij niet aan de orde gekomen. De vraag die in het geding kwam was of gedeporteerde joden tijdens de oorlog speciale hulp moesten krijgen. Het desbetreffende voorstel is in de ministerraad met vijf tegen zes stemmen nipt verworpen. De tegenstanders meenden dat dit in strijd zou zijn met het algemene oorlogsbeleid. Zij stonden in

die opvatting binnen het geallieerde kamp niet alleen. Het Rode Kruis huldigde daaraan overeenkomstige opvattingen. Daargelaten de vraag wat in de praktijk van zo'n speciale hulpverlening terecht zou zijn gekomen, blijft het een feit dat het hier ging om een uitzonderlijk urgent vraagstuk. Het naoorlogse rechtsherstel was dat tijdens de oorlog per definitie niet. Het is makkelijk raden naar wat de regering in ballingschap zou hebben gedaan als haar daaromtrent een soortgelijk voorstel had bereikt: niets.

Het van regeringswege vooropstellen van het algemeen belang is niet verbazingwekkend. Dat is, zeker in de westerse samenleving, de regel. Toch rijst de vraag waarom daarbij niet ook in het bijzonder is voorzien in het uitzonderlijke en buitengewoon grote onrecht dat joden en zigeuners was aangedaan. Zoals een gezaghebbende groep joodse deskundige juristen en economen in het voorjaar van 1946 aan de regering te kennen gaf waren bijzondere maatregelen op hun plaats 'zodat de joodse bevolkingsgroep in gelijke omstandigheden komt te verkeren als het overige deel der bevolking'. Dat verlangen stond alles behalve haaks op het algemeen belang.

Integendeel. Gezien de gelijkwaardige plaats die de joodse burger in de loop der eeuwen in de Nederlandse samenleving had verworven was dit verlangen er volstrekt in overeenstemming mee. Sterker nog! Het bevorderen en verzekeren van de feitelijke gelijkwaardigheid van alle staatsburgers is naar hedendaagse opvattingen, anders dan in feodale tijden, handelen in het algemene, publieke belang.

Alvorens de kwestie nader in ogenschouw te nemen dient te worden ingegaan op de institutionele en procedurele opzet van het vermogensrechtsherstel. Waren deze wellicht van dien aard dat de wet- en regelgever wel degelijk ook rekening heeft gehouden met de bijzondere positie van de joden, zij het dan niet *expressis verbis*? Dat was, zoals nog zal blijken, het geval. Wat daarvan bij de praktische uitvoering en toepassing van het rechtsherstel werkelijk terecht is gekomen is een andere vraag. Ook daarop zal worden teruggekomen.

3 Institutionele opzet en procedurele werking

3.1 *Dilemma's*

Ingevolge het Wetsbesluit E 100 is het vermogensrechtsherstel als een vorm van bijzondere rechtspleging onttrokken aan de onder normale omstandigheden gebruikelijke, gewone rechtspraak en dus ook aan de daarbij gevolgde rechtsgang. Deze regeling betrof zowel de institutionele organisatie van het recht als zijn procedurele inrichting. Het vermogensrechtsherstel kwam in dit opzicht buiten, zij het niet los van, de in Nederland gangbare rechtsorde te staan. Het besluit voorzag ter toepassing van de gestelde regels in het instellen van een afzonderlijke instantie - de Raad voor het Rechtsherstel - met van de gewone rechtspraak afwijkende, grotere discretionaire bevoegdheden.

Deze opzet heeft zowel tijdens de voorbereiding van het rechtsherstel in Londen als in aansluiting op het in werking treden daarvan veel kritiek gekregen. In Londen ging het departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart zelfs zo ver dat het de hele regeling verwierp omdat deze naar zijn mening was gebaseerd op het *Führerprinzip*. Het voornaamste bezwaar was dat de Raad als hoogste rechtsprekende orgaan - als zodanig fungeerde in feite zijn afdeling Rechtspraak - vrijwel onbeperkte macht was toegekend. Dat was, gezien zijn ruime discretionaire bevoegdheden, een gevaarlijke en binnen de Nederlandse rechtsorde niet aanvaardbare zaak. Het was in wezen dezelfde kritiek die vooraanstaande rechtsgeleerden en andere gezaghebbende juristen in de eerste naoorlogse jaren uitoefenden en die toen ook in de publieke opinie weerklank heeft gekregen.

Het alternatief van de bijzondere rechtspraak was uiteraard de gewone rechter. Maar ook het departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart vond deze in dit verband 'onbruikbaar'. De zorg van het departement betrof het beheer van door de bezetter geroofde bedrijven. Door Duitsers aangestelde beheerders - het sprak vanzelf - moesten verdwijnen. Maar wie moest de leiding overnemen? Zelfs de overlevende joodse eigenaar zou niet onmiddellijk zijn teruggekeerd, zo meende het departement. Hetzelfde zou vaak het geval zijn met de erfgenamen van de overledenen, gesteld al dat zij bekend waren. Zo dreigde 'een uitermate gevaarlijke

toestand voor ondernemingen, die eventueel worden overgeleverd aan mogelijke onbetrouwbaarheid van personeel, gebrek aan scrupules van concurrenten en dergelijke'. Hoewel het departement aannam, dat veel joden er in waren geslaagd 'hun kapitalen en zaken' veilig te stellen bij 'betrouwbare Arische vrienden' was de moeilijkheid daarmee niet opgelost. 'Als de jood na de oorlog spoorloos is verdwenen zal het uiterst moeilijk zijn na te gaan of de transactie bona fide is geweest dan wel of men te doen heeft met roof'. Wie moest men onder deze omstandigheden het beheer toevertrouwen? Toch was - het was andermaal vanzelfsprekend - grote haast vereist. Maar het departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart had zelf geen oplossing paraat.

De regering heeft, in navolging van de Commissie herstel rechtsverkeer, het instellen van de bijzondere rechtspraak steeds gemotiveerd met een beroep op de noodzaak van snel rechtsherstel. *Aux grands maux les grands remèdes*. Maar haastige spoed is toch zelden goed? Inderdaad moesten organisatie en inrichting van het rechtsherstel het juiste evenwicht bieden tussen enerzijds zijn snelheid en anderzijds zijn uit zorgvuldigheidsoverwegingen vereiste, nauwgezette toepassing. Maar de vraag wat dat juiste evenwicht dan wel behoorde te zijn onttrok en onttrekt zich in zijn algemeenheid aan een ondubbelzinnig antwoord, al was het alleen maar vanwege de grote verscheidenheid van belangen die daarbij in het geding zijn. Het neemt niet weg, dat deze vraag tijdens het voorbereiden van het Wetsbesluit E 100 niet over het hoofd is gezien. Alleen al de keus voor de bijzondere rechter getuigt daarvan. De vrees dat de gewone rechter door overbelasting het gewenste evenwicht uit het zicht zou verliezen was geen waandenkbeeld. Het feit dat het rechtsherstel grote vertraging opliep is geen bewijs voor de wel uitgesproken stelling dat de gewone rechter het er beter van zou hebben afgebracht. Voor het overige bevatte het Wetsbesluit E 100 de systematische opzet van de formeel-juridische regelgeving van het vermogensrechtsherstel. Daardoor was ten behoeve van zijn praktische uitvoering precies vastgelegd ten aanzien van wat, om welke redenen, ten behoeve van wie, onder welke voorwaarden, door middel van welke procedure en via welke instanties rechtsherstel plaats had. Dat was een onberispelijke systematiek.

3.2 *De organisatie*

Het instellen van de Raad voor het Rechtsherstel met zijn college van bijzondere rechtspleging had dus gegronde redenen, wat men er ook verder van denken kon. De Raad bestond uit vijf - later ingevolge Wetsbesluit F 272 uit zes - afdelingen. Het waren achtereenvolgens de afdelingen Rechtspraak, Effectenregistratie, Beheer (met als onderafdeling het Nederlands Beheersinstituut, die de belangrijkste beheerstaak feitelijk in handen kreeg), Voorzieningen voor Afwezigen, Voorzieningen voor Rechtspersonen en ten slotte Onroerende Goederen. De vijf laatstgenoemde afdelingen waren weliswaar bevoegd tot het nemen van rechterlijke beslissingen, maar daartegen konden belanghebbenden beroep aantekenen bij de afdeling Rechtspraak. Deze fungeerde dus als hoogste rechter. Hoewel belanghebbenden deze wel om herziening van het vonnis konden vragen was deze mogelijkheid nauwelijks reëel gezien de beperkende voorwaarden die daarbij waren gesteld. Het was andermaal de noodzaak van spoed geweest die tot het beperken van deze mogelijkheid had geleid. Onder deze omstandigheden kwam zowel aan de bevoegdheden als aan de voorgeschreven werkwijze van de Raad - in laatste instantie dus de afdeling Rechtspraak - cruciale betekenis toe. De Raad kon tijdens de bezetting tot stand gekomen rechtsbetrekkingen nietig verklaren of gewijzigd vaststellen en toen te niet gedane rechtsbetrekkingen geheel of gedeeltelijk en al dan niet gewijzigd doen herleven. Hij was daarbij uiteraard gehouden te oordelen naar de normen van de Nederlandse rechtsstaat. Opmerkelijk genoeg stond het hem in dit kader wel vrij naar eigen inzicht te beslissen of al dan niet ingrijpen in door de bezetter aangetaste (vermogens)rechtsverhoudingen was geboden. De afdeling Rechtspraak was dus niet in alle gevallen verplicht in te grijpen. Die verplichting bestond alleen in het geval niet-ingrijpen onredelijk zou zijn. Daarbij stond het de afdeling overigens niet vrij naar eigen inzicht te bepalen wat al dan niet onredelijk was te achten. De voorgeschreven bijzondere procedures legden de discretionaire bevoegdheden van de afdeling in dat verband namelijk bepaalde en min of meer stringente beperkingen op.

3.3 *Bijzondere procedures*

Ingevolge nadere procedurebepalingen uit het Wetsbesluit E 100 was de afdeling Rechtspraak in bepaalde omstandigheden wel degelijk gehouden tot ingrijpen in het onrecht dat de bezetter had begaan. Dit was met name het geval in zaken die voortvloeiden uit de anti-joodse roofterverordeningen uit de bezettingstijd. Zij waren bij Wetsbesluit E 93 nietig verklaard. Niet-ingrijpen was hier zonder meer onredelijk, zodat de afdeling in dat verband wel degelijk gehouden was in te grijpen. Een en ander betekende feitelijk dat joodse belanghebbenden in de werkelijkheid van de naoorlogse rechtsgang de status van een afzonderlijk te behandelen categorie was toegekend. Zonder daaraan expliciet uitdrukking te geven had de wet- en regelgever op die manier rekening gehouden met de bijzondere positie van joodse oorlogsslachtoffers. De desbetreffende regeling vormt aldus beschouwd een schoolvoorbeeld van vernuftige wetgevingstechniek.

Toch nam de wet- en regelgever met de ene hand weer wat terug van wat de andere had geschonken. Het Wetsbesluit E 100 maakte namelijk toch weer een uitzondering op de regel. Deze uitzondering kwam er op neer dat eigenaren van oorspronkelijk joods bezit bescherming kregen tegen legitieme, gefundeerde aanspraken van de beroofden indien zij konden aantonen te goeder trouw te zijn geweest. In dit geval botste recht met recht.

Als de zaak niet minnelijk was geschikt kwam ze voor de rechter die aldus voor de cruciale vraag kwam te staan of de nieuwe eigenaar al dan niet te goeder trouw had gehandeld.

Maar ook in dat verband legde het Wetsbesluit bepaalde beperkingen op aan de discretionaire bevoegdheden van de afdeling Rechtspraak. Het stond haar namelijk niet vrij onder alle omstandigheden naar eigen inzicht te bepalen of de nieuwe eigenaar te goeder trouw was geweest. De op zichzelf weer tamelijk ingewikkelde bepalingen daaromtrent plaatsten in de praktijk van de rechtsgang onder meer de joodse eisers in het voordeel ten opzichte van de nieuwe eigenaren. Goede trouw mocht namelijk alleen worden aangenomen als degene die zich daarop beriep niet wist, of redelijkerwijs had behoren te vermoeden, dat het bezit van de zaak of het recht in kwestie voor de eigenaren verloren was gegaan als gevolg van de anti-joodse

bezettingsmaatregelen. Bovendien moesten nieuwe eigenaren, als gezegd, in voorkomende gevallen zelf aantonen dat zij te goeder trouw hadden gehandeld. Deze regeling was werkelijk een bijzondere. Zij week in verschillende, cruciale opzichten af van het gewone burgerlijke recht, vooral ook door oorspronkelijke eigenaren - met name dus de joodse - in het voordeel te plaatsen.

Maar deze regeling is al kort na de oorlog door de overheid zelf onder druk uit het bedrijfsleven, in het bijzonder van het effectenbeurswezen, weer afgezwakt nog vóór zij goed en wel in werking was getreden. De ontworpen systematiek, die joodse 'gedeposseerden' althans tot op zekere hoogte en indirect in het voordeel had geplaatst zou daardoor in de praktijk afbreuk ondervinden. Daarop, en op de gevolgen daarvan, zal nog worden teruggekomen.

3.4 *Hinkend rechtsherstel*

Welke bezwaren en bedenkingen men tegen de opzet van het rechtsherstel ook zou kunnen aanvoeren, het verwijt van onnadenkendheid hoort daar niet bij. De regeling was integendeel weloverwogen en goed doordacht. Zij voorzag althans in een evenwichtige afweging van aan elkaar tegengestelde belangen. Dat behoort tot de fundamentele eisen van de rechtsorde binnen een vrije, democratische samenleving als de Nederlandse. Het is ook achteraf bezien onmogelijk te zeggen of een alternatieve opzet van het rechtsherstel in dit verband functioneler zou zijn geweest, en zo ja welke precies. Met zijn systematische opzet was het de wetgever gelukt de behoorlijke gang van het rechtsherstel althans in theorie te verzekeren.

Het staat te bezien in hoeverre hetzelfde gezegd kan worden van de regeling van de organisatorische en procedurele uitvoeringsbepalingen van de herstellwetgeving. Ook zij vormden een ingewikkeld geheel. In hoeverre dit geheel correspondeerde met de inrichting van de Nederlandse rechtsorde is niet zonder meer duidelijk. Wel duidelijk is dat de uitvoeringsbepalingen vooral tot doel hadden de effectiviteit van het rechtsherstel te verzekeren. De vraag of ten aanzien daarvan andere of nóg meer bepalingen op hun plaats zouden zijn geweest is niet ondubbelzinnig te beantwoorden.

Het is daarentegen eenvoudig vast te stellen dat het rechtsherstel ernstig is tekort geschoten doordat het veel te lang heeft geduurd, zeker ook in het licht van de doelstellingen die er destijds eigen aan waren. Deze tekortkoming is voor een deel toe te schrijven aan de omstandigheid dat de herstelwetgeving tegelijkertijd op twee verschillende doelstellingen mikte. Zij waren in de praktijk niet zonder meer met elkaar te rijmen. Het streven naar snelle afwikkeling van het rechtsherstel stond bovendien op gespannen voet met dat naar nauwkeurige afweging van aan elkaar tegengestelde belangen. Gezien de vertraging die het rechtsherstel heeft opgelopen is het de wetgever niet gelukt de evenwichtige afhandeling daarvan te verzekeren ondanks de moeite die de opstellers van het Wetsbesluit zich daarvoor hadden getroost. Het heeft ook na de oorlog, zoals nog zal blijken, niet ontbroken aan allerlei pogingen om de zaken te bespoedigen. Maar ook deze pogingen boekten niet of nauwelijks resultaat. Daardoor is niet voldaan aan wat de slachtoffers van de terreur op grond van door de regering geboden vooruitzichten redelijkerwijs mochten verwachten.

Maar dit was niet uitsluitend het gevolg van de ingewikkelde wettelijke regeling. Naoorlogse maatschappelijke verhoudingen en omstandigheden hebben de effectiviteit van het rechtsherstel feitelijk mede bepaald. Zij gaven niet zelden de doorslag. Onder druk van de omstandigheden bleek het snel uitvoeren van rechtsherstel minder gewicht in de schaal te leggen dan het nauwkeurig afwegen van aan elkaar tegengestelde belangen zodat het aan evenwicht heeft ontbroken. Naar gelang de aard en de soort van in het geding zijnde vermogenstitels en eigendomsverhoudingen en vooral ook naar gelang van de omvang der desbetreffende belangen was sprake van uiteenlopende omstandigheden. In haar tweede rapport heeft de *Commissie van Onderzoek Liro-archieven* geconstateerd dat het lopende onderzoek aangaande het naoorlogse rechtsherstel zich uitstrekte over zestien verschillende onderzoeksterreinen. Elk daarvan was weer verdeeld in een vaak groot aantal rubrieken. Deze opsplitsing vloeide voort uit de opzet en uitvoering van de beroving tijdens de bezetting die zich door hun diversiteit hebben onderscheiden. Een en ander maakt het moeilijk zich een samenvattend oordeel over het rechtsherstel te vormen, al staat dus wel vast dat het zich op uiteenlopende, onevenwichtige wijze heeft voltrokken. Dit was des te meer het geval waar de trage rechtsgang met het verstrijken van de tijd in toenemende mate voor lief is genomen. Het is evenzeer duidelijk dat als gevolg van de

formeel-ambtelijke, legalistische nauwkeurige toepassing van de herstelwetgeving afbreuk is gedaan aan zijn zorgvuldigheid.

4 Afwikkeling en omstandigheden

4.1 Intermezzo: het Militair Gezag

Op 4 september 1944 - de maandag vóór Dolle Dinsdag - verscheen het 'Besluit Bijzondere Staat van Beleg', dat al een jaar eerder klaar was voor publicatie. Nu de bevrijding van Nederland op het punt stond een feit te zijn was het moment gekomen de gezagsuitoefening van de regering toe te vertrouwen aan haar militaire apparaat. Binnen 'enkele weken, misschien enkele dagen' daarna - aldus de vooruitblik van Koningin Wilhelmina tijdens een uitzending van Radio Oranje in het voorjaar van 1944 - kon de regering het heft dan weer zelf in handen nemen. Dat was een vergissing.

Daaruit zijn zeer vergaande consequenties voortgevloeid, onder andere voor de loop van het rechtsherstel. Het Militair Gezag kreeg bijna een jaar lang - tot 1 augustus 1945 - de volle last van het rechtsherstel te dragen. Deze last was in meer dan één opzicht te zwaar.

Dat lag om te beginnen aan de onvoldoende voorbereiding van het Militaire Gezag. Deze was op 1 januari 1943 begonnen met het instellen van het Bureau Militair Gezag. De latere generaal mr. H.J. Kruls kreeg er de leiding van. Hij was - net als de voorzitter van de Commissie voor het herstel rechtsverkeer prof. mr. J. Eggens - een zeer bekwaam maar lastig figuur. In hoeverre tussen Bureau en Commissie contacten bestonden - laat staan coördinatie plaats had - is onbekend. Voor zover dat al het geval is geweest was het resultaat praktisch nihil want binnen het Militair Gezag bleek men niet of nauwelijks notie te hebben van de regelingen met betrekking tot het rechtsherstel. Kruls is pas op 4 september 1944 benoemd tot chef-staf van het Militair Gezag onder bevordering tot de tijdelijke rang van generaal-majoor. Dat zegt niet alleen veel over zijn reputatie als omstreden figuur maar ook over de geringe verwachtingen die de regering op dat moment van het Militair Gezag koesterde. Zij had de organisatie daarvan tot dan toe 'zwevende'

gelaten. De armslag van Kruls en de zijnen bleef daarna beperkt door conflicten met het geallieerde hoofdkwartier in Brussel, de eigen regering, de illegaliteit en allerlei lagere instanties zoals gemeenten. Het Militair Gezag moest zich bovendien van zijn zeer talrijke bestuurstaken kwijten met minder dan de minimaal benodigde middelen. Ooit was een staf van 90 personen afdoende geacht. Toen de staf op 10 september 1944 naar Brussel verhuisde waren het er al bijna duizend. Nog veel te weinig natuurlijk voor de gigantische opgave die wachtte. Acht maanden later was de totale sterkte van het Militair Gezag onvoorzien opgezwollen tot zijn maximum van 16.540 personen, waaronder 1.736 officieren. De opbouw van het apparaat was op zich al een probleem. Werving, antecedentenonderzoek, aanstelling, inschaling, salariëring, huisvesting, kleding, voeding, uitrusting, training en opleiding... Dat alles - en nog zo wat - vroeg aandacht, eiste energie, vergde regeling en organisatie. Het Militair Gezag kreeg van doen met de legalisering van de illegaliteit, de zuivering, het transport, de telefoon- en telegraafdiensten, het onderwijs, de in- en de uitvoer, de kunsten, de kranten, het bioscoop-, orkest- en toneelwezen, de grensbewaking, de gevangenis, de repatriëring, de bijzondere rechtspleging, de rijks- en gemeentepolitie, de bank- en geldpolitiek (inclusief het deviezenbeleid), de publieke financiën, de prijs- en loonpolitiek, de openbare nutsbedrijven en verzekeringsinstellingen, de productie- en distributievoorschriften, de gezondheidszorg, de voedselvoorziening, het vreemdelingenbeleid, de bevolkingsadministratie, het maatschappelijk werk. Dan nog te bedenken dat op Bevrijdingsdag 1945 nog altijd veel gebied was bezet. Naast de beide Hollanden en Utrecht waren dat delen van Zeeland, Friesland, Gelderland en zelfs Noord-Brabant. Het Militair Gezag stond voor een opgave die onmogelijk naar tevredenheid was te vervullen. Het kreeg ook nog eens van doen met het vermogensrechtsherstel. Het behoorde niet tot zijn dringendste taken.

In het najaar van 1944 ontbrak de daarvoor benodigde organisatie. Het rechtsherstel ressorteerde in beginsel onder Sectie II (Juridische Zaken), een van de twaalf secties van het Militair Gezag. Sectie II was op zijn beurt in vier sub-secties gesplitst. Geen daarvan was belast met het rechtsherstel, laat staan het privaatrechtelijke vermogensrechtsherstel. Het duurde tot 8 december 1944 vóór daarin op papier werd voorzien. Ter ontlasting van Sectie II kwam toen het functionele Militaire Commissariaat voor het Rechtsherstel te staan. Aan het hoofd daarvan stond niemand anders dan Eggens - thans in de rang van luitenant-kolonel. Naast - of beter gezegd: onder - hem fungeerden twee majoors, beiden hoogleraar aan de Katholieke Economische

Hogeschool te Tilburg. Aldaar werd op 17 december 1944 met het werk begonnen. Lang heeft de samenwerking, die van meet af was verstoord, niet geduurd. Eggens gaf er op 1 maart 1945 de brui aan. Een maand later deelden de twee majoors mee hun werk, wegens gebrek aan o.a. transportmiddelen, niet naar behoren te kunnen verrichten. In juli 1945 namen zij ontslag. Medio juni was het Militaire Commissariaat verhuisd naar Den Haag waar het nog geen twee maanden later is opgeheven. Het is niet moeilijk te raden wat onder deze omstandigheden van rechtsherstel terecht kon komen: niet veel.

Daar kwam bij dat het Militair Commissariaat voor het Rechtsherstel niet de bevoegdheid tot rechtstreeks ingrijpen bezat. Deze bevoegdheid bleef voorbehouden aan de elf Provinciale en eenenvijftig Districtcommissariaten van het Militair Gezag. Het Militair Commissariaat moest zich feitelijk beperken tot het bewaken van de rechtsgelijkheid en de uniformiteit van de rechtspleging door middel van het rondsturen van circulaires met richtlijnen, aanwijzingen en voorschriften. Bij gebrek aan papier, drukinkt, transport- en communicatiemiddelen kwam van dat rondzenden ook al niet veel terecht. Provinciale en Districtscommissariaten hadden vaak niet de minste notie van het Wetsbesluit E 100 - laat staan van de toepassing daarvan. Zij hadden de handen vol met dagelijkse bezigheden zoals het opsporen en behandelen van politieke delinquenten. Daaronder viel ook het beheer van hun vermogensbezit, dat op zijn beurt tot het benoemen van vele duizenden bewindvoerders heeft geleid. Na de bevrijding stelde het plaatselijke commissariaat van Amsterdam nog op eigen houtje een aparte adviescommissie voor het rechtsherstel in. Deze liet zich bij haar werk, dat tot 1947 heeft voortgeduurd, naar eigen zeggen méér gelegen liggen aan locale verhoudingen dan aan landelijke richtlijnen.

In zijn eindverslag moest het Militair Gezag erkennen dat in landelijk verband het vermogensbeheer onder zijn auspiciën zeer veel te wensen had overgelaten. Conflicten, verduisteringen, diefstal, wanbeheer en dergelijke meer waren aan de orde van de dag geweest. In hoeverre dat ook het geval is geweest met betrekking tot het vermogensbeheer van joodse afwezigen is niet bekend, maar het lijkt niet waarschijnlijk dat het daarmee beter was gesteld.

Het Militair Commissariaat voor het Rechtsherstel had zich, blijkens het zeer onvolledige verslag van zijn werkzaamheden, niet of nauwelijks bemoeid met het rechtsherstel van joodse

slachtoffers. Het is de vraag of zijn optreden op dat gebied in de praktijk iets zou hebben uitgehaald. In de gegeven omstandigheden was het commissariaat vooral doende op andere gebieden van het rechtsherstel.

Toch is het Militair Gezag binnen het vermogensrechtsherstel niet zonder betekenis gebleven. Het heeft door middel van zijn regionale en plaatselijke afdelingen daadwerkelijk geprobeerd dit rechtsherstel op de korte termijn in praktijk te brengen, zij het ongecoördineerd en tamelijk ongeregeld. De desbetreffende functionarissen hielden daarbij niet louter het al met al abstracte belang van het vermogens- en rechtsverkeer voor ogen. Het ging veeleer kort en goed om het schadeloos stellen - waar mogelijk door middel van restitutie - van door beroving getroffen slachtoffers van de terreur. Dat waren in de eerste plaats joden. De ervaringen die daarbij zijn opgedaan kwamen tijdens de naoorlogse organisatie van het rechtsherstel van pas. De belangrijkste les was wel dat in de praktijk de zo zeer gewenste snelheid en de al evenzeer gewenste zorgvuldigheid van het rechtsherstel, zelfs los van de chaos tijdens het laatste jaar van de oorlog, met elkaar op gespannen voet stonden.

4.2 Andermaal intermezzo: de komst van de Raad voor het Rechtsherstel

De eerste vijf naoorlogse jaren gaven de bevestiging daarvan. Elf maanden na de publicatie van het Wetsbesluit E 100 en drie maanden na de bevrijding, - op 9 augustus 1945 - verscheen het Koninklijke Besluit ter instelling van de Raad voor het Rechtsherstel, inclusief zijn afdeling Rechtspraak. De benoeming tot voorzitter van de Raad, respectievelijk van de afdeling Rechtspraak, van de minister-president uit de oorlogsjaren mr. P.S. Gerbrandy en de Leidse hoogleraar in het recht mr. R.P. Cleveringa was boven alle kritiek verheven. Die van hun opvolgers ook. Dat was niet het geval ten aanzien van twee leden van de Raad, die later wegens hun oorlogsverleden in opspraak zijn gekomen. Het besluit voorzag ook in de benoeming van de ambtelijke top van de Raad en die van het nog in te stellen Beheersinstituut. Op 20 augustus installeerde de minister van Justitie in elk van de twee organen de eerste zeventien leden, met inbegrip van de beide voorzitters. Op dat moment stond nog vrijwel niets vast aangaande de organisatorische inrichting der werkzaamheden. Er was zelfs nog nauwelijks over nagedacht. Ter

beschikking stond dienaangaande een in drie weken ontworpen organisatieschema, bedacht door een ambtenaar van de Economische Voorlichtingsdienst die er zich onvoldoende rekenschap van had gegeven dat het om rechtspleging ging. Raad en afdeling stonden dus om te beginnen voor de opgave hun eigen organisatie in te richten.

Dat was wat betreft de Raad zelf betreft eenvoudig genoeg. Die zou maar één keer - bij zijn installatie - bijeenkomen. De algemene zorg voor de coördinatie en directie van de uitvoering van het rechtsherstel viel zodoende toe aan zijn Dagelijks Bestuur. Het samenstellen daarvan was niet problematisch. Naast de voorzitter van de Raad kregen de vijf - later zes - afdelingsvoorzitters en de secretaris van de Raad er zitting in. De voorzitter van de afdeling Rechtspraak fungeerde als vice-voorzitter. Het Dagelijks Bestuur kwam tot 1951 maandelijks één à tweemaal bijeen, daarna minder vaak. In de vier jaar die aan de opheffing van de Raad in 1967 voorafgingen is het Dagelijks Bestuur niet meer in vergadering bijeengekomen. Het rechtsherstel, dat jaren in beslag had genomen, is ten slotte uitgegaan als een nachtkaaars die ook nog eens tot in de jaren tachtig is blijven nagloeien. Het is bij gebrek aan voldoende tijd en middelen voor onderzoek niet mogelijk geweest de gang van zaken volledig systematisch en tot het einde toe op de voet te volgen. Zo was het bijvoorbeeld niet mogelijk de notulen van het Dagelijks Bestuur aan systematisch onderzoek te onderwerpen, al zijn zij uiteraard wel geraadpleegd. Dat is uit historisch-wetenschappelijk oogpunt gezien natuurlijk te betreuren. Hier gaat het evenwel niet om de historische beeldvorming als zodanig. Opzet, inrichting, werkwijze en loop van het rechtsherstel waren omstreeks 1955 bepaald. Het stramien en het patroon lagen toen vast, de rest was borduurwerk. Hoewel dit vanzelfsprekend nooit helemaal is uit te sluiten is het zeer onwaarschijnlijk dat in de periode na 1955 beslissende veranderingen zijn opgetreden waardoor de ontwikkelingen een nieuwe loop hebben genomen. Het mag daarom met recht zeer sterk worden betwijfeld of onderzoek aangaande de eindfase van het rechtsherstel verrassend nieuw licht werpt op de wijze waarop het tot uitvoering is gebracht.

De feitelijke inrichting van de afdeling Rechtspraak stuitte op heel wat meer en ook heel wat grotere problemen dan die van de Raad. Zij was bij haar installatie in augustus 1945 bij lange na niet compleet bezet. Ruim vijf jaar later hadden zestig leden, waaronder tien plaatsvervangers, zitting in de afdeling. Alle leden vervulden hun werk in deeltijd. Het voorbereiden van de

benoemingen kostte tijd en zorg. Een en ander was niet makkelijk. Geschikte personen met voldoende deskundigheid waren niet zonder meer te vinden. Geschikte personen die bereid waren een benoeming te aanvaarden, evenmin. Dat had geruime tijd ongetwijfeld ook te maken met de vele onzekerheden en onduidelijkheden aangaande de aard en omvang van de werkzaamheden en de organisatorische inrichting daarvan. Het duurde bijvoorbeeld tot april 1946 voor het departement van Justitie met een regeling van honoraria over de brug kwam - met terugwerkende kracht, dat wel. De moeilijkheden over de uitbetaling daarvan duurden voort. Geen wonder, dat kandidaten en zelfs reeds benoemden - niet zelden belast met een eigen, drukke rechtspraktijk - het lieten afweten.

Wat het werk van de afdeling betreft stond in augustus 1945 alleen vast dat het over Kamers zou worden verdeeld. Maar hoeveel en waar? Regionale spreiding lag voor de hand. Maar in het Zuiden des lands was aanvankelijk geen Kamer te vestigen. Huisvesting, personeel, kantoormeubilair, potloden, schrijfpapier, schrijfmachines, puntenslijpers en gummetjes - waar het vandaan te halen? In november waren met veel kunst en vliegwerk vier Kamers klaar. Er zouden nog vier volgen. Bij gebrek aan werk was er één binnen het jaar al weer verdwenen. Wie moest fungeren als voorzitter van een Kamer? Wanneer en onder welke omstandigheden diende vonnis gewezen door enkelvoudige dan wel meervoudige Kamers? In de praktijk zouden de leden bij gebrek aan deugdelijke jurisprudentie voorkeur geven aan de tijdrovende rechtspraak van meervoudig samengestelde Kamers. Rechtzoekers bleven daardoor langer in het ongewisse verkeren omtrent de uitspraak in hun zaak, maar de zorgvuldigheid had binnen de afdeling nu eenmaal voorrang. Waar en hoe moesten zaken aangebracht? Moest er een algemene griffie komen ter verdeling van zaken? Moesten er gespecialiseerde Kamers komen?

Het rechtsherstel sleepte zich moeizaam en traag voort. De klachten daarover hielden aan. Cleveringa was zelf de eerste geweest die al tijdens de eerste vergadering van het Dagelijks Bestuur van de Raad op 12 september 1945 uitdrukking had gegeven aan zijn onbehagen daarover. Zijns inziens had het Wetsbesluit E 100 een eenvoudige zaak veel te moeilijk gemaakt. Maar zo heel eenvoudig lagen de kaarten niet, ook al was het uitgerekend de minister van Justitie die ruim drie jaar later in de Tweede Kamer van een zelfde opvatting blijf gaf.

De afdeling Rechtspraak die de rechtsgang wilde bespoedigen probeerde al in 1945, waar maar enigszins mogelijk, de oplossing van kwesties over te laten aan de minnelijke schikking tussen de partijen zelf. Andermaal niet zo eenvoudig. De minister van Justitie moest drie jaar later erkennen dat ‘tegenwoordige bezitters’ vaak niet bereid waren mee te werken aan minnelijk rechtsherstel. Het was, meende hij, een van de belangrijkste oorzaken van de trage afwikkeling. Dat neemt niet weg, dat misschien wel het leeuwendeel van het rechtsherstel zich geheel en al buiten de Raad voor het Rechtsherstel en zijn afdeling Rechtspraak voltrokken heeft. Maar of - en in hoeverre - daarbij steeds is voldaan aan onder normale omstandigheden gangbare eisen van redelijkheid en billijkheid was - en is! - in zijn algemeenheid een niet te beantwoorden vraag. Voor zover schikkingen via de afdeling Rechtspraak tot stand kwamen - dat waren lang niet alle - waren zij in de regel wel onderworpen aan haar toetsing en controle, maar wat dit nu precies inhield is niet duidelijk. De desbetreffende inhoudelijke beslissingen en de motivering daarvan zijn niet schriftelijk vastgelegd of bewaard gebleven. Waarschijnlijk heeft de afdeling zich na formele controle beperkt tot marginale toetsing. Het blijft de vraag of op die manier voldoende rekening is gehouden met het belang van joodse ‘gedeposedeerden’ die - gegeven hun omstandigheden - genoodzaakt waren tot het aangaan van schikkingen waarmee zij onder normale omstandigheden geen genoegen zouden hebben genomen.

Ook uit joodse kringen kwam al vroeg kritiek op de praktijk van het rechtsherstel. Een groep joodse ondernemers brandmerkte al in het najaar van 1945 het rechtsherstel ten aanzien van joden als ‘in principe niet billijk’ en in de praktijk ‘omslachtig en tijdrovend’. Zonder de principes en de opzet van de herstelwetgeving aan te vechten tekenden een half jaar later de al eerder vermelde deskundigen, namens een brede kring van joodse organisaties en instellingen, bij de minister-president scherp protest aan, hoofdzakelijk tegen de trage rechtsgang. Zij hadden gelijk. Toch heeft het joodse protest, dat de regering en de Raad voor het Rechtsherstel weliswaar niet in de la hebben laten verdwijnen, in de praktijk geen effect gesorteerd.

4.3 *Aanhoudend intermezzo: de jaren 1947-1949*

Ook nadat in de jaren 1947-1948 de dringendste organisatorische maatregelen - die daarna nog herhaaldelijk zijn aangepast en bijgesteld - tot oplossing waren gekomen was nog maar nauwelijks sprake van een vlottere afhandeling. De regering heeft herhaaldelijk van haar bezorgdheid daarover blijk gegeven. Voorstellen ter verbetering van de procedures en de organisatie kwamen weliswaar op tafel maar boekten, voor zover zij al tot uitvoering kwamen, niet of nauwelijks resultaat. Ook de Tweede Kamer gaf eind 1947 blijk van verontrusting. Die betrof vooral de gang van zaken aangaande politieke delinquenten. Slechts enkele leden stipten bij diezelfde gelegenheid het joods rechtsherstel aan.

Toch hebben de Raad voor het Rechtsherstel, de regering, het parlement of de overheid in het algemeen ieder op eigen wijze er op aangedrongen de rechtsgang te bespoedigen. In aansluiting daarop zijn verschillende pogingen ondernomen om er meer vaart in te brengen. In 1948 opperde de minister van Justitie zelf liefst acht verschillende mogelijkheden om efficiënter te werken. Hij had er zelfs het beknotten van de rechtsmogelijkheden der belanghebbenden voor over. Het heeft niet geholpen. Beknotting van de rechten der belanghebbenden - daar was de Raad voor het Rechtsherstel niet voor te vinden! De omstandigheid dat een en ander geen merkbaar effect sorteerde wijst niet per se op gebrek aan inspanning. Er deden zich bij de uitvoering van het rechtsherstel nu eenmaal ook heel moeilijke problemen voor die zich eenvoudig niet leenden voor een snelle oplossing.

In de praktijk stuitte het op gang komen van het vermogensrechtsherstel op ten minste twee grote barrières van uiteenlopende aard. Zij lagen in de eerste plaats op het gebied van de wetgeving aangaande vermiste afwezigen, in de tweede plaats bij het georganiseerde verzet tegen het rechtsherstel van bepaalde delen uit het bedrijfsleven die al dan niet terecht vreesden er door te zullen worden benadeeld. Het betrof de hypotheekbanken, de verzekeringsinstellingen en het effectenbeurswezen.

4.4 Doorbraak in de wetgeving: 1949

Tussen de meidagen van 1940 en die van 1945 waren ongeveer 230.000 Nederlanders als gevolg van oorlogsomstandigheden omgekomen. Daaronder bevonden zich ruim 100.000 joden maar over hun lot heerste aanvankelijk nog onzekerheid. Een zelfde onzekerheid bestond overigens onder meer ook met betrekking tot Nederlandse zeelieden en militairen, die hetzij aan geallieerde, hetzij aan vijandelijke zijde als vermist te boek stonden. De onzekerheid strekte zich ook uit tot politieke delinquenten die zich opzettelijk ergens in de wereld schuil hielden. Het wettig bewijs dat zij waren overleden was binnen de alom heersende chaos in Europa niet snel en eenvoudig te leveren.

De vigerende wetgeving omtrent vermiste personen dateerde uit het begin van de negentiende eeuw. Zij stond in het teken van de maritieme en koloniale expansie van de toenmalige Nederlandse natie. Gezien ook de gebrekkige verbindingen van toen verkeerden achterblijvers vaak in onzekerheid of hun verwanten in de verte nog wel in leven waren, vooral als hun woon- of verblijfplaats onbekend was en zij lange tijd geen levensteken hadden gegeven. De toenmalige wetgever vond het ongewenst de onzekerheid onbestemd te laten voortduren. Grote belangen stonden op het spel: erfgenamen, voogden, echtgenoten die wilden hertrouwen, bewindvoerders, crediteuren en debiteuren van de vermiste en mogelijk andere belanghebbenden behoorden niet bij voortdoring in het ongewisse te blijven. Het probleem spitste zich toe op het vaststellen van een datum van overlijden zonder de daartoe vereiste officiële authentieke acte van overlijden. Het probleem is destijds opgelost door verband te leggen tussen de termijn van vermissing en de (vermoedelijke) overlijdensdatum. De wetgever moest daarbij rekening houden met de mogelijke terugkeer van de vermiste. Binnen dit kader kon, afhankelijk van de omstandigheden, de onzekerheid over de datum van overlijden wel dertig jaar lang voortduren.

Het is duidelijk dat deze zeer omslachtige wetgeving in het licht van het onvoorstelbare, massale verlies aan mensenlevens en de algehele maatschappelijke ontwrichting tijdens de Tweede Wereldoorlog volstrekt tekort moest schieten. Toch was ook hier het vaststellen van een zo precies mogelijk moment van overlijden dringend vereist. Voor de vererving bijvoorbeeld kon het van grote betekenis zijn te weten of de man korte tijd voor dan wel na zijn echtgenote in

hetzelfde vernietigingskamp om het leven was gebracht. Tezelfdertijd kreeg ook het daaraan overeenkomstige probleem van de onbekende eigenaar - te onderscheiden van de vermiste afwezige eigenaar - een nieuwe urgentie.

Grootste moeilijkheid was wel dat het binnen de bestaande wetgeving veel en veel te lang duurde voor de procedure aangaande de op te maken verklaringen van overlijden op gang kon komen. Daaruit vloeiden zeer veel rechtsonzekerheden - en rechtsongelijkheden - voort. Het probleem was vrijwel onmiddellijk na de instelling van de afdeling Rechtspraak onderkend. Het kreeg al in het najaar van 1945 met veel kunst en vliegwerk een oplossing. Onder inschakeling van de burgerlijke rechter was het mogelijk de burgerlijke stand langs indirecte weg in staat te stellen akten van overlijden op te stellen voor in het buitenland overleden personen. Het Rode Kruis verschaftte de benodigde inlichtingen. Het was geen fraaie oplossing. Het was ook geen afdoende oplossing. In januari 1947 maakte de Hoge Raad er hoe dan ook in een arrest een eind aan. Hij verklaarde een en ander in strijd met de wet. Dat was formeel en juridisch gezien een onontkoombare, onberispelijke uitspraak. Het was maatschappelijk gezien niettemin een rampzalige uitspraak. Het voor de Nederlandse rechtsorde ongehoorde feit deed zich voor dat slechts een minderheid der lagere rechtscolleges er gehoor aan gaf terwijl de meerderheid het naast zich neerlegde. Van alle kanten - o.a. van de Broederschap van notarissen - kwam de regering onder druk te staan om het probleem door middel van nieuwe wetgeving op te lossen. Dat was alweer - gezien allerlei aan elkaar tegengestelde belangen en allerlei mogelijkerwijs ongewenste neveneffecten - niet zo eenvoudig. Er kwam dan ook veel wikken en wegen aan te pas. Zorgvuldigheid was geboden, zorgvuldigheid is betracht. Zo duurde het, alle noodzaak van spoed ten spijt, nog tot de zomer van 1949 voor de nieuwe wet ook in werking trad. Meer dan vier jaar na de bevrijding waren aldus de wettelijke belemmeringen die de weg naar snel vermogensrechtsherstel hadden versperd weggenomen. Het is opmerkelijk, dat het rechtsherstel op het gebied van octrooi- en auteursrechten voordien al blijkbaar zonder noemenswaardige problemen of haperingen was verlopen. Voor zover was na te gaan heeft het zich echter ook op dit gebied, dat binnen het kader van roof en rechtsherstel van betrekkelijk gering kwantitatief belang was gebleven, op uiteenlopende wijzen voltrokken.

4.5 *Rechtsherstel met problemen*

Minder vlot was de gang van zaken op gebieden, waar onmiskenbaar veel grotere vermogensbelangen in het geding kwamen te staan. Maar ook daar was sprake van soms zeer sterk uiteenlopende ontwikkelingen.

Het rechtsherstel aangaande financiële tegoeden bij banken heeft als gevolg van tal van administratieve problemen weliswaar eveneens jaren gevergd maar is uiteindelijk vrij volledig geweest. De desbetreffende tegoeden waren tijdens de oorlog overgeheveld naar de berovinginstantie, Lippmann, Rosenthal & Co (Liro). Daar de desbetreffende geldswaarden bij de bevrijding niet langer bij de banken berustten hadden zij, gegeven de herstelwetgeving, wat deze betreft heel eenvoudig niet met het vermogensrechtsherstel van doen. Als uitvloeisel van deze wetgeving kwam de aansprakelijkheid in principe niet bij de banken maar bij Liro - het was in werkelijkheid de naoorlogse rechtsopvolger van Liro - te liggen. Het is zeer onwaarschijnlijk, ja vrijwel onmogelijk, dat de banken er systematisch in zijn geslaagd een groot bedrag aan zogeheten 'slapende tegoeden' in handen te houden al valt dit in incidentele gevallen - zij zijn moeilijk te traceren - niet uit te sluiten. Na de oorlog bleek Liro de beschikking gekregen te hebben over circa 42.500 geldrekeningen. Het opsporen van de rechthebbende eigenaren daarvan kostte veel tijd en moeite. Ongeveer driekwart van hen is gevonden. Nadat tussen 1946 en 1948 op vorderingen een bedrag van maximaal 1.000 gulden was uitgekeerd werd tenslotte in 1956 90% van de geleden schade vergoed. Het uit te betalen tegoed van het resterende deel der geldrekeningen is voor het overgrote deel betaald aan de Stichting Joods Maatschappelijk Werk. Het is niet onderzocht welke bestemming daaraan is gegeven.

Een soortgelijke conclusie vloeide voort uit het onderzoek naar onbeheerde joodse nalatenschappen die overeenkomstig de bestaande wetgeving terecht waren gekomen bij de Staat der Nederlanden. Het bleek onmogelijk de omvang van de desbetreffende joodse vermogens vast te stellen. Zonder daarop duidelijk zicht te hebben heeft de regering in overleg met de bovengenoemde Stichting bij wijze van tegemoetkoming twee miljoen gulden geschonken ter besteding aan joodse doeleinden. Het is niet onderzocht welke bestemming daaraan is gegeven.

De desbetreffende conclusies, vastgelegd in onderzoeksverslagen in het Eerste rapport van de commissie-Scholten, stuitten met name in joodse kring op kritiek. De commissie-Scholten heeft daarop in haar eindrapport gereageerd. Een en ander heeft geleid tot enige aanvullingen en wijzigingen, maar niet tot wezenlijk andere conclusies.

Geheel anders gesteld was het met het rechtsherstel op het gebied van de hypotheekrechten waar strikt genomen zelfs nauwelijks sprake is geweest van rechtsherstel in de eigenlijke zin van het woord. Voor zover was na te gaan was namelijk in de overgrote meerderheid van de gevallen geen sprake van herstel van de oorspronkelijke vermogensrechtelijke positie der 'gedeposedeerden'. De materie bleek zich maar moeilijk te lenen voor snel en eenvoudig rechtsherstel. In de plaats daarvan waren langdurige, kostbare en lastige procedures vereist. De uitkomst daarvan bleef lang ongewis. Naarmate de jurisprudentie tot stand kwam bleken nieuwe hypotheeknemers van de afdeling Rechtspraak soms méér bescherming tegen de aanspraken van 'gedeposedeerden' te krijgen dan de herstelwetgeving strikt genomen vereiste. De afdeling overschreed daarmee weliswaar niet haar bevoegdheden maar wekte zodoende toch ongewenste onzekerheden. 'Gedeposedeerden' moesten maar afwachten hoe het vonnis zou uitvallen. Gegeven de materiële en psychologische situatie waarin zij veelal verkeerden is het maar al te begrijpelijk dat zij daartegen vaak niet bestand waren. De meesten hebben daardoor min of meer gedwongen genoeg genomen met de schadeloosstelling die zij uit de boedel van de Duitse berovinginstantie de *Niederländische Grundstücksverwaltung*, konden krijgen. Toch zouden zich ook daarbij tekortkomingen manifesteren. Zo is pas in juni 1950 een begin gemaakt met het betalen van de eerste tranche van de toegekende uitkeringen. Uiteindelijk is op die manier slechts 75% van de aangemelde en erkende schade vergoed. Dat was een relatief laag percentage. De uitbetaling daarvan heeft zich bovendien vooral als gevolg van veel bureaucratische rompslomp voortgesleept tot 1957. Hoewel een en ander strikt genomen niet in strijd was met de formele bepalingen van het vermogensrechtsherstel liet de toepassing daarvan in de praktijk dus veel te wensen over. Van volledig rechtsherstel is hoe dan ook geen sprake geweest.

Soortgelijke conclusies zijn in de desbetreffende onderzoeksverslagen van de commissie-Kordes getrokken met betrekking tot de roof en het rechtsherstel van onroerende eigendommen en daarmee vergelijkbare rechten. Als gevolg van aparte regelingen bij de roof van onroerend goed -

het rechtsherstel zou op dit terrein ook afwijken van dat op hypothecair gebied - zijn naast landbouwgronden en bedrijfseigendommen naar grove schatting circa 12.000 percelen onrechtmatig onteigend. Ook op dit terrein behoorde eenvoudig en snel rechtsherstel niet tot de mogelijkheden. Tijdens en na de beroving gedurende de bezetting hadden zich namelijk allerlei min of meer ingrijpende veranderingen in de zakelijke rechten op onroerende goederen voltrokken. Naast - of beter: tegenover - de oorspronkelijke eigenaren of hun erfgenamen waren zodoende veel belanghebbende partijen in het geding gekomen. Het aantal geschillen dat daaruit voortvloeide dijde buitensporig uit. De afdeling Rechtspraak dreigde daardoor te worden overspoeld. Om haar te ontlasten en aldus de vaart er in te houden - spoed was nog altijd een vereiste - werd in november 1945 binnen de Raad voor het Rechtsherstel een aparte afdeling ingesteld, de afdeling Onroerende Goederen. Haar taak was het bevorderen van minnelijke regelingen en het bekrachtigen daarvan. De werkzaamheden van de afdeling werden verder gedecentraliseerd door het inschakelen van het notariaat. Ruim 750 notarissen zagen zich aangewezen als bemiddelaar in voorkomende geschillen. Toen dit niet afdoende bleek kreeg de afdeling Onroerende Goederen, in geval een of meer partijen niet wilde schikken, de bevoegdheid het geschil bij besluit te beslissen. Tegen zo'n besluit stond - het is al eerder gezegd - beroep open bij de afdeling Rechtspraak. Het aantal geschillen heeft alles bijeengenomen circa 12.800 dossiers opgeleverd. Slechts in ongeveer 1.300 zaken is het geding beslist door de afdeling Onroerende Goederen dan wel door de uitspraak van de afdeling Rechtspraak. Circa 1.450 zaken zijn door belanghebbenden ingetrokken. Pas begin 1959 waren alle geschillen opgelost zodat aan de afdeling Onroerende Goederen een einde kon komen. In meer dan 10.000 zaken heeft het rechtsherstel dus door minnelijke schikkingen plaats gehad. De desbetreffende regelingen zijn getoetst en beoordeeld door de afdeling Onroerende Goederen. In samenhang met de minnelijke regelingen heeft het Nederlands Beheersinstituut een bedrag van 79 miljoen gulden erkend als vordering van gedupeerden of zogeheten cessie-crediteuren (zie hierna) op de boedel van de *Niederländische Grundstücksverwaltung*. Dit bedrag bestond enerzijds uit een vordering van 29 miljoen gulden van joodse eigenaren van in de oorlog afgeloste hypotheek en anderzijds uit een vordering van 50 miljoen gulden van kopers te kwader trouw en hypothecaire geldschietters van kopers te kwader trouw. Van het bedrag ad 79 miljoen gulden is uiteindelijk 75,65% uitgekeerd. Dit percentage zegt evenwel niets over de vraag in hoeverre het rechtsherstel volledig is geweest. De omvang van de roof en de omvang van de uitkering uit de boedel van de *Niederländische*

Grundstücksverwaltung zijn namelijk onvergelijkbaar met elkaar. Bedacht moet worden dat door het grote aantal minnelijke schikkingen het overgrote deel van de onteigende percelen aan de ‘gedeposedeerden’ is teruggegeven dan wel aanvullend vergoed is. De kopers en hun geldschieters werden dan cessie-crediteur van de *Niederländische Grundstücksverwaltung* voor het bedrag van de door hen tijdens de bezetting betaalde koopprijs dan wel verstrekte hypotheek, ook indien zij niet hadden bewezen te goeder trouw gehandeld te hebben. Of deze zogeheten cessie-crediteuren werkelijk te goeder trouw waren geweest - zoals de herstelwetgeving in dit verband in wezen eiste - valt te betwijfelen. Het desbetreffende onderzoeksverslag bevat overigens de conclusie dat niet was gebleken van een incorrecte wijze van rechtsherstel. Dat neemt niet weg dat het rechtsherstel ook op dit terrein veel langer heeft geduurd dan aanvankelijk was voorzien. Het is bij de huidige stand van het onderzoek niet mogelijk te zeggen waaraan dit precies is toe te schrijven en of het redelijkerwijs mogelijk zou zijn geweest de termijn te bekorten.

Bij haar onderzoek aangaande claims in zake tastbare goederen stuitte de commissie-Kordes op leemten in het bronnenmateriaal, onder meer ook het gebied van diamantvoorraden, kluisjes en bedrijven. Het is dan ook niet mogelijk na te gaan in hoeverre van deze categorieën goederen sprake is geweest van volledig rechtsherstel. Het neemt niet weg dat de commissie tot de algemene bevinding kwam, dat het rechtsherstel op de door haar onderzochte gebieden lang heeft geduurd en dat dit mede te wijten was aan de strikt ambtelijke, formeel-legalistische benaderingswijze van de diverse overheidsinstanties.

4.6 *Weerbarstig rechtsherstel*

Toch is de trage rechtsgang niet alleen te wijten aan het bureaucratisch handelen van overheidsinstanties. Ook de omstandigheid dat georganiseerde groepen belanghebbenden binnen het Nederlandse bedrijfsleven met kracht van argumenten de hakken in het zand hebben gezet heeft de afwikkeling van het rechtsherstel vertraagd. Tot degenen die zich als eersten in dat verband bij de Raad voor het Rechtsherstel hebben aangemeld behoorden de Nederlandse hypotheekbanken. Het tekent de gespannen situatie, dat zij zich onnodig zorgen maakten maar

desondanks meenden gemeenschappelijk in het geweer te moeten komen. Al in oktober 1945 vond een bespreking plaats tussen enerzijds vertegenwoordigers van het hypotheekbankwezen en anderzijds Gerbrandy en de secretaris van de Raad, W. Reysiger. De eerstgenoemden vreesden dat zij voor de roof van joodse hypotheekrechten - het betrof naar schatting 5.600 uitstaande hypotheeken ter gezamenlijke waarde van 21 miljoen gulden - aansprakelijk gehouden zouden worden. Zij tekenden er bij voorbaat protest tegen aan. Tijdens de bezetting hadden de hypotheekbanken de hypotheeken min of meer gedwongen overgenomen. Maar zij hadden ze weer kunnen overdragen aan een apert 'foute' instelling - de Landelijke Hypotheekbank - die door de bezetter was ingeschakeld om de afwikkeling van de roof te bevorderen. Bij de bevrijding waren de reguliere hypotheekbanken dus niet langer in het bezit van door de bezetter geroofde hypotheekrechten. Zij hadden ook geen aantoonbaar voordeel uit de affaire getrokken. Daarmee waren zij buiten schot gekomen.

Evenals het hypotheekwezen tekende het levensverzekeringsbedrijf verzet aan tegen het op zijn terrein toepassen van het Wetsbesluit E 100. Vrijwel onmiddellijk na de bevrijding was het duidelijk dat de daarbij betrokken ondernemingen daartegen in collectief verband in het geweer zouden komen. Al in juli 1945 besloot de Bedrijfsgroep Levensverzekering tot het innemen van een afwachtende houding, hetgeen impliceerde dat de ondernemingen niet tot minnelijke schikking bereid waren. Dit hield voor het overige niet in dat de verzekeraars bezwaar maakten tegen het vermogensrechtsherstel als zodanig. Maar gegeven hun daarmee gemoeid groot financieel belang en de huns inziens bijzonder ingewikkelde problematiek van hun bedrijfstak meenden zij aanspraak te mogen maken op een daarop toegespitste, afzonderlijke regeling van het rechtsherstel. Wat dat betreft had de Bedrijfsgroep een half jaar later een eigen, beperkte regeling ontworpen. Het desbetreffende onderzoeksverslag, dat de commissie-Scholten in haar eindrapport heeft gepubliceerd, maakt duidelijk dat het zeer gedifferentieerde en gevarieerde terrein van het verzekeringsbedrijf inderdaad zeer veel voetangels en klemmen bevatte die de vlotte, eenvoudige oplossing van de kwestie hebben verhinderd. Nadat de eerste zaken in het voorjaar van 1946 aanhangig waren gemaakt, richtte de Bedrijfsgroep zich rechtstreeks tot de afdeling Rechtspraak om haar belang buiten de gebruikelijke procesgang om te bepleiten. Zij stelde, dat uitspraken in individuele gevallen zouden kunnen leiden tot het ontwikkelen van normen voor redelijkheid en billijkheid die zich niet verdroegen met wat verzekeringstechnisch

of economisch verantwoord was. De voorzitter van de afdeling deelde de afzender daarop mee dit te beschouwen als een ‘inbreuk op de meest fundamentele beginselen eener ordentelijke en burgerlijke rechtspleging’. De verzekeraars hebben de boodschap begrepen. Zij hebben daarop geprobeerd hun gelijk langs andere en meer passende wegen te halen door zich bij de ministers van Financiën en Justitie te vervoegen. Een wettelijk geregelde afzonderlijke behandeling is evenwel achterwege gebleven. De desbetreffende onderhandelingen hebben zich met een wisselende inzet tot in de jaren vijftig voortgesleept. Tot 1949 ging het daarbij om het tot stand komen van een financiële regeling ten behoeve van de maatschappijen; daarna om de aanspraken van de Staat op de zogenaamde onbeërfde verzekeringsuitkeringen. De onderhandelingen daaromtrent kregen hun afsluiting in het nog nader aan te stippen Veegens-akkoord.

Inmiddels had het verzekeringsbedrijf zijn afwachtende houding in toenemende mate laten varen. Naarmate de jurisprudentie van de afdeling Rechtspraak, in de lijn van het Wetsbesluit E 100, sedert het midden van 1946 vorm aannam stelden de verzekeringsmaatschappijen van hun kant aan de hand daarvan richtlijnen op voor het bereiken van minnelijk rechtsherstel. De gerechtigde polishouder zag daarbij af van zijn vordering op de boedel van Liro onder beheer van de Liquidatie Vermögens-Verwaltung Sarphatistraat (LVVS) ter grootte van de afkoopsom, terwijl deze instantie het desbetreffende bedrag op het tegoed van de maatschappij in kwestie schreef. De afdeling Rechtspraak, die in zijn uitspraken doorgaans tegemoet kwam aan de rechstaanspraken van de ‘gedeposedeerden’, hoefde er sedert 1947 zodoende steeds minder aan te pas te komen. Dit was te minder het geval omdat de verzekeraars de desbetreffende jurisprudentie hebben gevolgd.

Deze weg naar rechtsherstel kon uiteraard alleen worden bewandeld indien zich rechthebbenden hadden gemeld. Dat was vaak niet het geval. Het was nodig daarin te voorzien. Omdat de verjaringstermijn van polissen dreigde te verstrijken moest met spoed worden gezocht naar een vorm van voorlopig herstel van polissen waarvan noch de eigenaar/begunstigde noch diens erfgenaam zich had gemeld. De daarop betrekking hebbende regeling kwam op 10 juni 1948 tot stand. Zij strekte zich uit tot het bezit van polissen ten behoeve waarvan door middel van het Nederlands Beheersinstituut een bewindvoerder was aangesteld. Als belangrijkste bewindvoerder fungeerde de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen (BAON).

Deze Stichting bereikte met de Bedrijfsgroep Levensverzekeringen overeenstemming over de wijze waarop minnelijk polisherstel overeenkomstig de ontwikkelde jurisprudentie plaats zou hebben. In feite kwam deze regeling er op neer dat maatschappijen uitkeringen aan BAON betaalden indien zich rechthebbenden alsnog zouden aandienen. BAON was op zijn beurt gehouden de maatschappijen vervolgens voor verdere aanspraken te vrijwaren. De overeenkomst droeg aldus het karakter van voorwaardelijk rechtsherstel. Zij was in overeenstemming met de in het bovenstaande besproken nieuwe wetgeving aangaande vermiste eigenaren die toen nog in de fase van voorbereiding verkeerde. Meer dan de helft van de voorwaardelijk herstelde polissen is uiteindelijk definitief hersteld. Dat bleek in de rest der gevallen uiteindelijk toch niet mogelijk. De desbetreffende afkoopwaarden zijn overgemaakt naar de Staat. Daar deze geen partij was geweest bij de overeenkomst uit 1948 moest te eniger tijd een voorziening worden getroffen ter afhandeling van deze resterende polissen. In dat kader sloten na langdurige onderhandelingen en besprekingen in september 1954 de verzekeringsmaatschappijen met de Staat de 'Overeenkomst tot Minnelijk Rechtsherstel' - het zogeheten 'Veegens-akkoord'. Ingevolge deze overeenkomst boekten de maatschappijen de afkoopwaarden van niet-opgeëiste polissen, vermeerderd met rente, over naar de Dienst der Domeinen.

De aldus tot stand gekomen regeling van het polisrechtsherstel is ingewikkeld te noemen. Geconstateerd kan worden dat de afdeling Rechtspraak zich vooral tijdens de cruciale jaren 1946-1948 naar vermogen en met succes heeft ingespannen om voor de belangen van 'gedeposseerde' polishouders op te komen. Het is vooral aan haar optreden toe te schrijven dat de verzekeringsmaatschappijen zich tenslotte hebben neergelegd bij de voor joodse polishouders positieve procedures. De verzekeraars hebben daaraan in overeenstemming met de Nederlandse rechtsorde meegewerkt. Het verdient daarbij wel aantekening dat het onderzoek op dit gebied, zoals in het desbetreffende verslag wordt uiteengezet, niet in alle lacunes heeft kunnen voorzien. Hoewel het rechtsherstel op het gebied van de levensverzekering- en lijfrentepolissen lang heeft geduurd zijn er geen aanwijzingen dat het systematisch anders dan op behoorlijke en rechtmatige wijze is uitgevoerd. De onderzoeksresultaten wijzen veeleer op het tegendeel.

De trage rechtsgang was in dit geval toch voornamelijk te wijten aan het ingewikkelde karakter dat de problematiek nu eenmaal eigen was.

Het onderzoek met betrekking tot de gang van zaken op het gebied van sociale verzekeringen en pensioenen stuitte eveneens op grote problemen. Het rechtsherstel op het gebied van de sociale verzekeringen onttrok zich aan de regelingen van het Wetsbesluit E 100, dat immers uitsluitend betrekking had op privaatrechtelijke betrekkingen. In 1946 concludeerde de Raad voor het Rechtsherstel dan ook dat hij onbevoegd was beslissingen te nemen aangaande sociale verzekeringen die immers tot het publiekrechtelijke domein behoorden. Wie op dit gebied rechtsherstel zocht diende zich te wenden tot de diverse uitvoeringsorganen, werkzaam op het gebied der sociale verzekeringen of - eventueel - de toezichthoudende instanties. Het stond deze vrij ten aanzien van het rechtsherstel een min of meer eigen beleid te ontwikkelen. In hoeverre dat ook is gebeurd is onduidelijk. Sommige instanties en organen hebben zich kennelijk meer dan andere ingespannen om tot een behoorlijke afwikkeling van zaken te komen. Het is overigens de vraag in hoeverre tijdens de bezetting in de praktijk werkelijk uitvoering is gegeven aan de anti-joodse verordeningen op dit gebied.

De jurisprudentie die de afdeling Rechtspraak in het geval van pensioenen heeft ontwikkeld sloot aan bij die aangaande levensverzekeringen en lijfrenten hetgeen het tot stand komen van minnelijke regelingen heeft bevorderd. In hoeverre daaraan in de praktijk tegemoet is gekomen is zonder nader onderzoek niet te zeggen.

4.7 Falend rechtsherstel: effecten

Ongeacht de onzekerheden van alle berekeningen mag ervan worden uitgegaan dat de effecenroof de bezetter uitzonderlijk omvangrijke geldsommen heeft opgeleverd ter grootte van misschien wel dertig à veertig procent van de totale buit. Toch vraagt deze beroving niet alleen vanwege zijn omvang de aandacht. Daar komt bij dat het georganiseerde Nederlandse effectenwezen zich in dit verband onder leiding van zijn toenmalig bestuur heeft misdragen. Tijdens de bezetting fungeerde de Amsterdamse effectenbeurs als een sluis waardoor een stroom geld afkomstig van joods effecteneigendom de vijand is toegevloeid die daarvan gebruik kon maken in het kader van zijn oorlogsdoelstellingen. De Vereniging voor de Effectenhandel heeft door actief te bemiddelen bij het verzilveren van dit joods effectenbezit deze gang van zaken tot

voordeel van een deel van haar leden geïnitieerd, mogelijk gemaakt, in geordende banen geleid en vergemakkelijkt. De Vereniging had zelf het initiatief daartoe genomen. Zij heeft, tegen beter weten in, deze handel de schijn van legaliteit gegeven door de Duitse roofinstelling Liro als lid tot de Vereniging toe te laten. Het bestuur van de Vereniging en een deel van haar leden hebben, onder leiding van haar - na de oorlog uit anderen hoofde als fraudeur ontmaskerde en veroordeelde - voorzitter, willens en wetens bijgedragen tot het onrecht dat de joden is aangedaan. Dat is gebeurd onder het terzijde leggen van de protesten die joodse effecteneigenaren daartegen nog tijdens de bezetting bij het bestuur hadden ingediend.

Zoals blijkt uit het desbetreffende onderzoeksverslag, dat onder auspiciën van de commissie-Scholten is verschenen, zijn houding en gedrag van het bestuur ten tijde van het naoorlogse rechtsherstel niet minder vatbaar voor kritiek. Dit verslag concludeerde dat het rechtsherstel ten aanzien van de tijdens de bezetting over de beurs verhandelde effecten heeft gefaald. Voor zover de effecten niet over de beurs waren verhandeld - het betrof bijna de helft van de geroofde effecten - ontvingen de 'gedeposedeerden' hetzij (een duplicaat van) het effect terug, hetzij een schadeloosstelling van 90% van de waarde in november 1947.

De praktijk van het zeer ingewikkelde rechtsherstel met betrekking tot de andere helft druiste mede door toedoen van de regering in tegen het door de Commissie herstel rechtsverkeer ontworpen systeem van de herstelwetgeving. De omvang van het daarmee gemoeide financiële belang was groot; het was mogelijk wel vijf à zes maal zo groot als dat binnen het hypotheek- en levensverzekeringswezen tezamen. De belanghebbende Vereniging voor de Effectenhandel is in het bijzonder door het departement van Financiën telkens weer in de gelegenheid gesteld zich met succes tegen het toepassen van de herstelregelingen te verzetten. Het effectenrechtsherstel is als gevolg daarvan zeer traag verlopen. Het voltrok zich bovendien niet in overeenstemming met de opzet van de herstelwetgeving, zoals deze te Londen was voorbereid. Per slot van rekening bleek de kerngedachte daarvan - degenen die niet te goeder trouw hadden gehandeld aansprakelijk te houden voor het bij de roof begane onrecht - zelfs te zijn doorbroken. Iedere effectenhandelaar, die tijdens de bezetting handel dreef in rechtstreeks van Liro afkomstige effecten, kon weten dat het om gestolen goed ging. Iedere makelaar die tijdens de bezetting handelde over de Amsterdamse effectenbeurs kon weten de gereede kans te lopen zijn handen te

besmeuren aan besmet goed. Allen behoorden het te weten. Allen wisten het ook, want het was onmogelijk het niet te weten. De effecteneigenaar die tijdens de bezetting zijn bezit via de Amsterdamse beurs had verworven wist het soms wel en soms (misschien) niet. Hij had het behoren te weten; hij had het (misschien) ook kunnen weten.

Na de bevrijding heeft de Vereniging zich, aanvankelijk onder dezelfde leiding, met geoorloofde en ongeoorloofde middelen en tot het eind toe tegen het rechtsherstel verzet. Binnenskamers en in het openbaar heeft zij de regering ten nadele van de joodse 'gedeposedeerden' onder druk gezet. Zij onderscheidde zich in dit opzicht ongunstig van anderen die nadeel van het rechtsherstel vreesden, zoals bijvoorbeeld het hypotheek- en verzekeringsbedrijf, de Nederlandsche Bank en de niet bij de effectenhandel betrokken banken. Deze namen weliswaar stelling tegen door hen ongewenste regelingen en beslissingen maar dat is gebeurd binnen het raam van de mogelijkheden die de Nederlandse rechtsorde daartoe bood. Bovendien hebben zij daaraan doorgaans uiteindelijk loyaal uitvoering gegeven onder aanvaarding van voor hen nadelige financiële consequenties.

Op het departement van Financiën gingen leidinggevende figuren er van uit dat de belangen van de Amsterdamse beurs moesten prevaleren boven die van de 'gedeposedeerden'. Zij vreesden dat de beurs anders zijn internationale positie zou verspelen waardoor naar hun mening de financiering van de wederopbouw in de waagschaal zou komen te staan. De vraag is gewettigd of - en zo ja, in hoeverre - deze voorstelling van zaken in overeenstemming is geweest met de werkelijkheid van toen. Bovendien kan men zich afvragen of deze belangenafweging tot de competentie heeft behoord van het departement. Heeft het bij zijn afweging trouwens het oor niet te veel laten hangen naar het beurswezen zelf? Het is niet onwaarschijnlijk dat het departement de betekenis van de Amsterdamse effectenbeurs in het naoorlogse internationale kapitaalverkeer heeft overschat. Was de beurs toen werkelijk uit dien hoofde van zo'n doorslaggevend belang voor de wederopbouw zoals het departement zonder meer aannam? Het valt te betwijfelen. Het Dagelijks Bestuur van de Raad voor het Rechtsherstel heeft in het voorjaar van 1946 in zijn reactie op het in 4.2 gememoreerde joodse protest, na wat wikken en wegen, het ten achter stellen van het belang van 'gedeposedeerde' effecteneigenaars niet verdoezeld maar als feit erkend.

Zelfs in dat geval is het te verwerpen dat het effectenbedrijf de gelegenheid is geboden het rechtsherstel op eigen gebied - om het eenvoudig te zeggen - handen en voeten te geven. Dat is evenwel toch gebeurd - zelfs nog vóór de Raad voor het Rechtsherstel was geformeerd. Wat zich aandiende onder de naam 'effectenrechtsherstel' kwam daardoor feitelijk in handen van degenen die rechtstreeks of onrechtstreeks en al dan niet te goeder trouw hadden bijgedragen tot het plegen van onrecht. De afdeling Effectenregistratie van de Raad voor het Rechtsherstel die belast was met het uitvoeren van de technisch buitengewoon ingewikkelde afwikkeling, was qua opzet, inrichting en bemensing een verlengstuk van de belanghebbende Amsterdamse beurs en zijn Vereniging voor de Effectenhandel. De afdeling beschikte in dat kader over juridische beslissingsbevoegdheid. Door zich niet daartegen te verzetten maar er integendeel via haar departementen van Financiën en Justitie actief aan mee te werken heeft de regering het odium op zich geladen van een partijdige rechtsgang te hebben bevorderd. Onafhankelijke en onpartijdige rechtspraak lag en ligt ten grondslag aan de Nederlandse rechtsorde. Daaraan is toe te voegen dat zij die ook maar de geringste kans lopen verdacht te worden van wederrechtelijk handelen naar de algemeen gangbare rechtsopvatting onder geen enkel beding in aanmerking behoren te komen als rechter in de eigen zaak. Dat is primair en absoluut vereist in het algemeen belang, om nog te zwijgen van het belang degenen die onrecht is aangedaan.

De regering heeft voorts zelf, mede onder druk van de effectenhandel, afbreuk gedaan aan de herstelwetgeving zoals deze in het Wetsbesluit E 100 was geregeld. Dat was het geval toen zij in november 1945 onder meer in het belang en op aandringen van de effectenhandel overging tot een wijziging van de geldende bepalingen uit het herstelrecht aangaande het toepassen van het begrip 'goede trouw'. De nieuwe regeling is nota bene zelfs niet zonder actieve inbreng van de kant van het beurswezen ontworpen. De ernstige kritiek die op deze handelwijze onder andere ook door de Raad van State is uitgeoefend sorteerde - om het zo eens te zeggen - geen enkel effect. Het kwam er op neer dat de minister van Financiën in afwijking van de tot dan toe geldende regeling de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel extra wettelijke - zij het niet volledige - bescherming verleende tegen aansprakelijkheid voor schadevergoeding. Dat deed op zichzelf beschouwd nog geen afbreuk aan de kerngedachte van het rechtsherstel. Het was ook minder dan de Vereniging had geëist. Maar dit neemt niet weg dat het de oorspronkelijke eigenaar moeilijker werd gemaakt zijn recht te halen dan het Wetsbesluit E 100 had bepaald.

Bovendien bleek de nieuwe regeling toch de opmaat te zijn geweest voor een cruciale beschadiging van het rechtsherstel. Het desbetreffende Wetsbesluit kwam tot stand vier dagen vóór de Staten-Generaal voor de eerste maal na de bevrijding bijeenkwamen. Het stond aldus nog altijd in het teken van het staatsnoodrecht. Het lijkt geen twijfel dat op die manier het staatsnoodrecht oneigenlijk is gebruikt. Zoals in de parlementaire geschiedschrijving is vastgesteld heeft de regering in de twee weken, welke aan het bijeenkomen van de Staten-Generaal voorafgingen een ongebruikelijk groot aantal wetsbesluiten uitgevaardigd. Het democratisch gehalte van de regering is in dat licht gezien moeilijk te kwalificeren als hoog. De Staten-Generaal hebben nagelaten de regering alsnog ter verantwoording te roepen.

De onafhankelijke afdeling Rechtspraak heeft in een vonnis van 19 mei 1952 nog wel degelijk geprobeerd recht te doen. De vraag of de levering van effecten door Liro op de beurs als 'goede levering' mocht worden aanvaard werd door de afdeling Rechtspraak ontkennend beantwoord. Daarmee kwam vast te staan dat de daarbij betrokken effectenhandelaren niet te goeder trouw hadden gehandeld. Het heeft niet gebaat. De beurs ging tegen dit rechterlijke vonnis in staking. Dat was in Nederland een ongehoorde zaak. De zittende minister van Financiën kwam vlak voor zijn aftreden andermaal tussenbeide. Via een maatregel, die in naam tegen de afdeling Effectenregistratie was gericht, stelde hij feitelijk de hoogste autoriteit van de bijzondere rechtspraak - de afdeling Rechtspraak - buiten spel. Het effectenrechtsherstel werd door hem opgeschort in afwachting van een nadere regeling van wat hij betitelde als een verbetering van de procesgang. Deze regeling is achterwege gebleven. De maatregel lokte massaal protest uit, niet in de laatste plaats van vooraanstaande, gezaghebbende juristen. De ministeriële maatregel was in hun ogen een ernstige inbreuk op de onafhankelijke rechtspraak. Zij vormde aldus een wezenlijke bedreiging van een van de pijlers van de Nederlandse rechtsstaat. Een adres van deze strekking bereikte de Raad van Ministers. Het was getekend door hoogleraren uit alle Nederlandse rechtenfaculteiten.

De zaak liep uiteindelijk af met een sisser nadat de 'gedeposedeerden' blijk hadden gegeven van inschikkelijkheid. Zo kwam in 1953 een compromis tot stand waarbij de 'gedeposedeerden' een uitkering accepteerden van 90% van de waarde van hun effecten in 1953 (dat was dus gegeven de koersstijging heel wat meer dan hun geldswaarde tijdens de roof) plus 90% van de na 1941

verschenen vruchten en kapitaaluitkeringen op deze effecten. Als uitvloeisel van het bovengenoemde compromis is voor de zoveelste maal geprobeerd het rechtsherstel te bespoedigen: bij de afdeling Rechtspraak wachtten nog altijd duizenden herstelprocedures aangaande beursgevallen op afhandeling. Berekend was dat het tot uitvoering brengen van het compromis - het kreeg de naam 'Plan Waarborgfonds 1953' - een bedrag van circa 139 miljoen gulden zou vergen. Een belangrijk deel daarvan is gefinancierd door de *na de oorlog* ingevoerde heffing op de effectenhandel terwijl ook is geput uit de boedel van de naoorlogse rechtsopvolger van Liro, de LVVS. De regering droeg tot het fonds bij met een schenking *à fonds perdu* van 26 miljoen gulden. Degenen die op de beurs *tijdens de oorlog* 'fout' hadden gehandeld gingen ingevolge deze nieuwe regeling vrijuit. Na veel aandringen toonde de Vereniging voor de Effectenhandel zich in 1953 ten slotte bereid als bijdrage tot dit Waarborgfonds een bedrag van 3 miljoen gulden uit de beurs te trekken. Dit bedrag stond in geen verhouding tot de oorlogswinst van de groep effectenhandelaren die debet was geweest aan collaboratie. Het stond ook niet in verhouding tot de bijdrage van de Nederlandse staat - lees: de Nederlandse belastingbetaler. De effectenhandelaren die in gebreke waren gebleven hun goede trouw te bewijzen bleven evenwel ook na het sluiten van dit compromis gevrijwaard van het betalen van de schade waarvoor zij ingevolge de uitspraak van de afdeling Rechtspraak aansprakelijk waren gesteld. Dit was niet de bedoeling geweest van de wetgever in Londen. Het was evenmin in overeenstemming met de gangbare rechtsnormen.

De joodse 'gedeposedeerde' effecteneigenaar had daarentegen reden tot tevredenheid: met de waardestijging van zijn bezit én het gederfde inkomensverlies was rekening gehouden, zij het niet voor de volle 100%. De gigantische operatie van het effectenrechtsherstel sleepte zich voort tot 1971 toen de afdeling Effectenregistratie als laatste afdeling van de Raad voor het Rechtsherstel haar bestaan beëindigde. Nóg was het einde niet daar. Het Waarborgfonds 1953, belast met het uitbetalen der uitkeringen, is pas in 1976 opgeheven. Er was namelijk een probleem. Het betrof de omstandigheid, dat het fonds minder geld had uitgekeerd dan het in beheer had. Wie moest nu het batig slot toekomen? De beslissing daarover was niet zo eenvoudig. Het fonds was namelijk in de loop, der jaren verrijkt met miljoenen guldens afkomstig uit de schadeloosstelling die de Bondsrepubliek Duitsland inmiddels had betaald. Dat was bij het tot stand komen van het Waarborgfonds nog niet voorzien. Indien de 'gedeposedeerden' toen daarmee wel rekening

zouden hebben kunnen houden zouden zij waarschijnlijk op een nog hogere uitkering hebben aangedrongen dan waarop zij ingevolge het compromis aanspraak konden maken. In dat licht zou het niet onredelijk zijn geweest - het lag gegeven de doelstelling van het fonds zelfs voor de hand - het batig slot geheel of ten dele te gebruiken om hun alsnog verder tegemoet te komen. De regering verkoos een andere zienswijze. Het batig slot verviel aan de Staat. Had deze immers niet substantieel bijgedragen tot het betalen van schadevergoeding aan de slachtoffers van de terreur? Dat waren de 'gedeposedeerden' en hun rechtsopvolgers.

5 Bevindingen en overwegingen

Het recent verrichte, indringende onderzoek van het naoorlogse vermogensrechtsherstel in Nederland heeft zeer veel nieuwe feiten en gegevens aan het licht gebracht die het mogelijk maken daarin meer en beter inzicht te geven dan tot nu toe het geval is geweest. Op grond daarvan is het op dit ogenblik redelijkerwijs niet te verwachten dat toekomstig onderzoek resultaat oplevert dat wat de hoofdlijn betreft fundamenteel afwijkt van de thans bereikte bevindingen. Maar dit houdt niet in dat thans in alle opzichten ondubbelzinnig uitsluitel is gegeven over de vragen die in de inleiding met betrekking tot het naoorlogse rechtsherstel zijn gesteld. Dat lag ook niet voor de hand, gezien de omvang en aard van de daarmee samenhangende, ingewikkelde maatschappelijke problematiek. Het desbetreffende bronnenmateriaal is bovendien niet vrij van tekortkomingen. De cijfermatige uitkomsten van het onderzoek laten aldus ruimte voor onzekerheid. Het onderzoek van de organisatorische, institutionele en procedurele inrichting van het rechtsherstel laat eveneens te wensen over. Geschiedenis is nu eenmaal 'een discussie zonder eind'. Het is dan ook een illusie te denken dat historisch onderzoek een definitief eind maakt aan discussies over het verleden, inclusief die over zo'n brandende kwestie als het rechtsherstel. Wetenschappelijk verantwoord historisch onderzoek behoort integendeel zinvol bij te dragen tot op zijn minst de academische discussie over het verleden, inclusief die over zo'n brandende kwestie als het rechtsherstel.

Uit het recent verrichte onderzoek daarvan is in elk geval gebleken dat de omstandigheden en voorwaarden die in de loop der jaren op uiteenlopende wijze in de praktijk vorm en inhoud hebben gegeven aan het vermogensrechtsherstel meer aandacht verdienen dan zij tot nu toe

hebben gekregen. Het is nu immers wel ondubbelzinnig gebleken dat het vermogensrechtsherstel geen op zichzelf staand gebeuren is geweest. Nader onderzoek van historische aard zal verder uitsluitsel kunnen geven over de diverse maatschappelijke verbanden die zijn loop en afloop op soms doorslaggevende wijze hebben bepaald. Het tot dusver verrichte onderzoek heeft wat dat betreft geleid tot de bevinding dat een aantal fasen van elkaar ten dele overlappende ontwikkelingen zijn te onderscheiden:

Fase I De jaren 1940-1944

Tijdens de jaren 1940-1944 had de eerste voorbereiding van het vermogensrechtsherstel onder auspiciën van de regering in ballingschap te Londen plaats. Het lag onder deze omstandigheden vanzelfsprekend voor de hand dat deze voorbereiding ten nauwste was verweven met de geallieerde oorlogvoering in deze jaren. Daar men toen geen goede voorstelling had van de maatschappelijke problemen waarmee Nederland na de oorlog in werkelijkheid te kampen kreeg hield dit een overschatting van de mogelijkheden voor vermogensrechtsherstel in. In het licht van de latere ontwikkelingen is het van belang te constateren dat de desbetreffende wetgeving rekening probeerde te houden met zowel de noodzaak van snel als die van zorgvuldig rechtsherstel. De latere praktijk zou aantonen dat deze doelstellingen moeilijk met elkaar waren te rijmen.

Fase II Het vermogensrechtsherstel 1944-1950

Tijdens de jaren 1944-1950 vond de wettelijk voorbereide regeling nauwelijks toepassing en uitvoering. Tussen september 1944 en de zomer van 1945 maakten de oorlogsomstandigheden dit nog onmogelijk. Daarna lag vermogensrechtsherstel ingebed in het zeer ingewikkelde proces van herstel en vernieuwing tijdens de wederopbouwfase die pas omstreeks 1950 was voltooid. Tijdens deze fase kreeg de definitieve voorbereiding van het rechtsherstel niet zonder problemen zijn beslag.

Fase III De jaren 1950-1955

Pas daarna volgde tussen 1950 en 1955 ook de uitvoering. Dit gebeurde onder druk van uiteenlopende omstandigheden op verschillende manieren en met wisselende uitkomsten. De wederopbouw van het land had toen plaats gemaakt voor de aanhoudende groei van zijn economie. De urgentie van het vermogensrechtsherstel was daardoor verminderd hetgeen de gelegenheid gaf de benodigde afwegingen van aan elkaar tegengestelde belangen met de grootst mogelijke nauwkeurigheid in acht te nemen. Daaruit is een overmaat aan bureaucratie en formeel-ambtelijk handelen voortgevloeid. Deze omstandigheid heeft de rechtsgang vertraagd, hetgeen afbreuk heeft gedaan aan de primaire eis van snel rechtsherstel.

Fase IV Afwikkeling sedert 1955

Het rechtsherstel mocht in het begin van de jaren zestig in hoofdzaak voltooid heten. Het heeft zich daarna evenwel nog tot in de jaren zeventig voortgesleept toen het als een nachtkaars is uitgegaan. Nieuwe problemen van ingrijpende aard lijken zich in deze fase niet te hebben voorgedaan.

Aanvankelijk was tijdens Fase II het rechtsherstel vertraagd door diverse factoren die nog rechtstreeks voortvloeiden uit de oorlogsomstandigheden. In de tweede plaats bleek het toen gewenst dan wel noodzakelijk de wetgeving aan te passen. In de derde plaats trad toen vertraging op door de min of meer georganiseerde weerstand uit het bedrijfsleven. Deze weerstand richtte zich niet per se tegen het rechtsherstel als zodanig. Soms bestond in die kring overdreven of zelfs onterechte vrees voor nadelige gevolgen van het toepassen van de getroffen regeling van het rechtsherstel, zoals in het geval van de hypotheekbanken. De afwachtende, zo niet afwerende houding van de levensverzekeraars berustte op soortgelijke overwegingen. Zij hebben gemeend voor hun belangen te moeten opkomen, hetgeen gelet op de omvang daarvan en hun positie in de samenleving niet alleen voor de hand heeft gelegen maar in het licht der omstandigheden niet te vermijden was. Zij hebben daarbij gebruik gemaakt van mogelijkheden en middelen die hun binnen de Nederlandse rechtsstaat open stonden. Hun optreden heeft weliswaar bijgedragen tot het vertragen van de rechtsgang maar is niet te diskwalificeren als onbehoorlijk of onrechtmatig.

Het stond hun immers vrij een aparte regeling of behandeling van het verzekeringswezen te bepleiten. Ook in joodse kring zijn daaraan overeenkomstig pleidooien gehouden. Het verzekeringsrechtsherstel heeft zich met name sedert de jaren 1948-1950 voltrokken overeenkomstig de voor 'gedeposedeerden' gunstige jurisprudentie van de afdeling Rechtspraak. De verzekeraars hebben daaraan loyaal gevolg gegeven. Dit gebeurde in een moeizaam afgestemd patroon van minnelijke schikkingen, dat gepaard is gegaan met tijdrovend en langdurig overleg tussen de partijen die in het geding waren.

Anders gesteld was dit met het effectenrechtsherstel, dat na de bevrijding in de praktijk van meet af aan op ontoelaatbare wijze was geregeld. Gelet op de afwikkeling van het rechtsherstel met betrekking tot tijdens de bezetting over de beurs verhandelde effecten heeft het effectenrechtsherstel zowel naar zijn doelstellingen als ten opzichte van de gangbare rechtsnormen gefaald.

Met uitzondering van het effectenrechtsherstel waren de grootste belemmeringen voor het toepassen van de herstelwetgeving omstreeks 1950 opgeheven. Dat gebeurde onder meer door wettelijke wijzigingen maar vooral ook als gevolg van het optreden van de onafhankelijke afdeling Rechtspraak. Toch manifesteerden zich daarna tijdens Fase III opnieuw vertragingsfactoren, zij het dat zij van andere aard waren dan tussen 1944-1950. Omstreeks 1950 was de dringendste fase van de wederopbouw goed en wel achter de rug. Ook de dekolonisatie van Indonesië legde toen minder beslag op de personele en materiële middelen dan in de daaraan voorafgaande periode. Dank zij industrialisatie en economische groei beschikte het land nu eindelijk ook over heel wat meer mogelijkheden en middelen dan voordien om het vermogensrechtsherstel vaart te geven. Maar de noodzaak om met het oog op de wederopbouw zo snel mogelijk terug te keren tot het normale vermogens- en rechtsverkeer - de primaire doelstelling van het vermogensrechtsherstel - had nu zijn grote urgentie verloren.

De kwestie was kennelijk niet zo urgent als aanvankelijk door de voor het rechtsherstel verantwoordelijke personen en instanties was verondersteld. De omstandigheid dat het rechtsherstel voor 'gedeposedeerden' er toch niet minder dringend op was geworden legde blijkbaar minder gewicht in de schaal. Het betrof alles bijeengenomen slechts een kleine

minderheid van de Nederlandse bevolking. Het lijkt aannemelijk dat aldus de nadruk kwam te liggen op de vraag of het vermogensrechtsherstel zich wel strikt overeenkomstig de gestelde regels voltrok. Legalistische, ambtelijke nauwkeurigheid lijkt onder deze omstandigheden, zoals boven reeds opgemerkt, te zijn vereenzelvigd met zorgvuldigheid. Van een ondubbelzinnig bepaalde, homogene en uniforme ontwikkeling kwam het onder deze omstandigheden niet. Het afwegen van aan elkaar tegengestelde belangen had plaats op soms zeer verschillende manieren. De uitkomsten verschilden al evenzeer. De verschillen hadden in de eerste plaats kennelijk te maken met de omvang der daarmee gemoeide financiële belangen en geldwaarden. Het is althans opvallend dat het rechtsherstel moeizamer is verlopen naarmate grotere (financiële) belangen in het geding kwamen. Waar het qua geldsommen bijvoorbeeld betrekkelijk onbelangrijke auteursrechtsherstel snel en soepel verliep, stuitte het effectenrechtsherstel met zijn groot financieel gewicht op ten dele onoverkomelijke problemen. In de tweede plaats was de uitkomst van het rechtsherstel mede afhankelijk van de houding, het gedrag en de organisatie(graad) van de belanghebbende partijen. In de derde plaats waren de omstandigheden van invloed waarin de diverse partijen - 'gedeposedeerden' zowel als anderen - verkeerden. Het heeft er op zijn minst de schijn van dat het een niet los stond van het ander zodat de uitkomst van het vermogensrechtsherstel is bepaald door een ondoorzichtige kluwen van wisselende, maar met elkaar samenhangende, factoren. Pas nadat omstreeks 1955 de belangrijkste barrières waren geslecht en de wirwar van maatschappelijke verhoudingen en betrekkingen was ontrafeld had de afwikkeling van het vermogensrechtsherstel zonder veel nieuwe problemen langs vaste lijnen plaats. Hoewel de zaak daarmee nog niet helemaal ten einde was mocht het vermogensrechtsherstel bij het begin van de jaren zestig in hoofdzaak voltooid heten.

Deze gang van zaken laat maar één conclusie van algemene aard toe: het vermogensrechtsherstel is in naoorlogs Nederland niet een zaak van louter recht en rechtvaardigheid geweest, waarover nog betrekkelijk eenvoudig te oordelen valt. In het geding was een wisselende veelheid van krachten en machten. Zij kwamen voort uit de politieke, de staatkundige, de economische, de sociaal-psychologische en social verhoudingen, ja uit het hele veld van maatschappelijke betrekkingen.

Oordelen over het naoorlogse vermogensrechtsherstel is - zo gezien - oordelen over Nederland en zijn natie. Dat maakt de geschiedenis van het naoorlogse rechtsherstel er niet eenvoudiger op.

5 INVENTARISATIE OMVANG ROOF EN RESTITUTIE

1 Inleiding

Op verzoek van de Contactgroep heeft het NIOD een beknopt, algemeen overzicht geleverd van opzet, organisatie en reikwijdte van de roof tijdens de Duitse bezetting en het rechtsherstel na 1945 van met name het bezit van joods Nederland. Het accent lag daarbij op de financiële activa. Dit rapport, *Bij verordening. De roof van het joodse vermogen in Nederland en het naoorlogse rechtsherstel*, is opgenomen als bijlage van het Eindrapport van de Contactgroep. Omdat de Contactgroep een nadere onderbouwing van de in het NIOD-rapport gepresenteerde cijfers van de omvang van het geroofde en de naoorlogse restitutie gewenst achtte, gaf zij KPMG Forensic Accounting in de zomer van 1998 de opdracht een diepgaand onderzoek in te stellen naar het beschikbare cijfermateriaal dat een indicatie zou kunnen geven van de geldelijke omvang van de roof van het joodse bezit in de oorlog en de restitutie daarvan na de oorlog. Tevens zou dit onderzoek, om een en ander in het juiste perspectief te kunnen plaatsen, een beredeneerde schatting moeten geven van het vermogen van de Nederlandse joden aan de vooravond van de oorlog en onmiddellijk daarna.⁸⁶

Van de geldelijke omvang van de roof van de joodse bezittingen door de bezetter in Nederland zijn in het verleden verschillende schattingen gemaakt - de eerste reeds in 1944 in de Verenigde Staten. Deze schattingen waren echter in het algemeen summier, zelden systematisch van opzet en vrijwel nimmer deugdelijk onderbouwd.

KPMG Forensic Accounting kreeg opdracht de volgende vragen te onderzoeken en, zo mogelijk beredeneerd en met zekerheidsmarges onderbouwd, te beantwoorden:

- 1 Wat was in geld gemeten de omvang van de roof van joods bezit in Nederland door de Duitsers in 1940-1945?
- 2 Wat was in geld gemeten de omvang van hetgeen daarvan na de oorlog is gerestitueerd?

---

⁸⁶ Dit hoofdstuk is gebaseerd op: KPMG Forensic Accounting (F. Hoek RA en J. ten Wolde RA), *Roof en restitutie Joods vermogen*. Rapport uitgebracht aan de Contactgroep Tegoeden WO II. Z.p., december 1999

- 3 Wat was de omvang van het joods vermogen aan de vooravond van de oorlog, en welk deel daarvan is tijdig in veiligheid gebracht in het buitenland?
- 4 Wat is de omvang van mogelijke slapende tegoeden bij Nederlandse en buitenlandse financiële instellingen?
- 5 Wat is de geldelijke omvang van de door Nederlanders van joden in bewaring verkregen goederen die na de oorlog niet zijn teruggegeven?
- 6 Hoe verhouden zich roof en restitutie?
- 7 En tot slot, geef een kritische beoordeling van de raming door mw H.B. Junz van de omvang van het joods vermogen in 1938/1939 zoals berekend haar bijdrage aan het rapport van de Volcker-commissie.⁸⁷

2 Aanpak van het onderzoek

Om een antwoord op bovenstaande vragen te kunnen geven is uitgebreid bronnen- en archiefonderzoek gedaan. Van het in de oorlog gevormde archiefmateriaal is echter weinig bewaard gebleven, en ook veel van de na de oorlog gebruikte stukken zijn inmiddels vernietigd, in het algemeen vanwege het verstrijken van de wettelijk bewaartermijn. Gelukkig zijn er nog wel verschillende naoorlogse verantwoordingsverslagen van restitutie en schadevergoeding aanwezig. Deze bevatten informatie waaruit de geldelijke omvang van een deel van de roof kon worden afgeleid.

Even zo moeilijk bleek het zicht te krijgen op de geldelijke omvang van na de oorlog gerestitueerde vermogenscomponenten. De bewaarde archiefbestanden verschaften helaas weinig bruikbare, harde (macro-)cijfers.

Ter toetsing van de uitkomsten van het onderzoek naar de omvang van de beroving van de joodse gemeenschap is gepoogd het vermogen van deze groep vóór en ná de oorlog te berekenen.

---

⁸⁷ H.B. Junz, Report on the pre-war wealth position of the jewish population in nazi-occupied countries, Germany, and Austria. In: Independent Committee of Eminent Persons (ICEP), *Report on dormant accounts of victims of nazi-persecution in Swiss banks*. Z.p., december 1999, A-127-206, Appendix (Appendix S)

Het verschil zou dan ruwweg een aanvullende indicatie zijn van de omvang van de roof. Aan de basis van dit statistisch-demografisch onderzoek liggen de Memories van Successie van de Belastingdienst die het ministerie van Financiën bewaart. De resultaten zijn gebaseerd op de uitkomst van een steekproef van successieaangiften uit de jaren 1938-1940 voor wat betreft het joods vermogen voor de oorlog, en uit de jaren vijftig en zestig voor dat van erna.

Het onderzoek werd begeleid door een commissie waarin behalve enkele vertegenwoordigers van de Contactgroep zitting hadden mw H.B. Junz, prof dr P.W. Klein, dr A.J. van der Leeuw en mw drs C. van Renselaar.

Methodologie en uitkomsten van het statistisch-demografisch onderzoek zijn voorgelegd aan de onafhankelijke deskundigen prof dr M.M.G. Fase (DNB/UvA), prof dr B.M.S van Praag (SEO-UvA), prof dr D.J van der Kaa en prof dr F.W.A. van Poppel (NIDI).

Op verzoek van en in overleg met het *Centraal Joods Overleg*, tot slot, heeft A. van Wersch RA (Paardekooper & Hoffman Accountants) plan van aanpak, de gehanteerde onderzoeksmethoden en de uitvoering door KPMG Forensic Accounting aan een vaktechnische toets onderworpen. Hij heeft daarover in de vorm van een ‘third party mededeling’ gerapporteerd.

Het volledige rapport is opgenomen als bijlage van het Eindrapport.

3 Omvang van de roof

De Duitse bezetter heeft van de Nederlandse joden tenminste één miljard gulden aan bezittingen gestolen. In de opzet en organisatie van deze grootschalige en in beginsel allesomvattende roof speelde Lippmann Rosenthal & Co, Sarphatistraat (Liro) een cruciale rol. Lippmann Rosenthal & Co was de handelsnaam van een gerenommeerd, in 1859 opgericht joods bankiershuis in Amsterdam dat gevestigd was in de Nieuwe Spiegelstraat. De Duitsers gaven hun *Dienststelle* in de Sarphatistraat opzettelijk de naam van deze in joodse kring vertrouwde instelling en creëerden

zo het apparaat waarmee vanaf augustus 1941 de Nederlandse joodse gemeenschap systematisch, op grond van een reeks Verordeningen, bestolen werd.

Liro stond echter los van de oude firma die na de oorlog haar zaken voortzette op het oude adres onder de vooroorlogse leiding. Begin 1948 werd aan de naamsverwarring een einde gemaakt toen het Nederlands Beheersinstituut (NBI) de naam van Liro wijzigde in Liquidatie Van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS).

Van twee onderdelen van de roof, die van kunst en cultuurgoederen en van de door de bezetter verkochte en geliquideerde bedrijven, is het onmogelijk gebleken de geldelijke omvang te berekenen. Daartoe ontbraken ten enenmale de benodigde gegevens. Wel zijn er in de literatuur ramingen aangetroffen van het geconfisqueerde bedrijvenbezit, maar deze zijn niet onderbouwd. Voor wat betreft de kunst is zelfs dat niet aanwezig.

Kijken we naar de roof per roofinstantie of categorie dan levert dat het navolgende in guldens uit de oorlog, uitgedrukte overzicht op:

A Lippmann Rosenthal & Co, Sarphatistraat (Liro) fl 370 mln

De roof via deze roofbank omvatte baar geld, bank- en girotegoeden, binnen- en buitenlandse effecten, sieraden, kunstvoorwerpen en overige kostbaarheden, levensverzekeringsspolissen en vorderingen. Overigens is de waarde van een deel van de ingeleverde sieraden, kunstvoorwerpen en andere kostbaarheden ook nu nog onbekend en dus niet te schatten.

B Bedrijven fl 300 mln

Zowel in als na de oorlog heeft men de waarde van de door de bezetter verkochte en geliquideerde joodse bedrijven pogen te schatten.

Deze schattingen lopen uiteen van fl 150 tot fl 600 mln. Aangehouden is het hoogste bedrag van door dr A.J. van der Leeuw (NIOD) destijds gemaakte schattingen. Het was, zoals gezegd, onmogelijk zelf een bedrag te ramen door het ontbreken van - samenvattend - archiefmateriaal.

C Onroerende goederen / hypotheken uitgeleende gelden (u/g)	fl 196 mln
Deze raming berust op een na 1945 gemaakte opstelling van in de oorlog betaalde prijzen. Er is geen samenvattend archiefmateriaal voorhanden om nu nog de werkelijke waarde te ramen.	
D Huisraad	fl 118 mln
Dit bedrag is ontleend aan een berekening van het aantal geroofde joodse inboedels en de gemiddelde waarde daarvan in 1940.	
E Niet bij Liro ingeleverde kostbaarheden	fl 43 mln
Dit onderdeel omvat ingeleverde kostbaarheden ter verkrijging van <i>Sperrstempels</i> , de door diamanthandelaren onder dwang ingeleverde voorraden, de door verscheidene Duitse organisaties geroofde waardevolle voorwerpen alsmede de door de Sicherheitspolizei/dienst in beslag genomen en bij VVRA gestorte bedragen.	
F Niet-commerciële Verenigingen en Stichtingen	fl 7 mln
Van de totale naoorlogse schuld van de Commissaris voor de Niet-Commerciële Verenigingen en Stichtingen à fl 16,5 mln behoorde naar schatting ca 40% toe aan joodse verenigingen en stichtingen. Een belangrijk deel hiervan bestond uit effecten.	
G Kunst- en cultuurgoederen	-
De geldelijke omvang hiervan is, zoals eerder opgemerkt, met geen mogelijkheid te schatten.	
H Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt (VVRA)	-
VVRA incasseerde de opbrengst van de door de Duitsers geliquideerde vermogenswaarden. Deze zijn verwerkt in bovengenoemde bedragen.	

Ondersteunt nu het statistisch-demografisch onderzoek de stelling dat de roof minstens één miljard gulden moet hebben bedragen? Niet zonder meer. Weliswaar is het resultaat van het onderzoek dat het joods vermogen voor de oorlog rond 0.9 à 1.2 miljard gulden bedroeg, en na de oorlog ongeveer 55 mln gulden, maar het verschil kan niet zomaar als ‘roof’ worden betiteld. We moeten bij het wegen van het ‘verschil’ namelijk rekening houden met (1) een mogelijke kapitaalvlucht naar het buitenland vóór 10 mei 1940, met (2) een afname van vermogen door de kosten van levensonderhoud tijdens de oorlog, met (3) waardemutaties van onderdelen van het vermogen tijdens de oorlog en (4) in bewaring gegeven maar niet teruggekregen vermogensbestanddelen.

Van geen van deze vier factoren was het mogelijk onderbouwde schattingen te maken. Verder is het mogelijk dat de opstellers van de Memories van Successie na de oorlog geen rekening hebben (kunnen) houden met reeds voor de oorlog naar het buitenland in veiligheid gebrachte vermogenswaarden waarvan de nabestaanden geen weet hadden.

Ondanks bovengenoemde haken en ogen bevestigt het statistisch-demografisch onderzoek het beeld dat tijdens de Duitse bezetting de joodse gemeenschap niet alleen systematisch maar ook vrijwel volledig is beroofd.

4 De omvang van de restitutie

De in geld uitgedrukte omvang van de naoorlogse restitutie van het joodse bezit bedraagt minimaal 900 miljoen gulden nominaal. Dit bedrag is de optelsom van achtereenvolgens: teruggekregen vermogenscomponenten, teruggave door wettelijk rechtsherstel van zaken die kopers te kwade trouw verworven hadden, vergoeding van materiële oorlogsschade door de Nederlandse Staat, vergoeding van materiële oorlogsschade door de Bondsrepubliek Duitsland (de zg *Wiedergutmachung*) en terugbetaling door de naoorlogse beheerders van de roofinstanties (waaronder Liro/LVVS, *Niederländische Grundstückverwaltung* (NGV) en VVRA) van - een deel van - de in de oorlog geroofde waarden.

Door het naoorlogs rechtsherstel is de situatie ontstaan dat actuele eigenaren van in de oorlog geroofde vermogenscomponenten, met name effecten, onroerend goed en bedrijven, deze hebben moeten afstaan aan de oorspronkelijke eigenaren of hun rechthebbenden. De vordering die de oorspronkelijke eigenaren hadden op de naoorlogse, inmiddels onder Nederlands beheer staande, roofinstanties LVVS, NGV en VVRA werd dan overgedragen aan de actuele eigenaar die vervolgens afstand deed van het geroofde. Deze nieuwe crediteuren werden cessiecrediteuren genoemd. Deze cessiecrediteuren werden pas in de loop van de jaren vijftig betaald, in alle gevallen voor minder dan 100%. Het was niet mogelijk de uiteindelijke schuld aan deze cessiecrediteuren te berekenen, maar deze bedroeg waarschijnlijk enkele honderden miljoenen guldens.

Kijken we naar de restitutie per categorie dan levert dat het volgende - ook hier in historische, dus nominale, bedragen uitgedrukte - overzicht op:

A Lippmann, Rosenthal & Co (LVVS) fl 386 mln

Dit bedrag bestaat voor een belangrijk deel uit na de oorlog aangetroffen effecten die konden worden teruggegeven en uit effecten die via het rechtsherstel weer aan de eigenaren toevielen. Ook werden vele in de oorlog afgekochte levensverzekeringsspolissen weer in rechte hersteld. In het bedrag is voorts begrepen een in 1953 totstandgekomen Nederlandse regeling van per saldo fl 50 mln op basis van de toen geldende beurskoersen alsmede een Duitse schadevergoeding à fl 30.5 mln. Vanwege het rechtsherstel had LVVS vele cessiecrediteuren in haar boeken.

B Bedrijven fl 58 mln

Dit deel van de restitutie is het door VVRA na de oorlog aan rechthebbenden of, na terugave van het bedrijf, aan cessiecrediteuren betaalde bedrag. Het is bekend dat na de oorlog via het rechtsherstel bedrijven aan de oorspronkelijke eigenaren zijn teruggegeven of dat zij voor een vergoeding in aanmerking kwamen. Het aantal of de

geldelijke omvang daarvan is echter onbekend. Terugbetaling van de opbrengst van in de oorlog geliquideerde bedrijven geschiedde door LVVS.

C Onroerende goederen/hypotheken u/g

fl 189 mln

Door rechtsherstel zijn vrijwel alle onroerende goederen teruggegeven danwel aanvullend vergoed. De tijdens de oorlog door de bezetter en de kopers te kwader trouw gerealiseerde exploitatiesaldi moesten eveneens worden teruggegeven. De omvang daarvan is slechts ten dele bekend. Op de onteigende hypotheken u/g werd door de (NGV) een uitkering van 75,65% betaald. In het hier vermelde bedrag aan restitutie is niet begrepen een betaling aan cessiecrediteuren van ca fl 38 mln.

D Huisraad

fl 233 mln

Het grootste deel van dit bedrag, ca fl 170 mln, bestaat uit een Duitse schadevergoeding die gebaseerd was op de vervangingswaarde van het huisraad per 1 april 1956. Dit verklaart het grote verschil met het bovengenoemde bedrag aan geroofd huisraad.

E Niet bij Liro ingeleverde kostbaarheden

fl 30 mln

Dit bedrag bestaat uit teruggegeven of vergoede diamantvoorraden (ca fl 6 mln), door VVRA terugbetaalde bedragen afkomstig van de Sicherheitspolizei/Sicherheitsdienst (ca fl 1.7 mln) en voor het overige uit Duitse schadevergoedingen die zijn gebaseerd op vervangingswaarden in 1956.

F Niet-commerciële Verenigingen en Stichtingen

fl 6 mln

Deze instellingen zijn vooral beroofd van hun effecten en die werden deels teruggegeven en deels vergoed.

G Kunst- en cultuurgoederen -

Op geen enkele manier was het mogelijk de geldelijke omvang van gerecupereerde of gerestitueerde kunst en culturele goederen uit joods bezit te ramen.

H VVRA

De bedragen die de beheerders van VVRA na de oorlog uitkeerden - zij hanteerden een uitkeringspercentage van 85% - zijn begrepen in bovenvermelde restitutiebedragen. -

Het te achterhalen bedrag aan restitutie, 900 miljoen gulden, moet zoals gezegd, als een ondergrens worden beschouwd. Allereerst bleek het onmogelijk om de werkelijke waarde te bepalen van de wegens rechtsherstel - waaronder de zeer vele gevallen van minnelijke schikking - na 1945 teruggegeven vermogenscomponenten. Evenmin kon bij de vaststelling van het bovengenoemde bedrag rekening worden gehouden met de schadevergoedingen aan joodse gedupeerden door de Schade Enquête Commissie (SEC) op grond van de Wet op de Materiële Oorlogsschaden (MOS), uitgezonderd een vergoeding van 62 miljoen gulden vanwege geroofd huisraad. In totaal keerde de overheid ingevolge deze wet tot augustus 1958 ruim 1,3 miljard gulden aan alle Nederlandse gedupeerden uit vanwege oorlogsschade aan huizen, huisraad, bedrijven en bedrijfsvoorraden. De onderliggende administratie van de wet MOS is inmiddels vernietigd.

Ook is in het eindbedrag niet opgenomen de door Duitsland betaalde schadevergoeding van 125 miljoen D-mark voor immateriële schade in het kader van het Bundesentschädigungsgesetz (BEG).

In de 900 miljoen gulden is wel begrepen de 225 miljoen gulden die de Duitse Bondsregering in de jaren zestig uitkeerde wegens materiële oorlogsschade in het kader van het Bundesrückerstattungsgesetz (BRüG). Dat bedrag was gebaseerd op de berekende vervangingswaarde per 1 april 1956 van de geroofde vermogenscomponenten.

Een bijzonder probleem ten aanzien van de naoorlogse restitutie deed zich voor wanneer deze ten goede kwam aan nalatenschappen van in de oorlog vermisten. Onder de bestaande wetgeving was het na 1945 niet mogelijk om vermisten - en dat waren vooral de meer dan honderduizend uit Nederland weggevoerde joden - binnen een redelijke termijn in juridische zin overleden te doen verklaren. Afwikkeling van nalatenschappen van vermisten was daardoor niet mogelijk, evenals onder meer het toekennen van weduwen- en wezenpensioenen of het aangaan van nieuwe huwelijken door overlevende echtgenoten. Pas de *Wet tot het doen van aangifte van vermoedelijk overlijden* van juni 1949 maakte aan deze onhoudbare toestand een einde. Omdat het merendeel van de nalatenschappen van joodse vermisten om die reden pas in de jaren vijftig en zestig werd afgewikkeld deed zich de vraag voor tegen welk tarief de fiscus deze nalatenschappen belaste. Het in de oorlogsjaren geldende tarief voor successierecht is in 1947, 1951 en 1956 verhoogd.

In de literatuur is de indruk gewekt dat fiscale inhoudingen op uitkeringen wegens rechtsherstel gecumuleerd werden omdat vaak hele families waren vermoord. Bovendien zou dat geschied zijn tegen de hogere - naoorlogse - tarieven omdat deze nalatenschappen immers pas vele jaren later konden worden afgewikkeld. Deze voorstelling van zaken behoeft, zo heeft onderzoek uitgewezen, nuancering.

Vast is komen te staan dat de overheid de in de oorlog opengevallen nalatenschappen belaste tegen het tarief dat gold in de jaren 1940-1947.

De wet van 1949 stelde de vermoedelijke overlijdensdatum op de dag, volgende op die waarop het laatst van het bestaan van de vermiste was gebleken. Hierdoor deed zich de situatie voor dat, in geval van elkaar ervende familieleden na elkaar waren overleden, erfovergangen ontstonden die elk apart belast werden. Wanneer nu door erfovergangen in de rechte lijn het te betalen successierecht hoger was dan het bedrag dat bij rechtstreekse vererving betaald zou moeten worden, kon belanghebbende vermindering van successierecht tot het laagste bedrag verleend worden. Bij erfovergangen buiten de rechte lijn heeft de fiscus in sommige gevallen - een deel van - het te betalen recht kwijtgescholden.

Bovendien is een reeds in november 1940 ingestelde verhoogde vrijstelling inzake nalatenschappen van als gevolg van oorlogsgeweld om het leven gekomen erfstaters in 1945 ook van toepassing verklaard op nalatenschappen van onder meer slachtoffers van concentratiekampen.

Vorderingen van de nalatenschap op voormalige roofinstanties mochten voor de bepaling van het zuiver vermogen worden berekend naar de contante waarde op de sterfdag. De minister van Financiën stelde die contante waarde voor bijvoorbeeld vorderingen op LVVS en VVRA vast op 40%. Dit percentage werd ook toegepast als de feitelijke voorschotten op dat moment al hoger waren. Uitkeringen op grond van het BRüG en het BEG werden voor de heffing van Successierecht buiten beschouwing gelaten.

De Successiewet van 1859, tot slot, schreef voor dat binnen negen maanden na het overlijden betaling van successierecht moest plaatsvinden. Daarna vorderde de fiscus intrest over de te late betaling. Dat zou hebben betekend dat nalatenschappen van vermisten die pas na juni 1949 konden worden afgewikkeld met een forse renteheffing te maken kregen. Echter, in 1946 al bepaalde de minister van Financiën dat de fiscus geen interest in rekening zou brengen op het verschuldigde successierecht van nalatenschappen van vermisten.

Nalatenschappen waarvoor zich geen rechthebbenden aanmelden, vervielen ingevolge algemene wettelijke regelingen aan de Staat.

5 Emigratie van joods vermogen voor 10 mei 1940

Zoals eerder vermeld is het vooroorlogs joods vermogen aan de hand van de Memories van Successie geschat op 0,9 à 1,2 miljard gulden. Door het volledig ontbreken van gegevens ter zake is het onmogelijk te na te gaan hoeveel daarvan mogelijkerwijs vóór de Duitse inval op 10 mei 1940 door leden van de joodse gemeenschap in het buitenland in veiligheid is gebracht.

Dat er geld in veiligheid is gebracht staat vast. Oud-directieleden van een bekende joodse Amsterdamse bank hebben verklaard dat deze instelling in de jaren van ca 1937 tot mei 1940 haar vermogende joodse klanten adviseerde een rekening te openen in de Verenigde Staten, Engeland, maar vooral Zwitserland golden als beduidend minder veilig. Onder joodse bankiers, aldus deze zegslieden, heerste toen al het gevoel dat het mis zou gaan in Europa. Sprekend over de eigen bank zou met de kapitaalvlucht 20 à 30 miljoen gulden gemoeid zijn. Om welke bedragen het in zijn totaliteit is gegaan, valt echter niet na te gaan. Voor de oorlog konden Nederlanders zonder enige restrictie geld naar het buitenland overhevelen, zodat zulke transacties bij geen enkele officiële instantie schriftelijke sporen hebben achter gelaten.

In haar rapport ten behoeve van de Zwitsers-Amerikaanse Volckercommissie raamt mw Helen B. Junz dat vóór mei 1940 ongeveer 350 miljoen gulden ‘could be reckoned to have been available for transfer or already lodged abroad’. Uitdrukkelijk zij vermeld dat zij hiermee niet aangeeft dat dit bedrag ook daadwerkelijk in het buitenland is ondergebracht, maar dat de Nederlandse joodse gemeenschap - en dat was ook haar onderzoeksopdracht - dat had kunnen doen gezien haar vermogenspositie. Of dat ook is gebeurd kan, zoals gezegd, niet worden nagegaan. Mw Junz komt, door een andere methodologie, tot een hogere berekening van dat joodse vermogen. Zij komt uit op een omvang van ca 1,65 miljard gulden, waarin zij een veronderstelde belastingontduiking van 20% heeft opgenomen. Zonder deze ontduiking zou haar raming uitkomen op ca 1,38 miljard gulden.

6 Omvang slapende tegoeden bij Nederlandse financiële instellingen

Door het ontbreken van samenvattend archiefmateriaal is het onmogelijk de eventuele omvang aan nu nog slapende joodse tegoeden bij Nederlandse financiële instellingen te schatten. De *Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO II in Nederland*, de commissie-Scholten, heeft deze problematiek in haar deelrapport Banken toegelicht.

7 Omvang van door Nederlanders in bewaring genomen goederen

Alhoewel het fenomeen van de ‘bewariërs’ uit de literatuur genoegzaam bekend is, ontbreekt het ten enenmale aan documentatie op grond waarvan de geldelijke omvang kan worden geraamd van niet teruggegeven goederen en/of waarden.

8 De verhouding tussen roof en restitutie

Bovengenoemde schattingen van roof en restitutie, die van dezelfde orde van grootte zijn als die van het NIOD-rapport, kunnen om de volgende redenen niet zomaar met elkaar vergeleken worden. In de eerste plaats omdat beide ramingen de ondergrens aangeven van wat er in de oorlog geroofd is en na de oorlog is gerestitueerd. Genoemde bedragen kunnen derhalve niet zonder meer van elkaar worden afgetrokken om zo het verschil tussen roof en restitutie te berekenen.

In de tweede plaats doet zich het probleem voor dat alle gepresenteerde bedragen in lopende prijzen zijn weergegeven terwijl de roof grotendeels heeft plaatsgevonden in de jaren 1941-1943, en de restitutie zijn beslag kreeg in ruim 25 jaren na de bevrijding. Bovendien zijn de cijfers die (onderdelen van) de restitutie weergeven ‘harder’, dat wil zeggen in de bronnen beter onderbouwd, dan die van de roof. Al met al betekent het dat in feite niets met zekerheid te zeggen valt over een mogelijk verschil tussen de geldelijke omvang van de roof van het joodse bezit in de oorlog en de teruggave of vergoeding daarvan na de oorlog.

Het beschikbare cijfermateriaal geeft slechts een indicatie van de orde van grootte van zowel de roof als de restitutie.

6 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

1 Inleiding

1 Het overgrote deel van de joden in Nederland is tijdens de Tweede Wereldoorlog vermoord. Bovendien heeft de Duitse bezetter het geld en de goederen van deze bevolkingsgroep systematisch geroofd. Voor hen die terugkeerden uit de onderduik en de vernietigingskampen, en voor de nabestaanden van diegenen die vermoord zijn, had en heeft de roof nog lang na de oorlog schrijnende gevolgen. Zij moesten ook materieel hun bestaan weer van de grond af opbouwen en hadden grote moeite hun plaats in de naoorlogse samenleving te hervinden.

2 Hoewel de schokkende feiten over de moord van joden al snel na het einde van de Tweede Wereldoorlog in volle omvang bekend waren, werd daaraan aanvankelijk slechts in beperkte mate publiek aandacht geschonken. Men was zich in brede kring pas decennia na de oorlog ten volle bewust van de verschrikkingen die joden aangedaan. Daardoor ontstond in de samenleving pas laat erkenning van de verantwoordelijkheid om zich het lot van de vervolgingslachtoffers, in het bijzonder de joden onder hen, daadwerkelijk aan te trekken. Zo kwam de Wet Uitkering Vervolgingsslachtoffers (WUV) eerst in 1972 tot stand, meer dan 25 jaar na het einde van de oorlog.

De jodenvervolging werd ook niet systematisch aan de orde gesteld bij de naoorlogse berechting van collaborateurs en oorlogsmisdadigers of bij de parlementaire enquête naar het optreden van de regering in ballingschap. Evenmin werden de opzet en het verloop van het vermogensrechtsherstel grondig onderzocht.

3 De Nederlandse overheid heeft onmiddellijk na de oorlog een reeds in Londen voorbereid stelsel van financieel-materieel rechtsherstel in werking gezet. Het is echter moeizaam op gang gekomen, en de organisatie en uitvoering waren in een aantal opzichten gebrekkig. Hoewel bij de opzet van het rechtsherstel rekening is gehouden met de specifieke situatie van de joodse vervolgingsslachtoffers en hun nabestaanden, is dat bij de uitwerking ervan onvoldoende tot zijn

recht gekomen. Achteraf gezien was een voor joodse vervolgingslachtoffers speciale regeling op zijn plaats geweest.

De uitvoering van het rechtsherstel nam bovendien veel tijd in beslag en het had een sterk legalistisch en formalistisch karakter. De betrokkenen verkeerden daardoor vaak lang in onzekerheid. Voor hen was deze benadering grievend en gaf zij blijk van onbegrip of onverschilligheid voor het leed dat hen was aangedaan.

4 Alleen daarom al is er reden om ook nu nog, ruim vijftig jaar na de oorlog, na te gaan of joodse en andere slachtoffers van de Duitse vervolging in Nederland na de oorlog overeenkomstig normen van redelijkheid en billijkheid zijn behandeld. De regering heeft in dit verband het initiatief genomen tot een groot onderzoek naar de terugkeer en opvang van oorlogsgetroffenen in Nederland (Soto).

5 Enkele jaren geleden zijn in binnen- en buitenland vragen gerezen over de volledigheid van het financieel-materiële rechtsherstel en over de mate waarin in de oorlog geroofde en ontvreemde bezittingen daadwerkelijk aan de vervolgingslachtoffers of hun nabestaanden zijn teruggegeven. Ook in Nederland is, mede op initiatief van de regering, daarnaar door een aantal commissies onderzoek verricht. Hier zij reeds vermeld dat al deze onderzoeken zelfs bij benadering geen zekerheid verschaffen over de omvang van de roof en van de restitutie en over omvang van het eventuele verschil daartussen.

2 Roof en restitutie

6 In het algemeen zijn analyses van de roof van joods bezit en de restitutie daarvan slechts in beperkte mate mogelijk gebleken en met veel onzekerheden omgeven. Gegevens over de omvang van de roof zijn niet voor alle categorieën goederen en waarden in dezelfde mate beschikbaar. Bruikbare gegevens voor een schatting van de omvang van de roof van bedrijven en kunst zijn er bijvoorbeeld niet. Ook met betrekking tot de restitutie bestaan veel niet meer op te helderen onduidelijkheden. In het bijzonder de gegevens over de restitutie van de onderscheiden categorieën lopen in betrouwbaarheid zeer uiteen en zijn daarom ook vaak niet met elkaar

vergelijkbaar. Bovendien heeft de restitutie van de uiteenlopende categorieën goederen op verschillende en niet meer precies te achterhalen tijdstippen plaatsgevonden. Optelling van de onderscheiden categorieën van de restitutie is derhalve onjuist, en komt op zijn hoogst illustratieve waarde toe. Gegevens over de omvang van zowel de roof als de restitutie zijn te beschouwen als schattingen van ordes van grootte en niet als een exacte weergave van wat feitelijk heeft plaatsgevonden.

7 Met die beperkingen kan nochtans op grond van literatuur- en archiefonderzoek worden geschat, dat de roof van joods vermogen door de Duitse bezetter ten minste een miljard gulden bedroeg en dat in de loop der jaren ten minste 900 miljoen gulden is gerestitueerd. Daaruit mag niet de conclusie worden getrokken dat er 100 miljoen gulden te weinig zou zijn teruggegeven. Beide bedragen zijn, zoals gezegd, met grote onzekerheden omgeven.

Zo is bijvoorbeeld de waarde van de door de Duitsers geconfisqueerde bedrijven en van de geroofde kunstgoederen niet te bepalen, zodat de omvang van de roof groter zal zijn dan een miljard gulden.

Anderzijds is bekend dat in vele duizenden gevallen sprake is geweest van minnelijke schikkingen, die als zodanig niet geregistreerd zijn en dus niet meegerekend konden worden. Eveneens is bekend, dat een deel van de restitutie bestond uit een gedeeltelijke compensatie aan personen voor de bezittingen die deze, al of niet te kwader trouw, gedurende de bezetting hebben verworven en die zij na de oorlog weer aan de voormalige joodse eigenaren hebben moeten afstaan, zodat de geregistreerde restitutie weliswaar lager is dan de waarde van de teruggeven bezittingen, maar de voormalige (joodse) eigenaren of hun nabestaanden wel het volledige eigendom over die bezittingen hebben teruggekregen. Daardoor is de omvang van de feitelijke restitutie van bezittingen aan joodse oorlogsslachtoffers of hun nabestaanden waarschijnlijk groter dan de geregistreerde 900 miljoen gulden, hoewel niet is vast te stellen hoeveel meer in feite gerestitueerd is. Bovendien zijn de bedragen niet zonder meer met elkaar vergelijkbaar omdat ze berekend zijn op basis van de nominale bedragen in de desbetreffende jaren. De bepaling van de contante waarde in enig gemeenschappelijk jaar is arbitrair en dus niet zinvol, met name omdat zowel de tijdstippen als de omvang van onderdelen van de restitutie niet bekend zijn.

Op grond van deze gegevens zijn over de omvang van de roof en de restitutie en over het eventuele verschil daartussen niet met zekerheid noch met grote waarschijnlijkheid uitspraken te doen. Hetgeen uiteraard onverlet laat dat in individuele gevallen wel van materiële verschillen sprake kan en zal zijn geweest.

8 Statistisch-demografisch onderzoek leidt tot een schatting van het joodse vermogen in Nederland van 0,9 à 1,2 miljard gulden aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog en van slechts 55 miljoen gulden onmiddellijk erna.

Ook deze ramingen van het joodse vermogen, zowel aan de vooravond als na afloop van de oorlog, bevatten veel niet te achterhalen en te kwantificeren onzekerheden. Beide ramingen kunnen namelijk zowel in opwaartse als in neerwaartse richting beïnvloed zijn door bijvoorbeeld tijdige onderbrenging van vermogen in het buitenland, niet-geregistreerde instroom van vermogen van vluchtelingen uit met name Duitsland, en waardemutaties van het vermogen gedurende de oorlog. Over deze ramingen kunnen dan ook evenmin stellige uitspraken worden gedaan.

Het was de bedoeling van het statistisch-demografisch onderzoek om ook op andere wijze dan via het archiefmateriaal nader inzicht te krijgen in de omvang van de roof en in het eventuele verschil in waarde tussen roof en restitutie. Op grond van de resultaten van dit onderzoek kan worden vastgesteld dat dit geen indicaties verschaft dat de omvang van de roof van een andere orde van grootte was dan uit het archievenonderzoek is gebleken.

9 Mw Helen B. Junz komt in haar onderzoek ten behoeve van de Volcker-commissie tot een andere berekening van het geschatte joodse vermogen in Nederland aan de vooravond van de oorlog. Zij berekent dat het Nederlandse joods vermogen aan het begin van de oorlog ongeveer 1,65 miljard gulden bedroeg. Het verschil tussen dit bedrag en het hiervoor genoemde bedrag aan joods vermogen aan de vooravond van de oorlog ten bedrage van 0,9 à 1,2 miljard gulden op basis van ons onderzoek, is vooral een gevolg van verschillen in aannames en extrapolaties. Mw Junz houdt in haar berekeningen rekening met 20% belastingontduiking, terwijl daarmee in onze berekeningen nadrukkelijk geen rekening is gehouden.

Mw Junz heeft geen schatting gemaakt van het joods vermogen in ons land vlak na de oorlog, zodat op grond van haar gegevens geen nadere conclusies te trekken zijn over het eventuele

verschil in omvang tussen roof en restitutie. Vooral omdat ook ten aanzien van deze schatting dezelfde onzekerheden gelden als hiervoor zijn vermeld, zoals de eventuele tijdsgevoelige veiligstelling van kapitaal in het buitenland en de waardemutaties tijdens de oorlog. Mw Junz stelt zelfs, dat de joodse gemeenschap in Nederland rond 350 miljoen gulden in het buitenland zou hebben kunnen onderbrengen, hoewel er geen aanwijzingen zijn van de mate waarin dit daadwerkelijk is gebeurd.

10 Zoals opgemerkt verschaffen al deze berekeningen geen zekerheid over de omvang van de roof en van de restitutie en over de omvang van het eventuele verschil daartussen. Bovendien is niet meer na te gaan door wie een eventueel verschil zou zijn veroorzaakt, zodat, zelfs als van een verschil sprake zou zijn, niet duidelijk is wie of welke instantie alsnog op dat verschil zou kunnen worden aangesproken.

11 Wel zullen er uiteraard in individuele gevallen verschillen hebben bestaan tussen hetgeen ontvreemd is en wat later aan de rechtmatige eigenaar is teruggegeven. Daarover zijn ons op basis van deze onderzoeken geen identificeerbare gegevens bekend. In alle gevallen bestaan juridisch geen rechten meer op vergoedingen of schadeloosstellingen. Nagenoeg alle rechten zijn inmiddels verjaard of rechtmatig toegevallen aan bij de wet aangewezen instellingen. Voor zover het daarbij gaat om tegoeden of eigendommen van onbekende of onvindbare eigenaren bij banken of andere (financiële) instellingen, hebben deze aangegeven dat het nog steeds mogelijk is voor individuele rechthebbenden daarop gedocumenteerd aanspraak te maken.

12 Ten overvloede zij vermeld dat de Bondsrepubliek Duitsland in het kader van het *Bundesentschädigungsgesetz* (BEG) schadevergoeding voor immateriële schade heeft betaald. Daarnaast heeft de overheid vanaf 1972 met name op grond van de WUV uitkeringen gedaan aan joodse, Indische en andere Nederlandse vervolgingsslachtoffers.

Wij achten het echter niet juist om deze vergoedingen en uitkeringen in dit verband in de beschouwing te betrekken, omdat het voor wat betreft de BEG om smartengeld en voor wat betreft de WUV om een sociale uitkering gaat aan diegenen die wegens fysieke en/of psychische schade ten gevolge van oorlogsomstandigheden niet of niet voldoende in hun levensonderhoud kunnen voorzien.

3 Rechtsherstel

13 Het verloop van het vermogensrechtsherstel is in het algemeen, op basis van de toen geldende beginselen en procedures, rechtmatig geweest behoudens met betrekking tot een aantal onderdelen van het effectenrechtsherstel. Wel is het rechtsherstel in een aantal opzichten tekort geschoten, hetgeen destijds ook al naar voren is gebracht. De uitvoering was formalistisch en organisatorisch zwak, en nam mede daardoor te veel tijd in beslag, zodat vele betrokkenen lange tijd in onzekerheid verkeerden en financiële schikkingen moesten treffen om hun bestaan mogelijk te maken. Bovendien zijn voor de joodse oorlogsslachtoffers en hun nabestaanden geen bijzondere maatregelen getroffen voor een spoedige afhandeling van het rechtsherstel. Evenmin is rekening gehouden met de specifieke en schrijnende omstandigheden waarin velen van hen na de oorlog verkeerden.

Overheid en samenleving werden na 1945 kennelijk meer in beslag genomen door algemeen nationale belangen, zoals de wederopbouw van het land en het conflict met Indonesië dan dat zij oog hadden voor een spoedig rechtsherstel voor hen die door de oorlog en de vervolging het meest waren getroffen.

14 Er is bovendien een aantal aspecten van het rechtsherstel, van de afwikkeling van de teruggave van de geroofde bezittingen en van overheidshandelen dat, zeker achteraf gezien, als onbillijk of onrechtvaardig dient te worden beschouwd. Voor zover die consequenties een gevolg zijn van het handelen van de overheid of van overheidsorganen, dient de overheid daarvoor, onzes inziens, weliswaar niet rechtens maar toch moreel, ook achteraf, haar verantwoordelijkheid te nemen.

15 Daarbij ware met name te denken aan:

I De reeds door de commissie-Kordes genoemde betalingen door de joodse gemeenschap voor bouw, beheer en exploitatie van de kampen Vught en Westerbork en de doorberekening van belastingbedragen en apparaatskosten ten behoeve van de afwikkeling van het rechtsherstel, ten bedrage van in totaal 48,4 miljoen gulden.

II De aan de Staat overeenkomstig wettelijke regelingen toegevalen bedragen, zoals vermeld in het Eindrapport van de commissie-Scholten, bestaande uit:

- de zg Veegensgelden. In het naoorlogs rechtsherstel is een belangrijk deel van de in de oorlog onder dwang afgekochte levensverzekerings- en lijfrentepolissen, na betaling van achterstallige premies, hersteld, en als zodanig direct of later tot uitkering gekomen Een deel van de bij Lippmann Rosenthal & Co., Sarphatistraat (Liro) gestorte afkoopwaarden kon na de oorlog niet worden terugbetaald omdat zich daarvoor geen rechthebbenden hebben gemeld. Deze afkoopwaarden zijn omstreeks 1955 aan de Staat overgedragen als 'onbeheerde nalatenschappen'. Daarvan is tenslotte ca 430.000 gulden aan de Staat toegevallen

- een bedrag van 1,54 miljoen gulden aan vermoedelijk joodse onbeheerde nalatenschappen die zijn afgewikkeld door de Dienst Domeinen, alsmede een moeilijk te schatten bedrag aan joodse nalatenschappen van waarschijnlijk ca 2 miljoen gulden dat in de Consignatiekas is terechtgekomen. In 1985 is ter compensatie van dat laatste reeds een bedrag van 2,01 miljoen gulden geschonken aan joodse doelen.

- de resterende boedel van het Nederlands Beheersinstituut (NBI) ten bedrage 2,9 miljoen gulden die vermoedelijk voor een onbekend maar klein deel uit joods bezit bestond.

- het onbekende, maar waarschijnlijk geringe aandeel van het manco dat bestaat uit niet aangemeld effectenbezit van joodse gedeposedeerden.

- het batig saldo van het Waarborgfonds à 11,5 miljoen dat de wetgever bij Wet van 10 maart 1976 tot opheffing van het Waarborgfonds Rechtsherstel aan de algemene middelen heeft toegevoegd.

III Het overheidshandelen met betrekking tot een deel van het rechtsherstel inzake effecten. De overheid heeft, zoals is gebleken, ten behoeve van een spoedig herstel van het naoorlogse internationale kapitaalverkeer, mede in het kader van de wederopbouw, op verschillende momenten de belangen van de beurs en van de effectenhandel laten prevaleren boven een adequaat en voortvarend rechtsherstel van de betrokken vervolgingslachtoffers en daarmee afbreuk gedaan aan de rechtsgang die ze zelf in de herstelwetgeving had vastgelegd. Weliswaar hebben uiteindelijk de betrokken gedupeerden, naar het zich laat aanzien, daarvan geen nadelige financiële gevolgen ondervonden, maar hen is daardoor onrecht aangedaan en vele van hen zijn daardoor later dan mogelijk en nodig is geweest in hun rechten hersteld.

IV Het renteverlies dat door betrokkenen geleden is door de vaak langdurige periode van rechtsherstel.

v De in de oorlog opengevallen nalatenschappen van vermisten konden pas na de daarvoor speciaal uitgevaardigde wet van juni 1949 worden afgewikkeld. Deze nalatenschappen werden weliswaar belast tegen het successietarief van de jaren 1940-1947, en niet tegen de nadien ingevoerde hogere tarieven, maar door de in 1949 gekozen systematiek van het vaststellen van de overlijdensdatum, kregen nabestaanden te maken met belaste erfovergangen. Die leidden in beginsel, omdat vaak hele families waren vermoord, tot een cumulatie van successierecht. Echter, wanneer nu door erfovergangen in de rechte lijn het te betalen successierecht hoger was dan het bedrag dat bij rechtstreekse vererving betaald moest worden, kon de fiscus kwijtschelding of vermindering tot het laagste bedrag verlenen. Bij erfovergangen buiten de rechte lijn werd in beginsel geen kwijtschelding van - een deel van - het te betalen gecumuleerde bedrag verleend.

16 De precieze omvang van de hiermee in totaal gemoeide bedragen is niet te bepalen. De daarbij betrokken belanghebbenden zijn niet meer te achterhalen. Bij al deze aspecten is formeel sprake van verjaring. Wij menen echter dat het van belang is dat de Nederlandse overheid ruiterslijk erkent dat mede door haar toedoen fouten en tekortkomingen zijn geweest. Wij zijn dan ook van mening dat zij op morele gronden van deze onredelijke en onbillijke consequenties van de in punt 15 genoemde aspecten een bedrag beschikbaar zou moeten stellen ten gunste van de joodse gemeenschap. Het gaat hierbij niet om een individueel of collectief toerekenbare schadevergoeding, waarbij rekening zou moeten worden gehouden met geldontwaarding, maar om een financiële tegemoetkoming in verband met achteraf geconstateerde nadelige consequenties van overheidshandelen, waarvan de omvang overigens niet te bepalen is. Het lijkt ons redelijk en billijk dat de overheid daarvoor in totaal 250 miljoen gulden ter beschikking stelt.

17 Het gaat hierbij, zoals gezegd, niet om een vergoeding achteraf van geleden schade, maar om een tegemoetkoming van de overheid aan de joodse gemeenschap. Daarom dient te worden afgezien van een individuele uitkering aan alle joodse ingezetenen. Daarvoor bestaat ook geen rechtsgrond. Bovendien zou onzes inziens ook niet op voorhand moeten worden bepaald dat een dergelijk bedrag in zijn geheel wederom moet worden bestemd voor projecten en activiteiten boven de reeds door de commissie-Dolman verdeelde 22,5 miljoen gulden. Dat zou geen recht doen aan de behoefte aan enigerlei individuele compensatie in bijzondere gevallen en zou bovendien leiden tot een weinig zinvolle inflatie van projecten.

18 Wij geven de overheid daarom, alles afwegend, in overweging om in overleg met vertegenwoordigers van de joodse gemeenschap vormen te vinden waardoor een dergelijk door de overheid vastgesteld bedrag zinvol en verantwoord kan worden besteed aan zowel collectieve als meer individueel gerichte bestemmingen voor deze gemeenschap of personen daarbinnen. Daarbij zou met name gedacht kunnen worden aan de instelling van een fonds, waaruit bedragen voor dergelijke bestemmingen fiscaal vrij beschikbaar kunnen worden gesteld. Een dergelijk fonds zou onzes inziens, omdat het om publieke middelen gaat, een publiekrechtelijk karakter moeten hebben, waarvan de doelstellingen door de overheid worden bepaald, maar de concrete bestemmingen daarbinnen door een bestuur dat ten minste in meerderheid bestaat uit vertegenwoordigers van de joodse gemeenschap.

19 Inmiddels heeft het *Centraal Joods Overleg* (CJO) met het *Verbond Van Verzekeraars* (VVV) een financieel akkoord gesloten en zijn op het moment van afsluiten van dit rapport de onderhandelingen met de *Nederlandse Vereniging van Banken* (NVB) nog gaande. Zij hebben betrekking op het voordeel dat individuele private instellingen als banken en verzekeringsmaatschappijen hebben gehad bij de handel in en het beheer van joodse effecten en tegoeden.

4 Monitoring

20 In een reeks landen zijn onderzoeken ingesteld - en nog steeds gaande - naar diverse aspecten van de Tweede Wereldoorlog. Onze monitoringtaak is in het bijzonder van toepassing geweest op onderzoeken naar slapende tegoeden bij financiële instellingen en op de internationale steunfondsen die ten behoeve van vervolgingsslachtoffers zijn opgericht. Daar waar mogelijk de belangen van Nederlanders in het geding waren hebben wij het ministerie van Financiën op de hoogte gebracht.

21 Er is een aantal internationale fondsen ingesteld voor vervolgingsslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Voor zover die fondsen beschikbaar zijn gesteld voor individuele rechthebbenden,

zouden Nederlandse vervolgingsslachtoffers die menen daarop aanspraak te kunnen maken, zich via de daartoe opgerichte meldpunten tot die fondsen kunnen richten.

Voor zover die fondsen beschikbaar zijn voor organisaties van vervolgdens zouden de daarvoor in aanmerking komende instellingen zich met hulp van de Nederlandse regering of de Nederlandse ambassades ter plaatse tot die fondsen kunnen wenden.

Op dit moment zijn het aantal, de omvang, de aard en de doelstellingen van veel fondsen nog niet volledig uitgekristalliseerd, zodat een definitief overzicht hier niet mogelijk is.

Het verdient aanbeveling dat de Nederlandse regering zich op de hoogte blijft stellen en het CJO en zijn Meldpunt alsmede andere organisaties van vervolgingsslachtoffers onmiddellijk informeert over de fondsen waarop individuele vervolgingsslachtoffers en/of hun organisaties een beroep kunnen doen, zodra daarover duidelijkheid is

22 De regering heeft, zoals bekend, een bedrag van 20 miljoen gulden toegewezen aan het *Nazi Persecutee Relief Fund*, opgericht in december 1997 tijdens de London Conference on Nazi Gold. Dit fonds is primair bestemd voor armlastige joden in Oost-Europa die buiten de naoorlogse compensatieregelingen zijn gevallen, de *zg double victims*. Van de Nederlandse bijdrage gaat 10 miljoen gulden naar Oost-Europa en 10 miljoen gulden naar Nederlandse vervolgingsslachtoffers in den vreemde.

5 De Nederlandse goudclaim

23 In de oorlog is 146.674 kg monetair goud door de Duitsers uit de kluizen van De Nederlandsche Bank gestolen. In 1947 heeft de Nederlandse overheid bij de in 1946 op grond van internationale verdragen opgerichte *Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold* (TCG), een claim ingediend van 145.649 kg. In 1958 bepaalde de TCG dat zij daarvan 110.174 kg valide achtte. De 35.475 kg die De Nederlandsche Bank krachtens de Deviezenverordening van juni 1940 had verworven, viel naar haar oordeel niet onder de definitie ‘monetair goud’. Ondanks een protest van Nederland herhaalde de commissie deze uitspraak in 1965. De regering berustte hierin formeel niet en heeft zich altijd het recht voorbehouden ten aanzien van verdere procedures. In 1973 accepteerde Nederland een derde deelluitkering,

waarmee de totaal uitgekeerde hoeveelheid goud door de TCG op 70.637 kg uitkwam. De Nederlandse regering heeft echter geen nadere stappen ondernomen en zich dus materieel bij de uitspraak neergelegd.

In 1998 is de TCG opgeheven. Kort daarvoor heeft Nederland een restuitkering van 1.183 kg ontvangen.

24 De claim van Nederland op de resterende 73.829 kg (of: 38.354 kg als wordt uitgegaan van de door de TCG erkende claim) is juridisch/volkenrechtelijk niet meer staande te houden.

Bilaterale juridische stappen tegen landen waarin geroofd Nederlands monetair goud is terechtgekomen, zoals Zwitserland, Zweden, Italië, Spanje en Portugal zijn, onzes inziens evenmin haalbaar en worden dan ook niet aanbevolen.

Mochten er internationaal initiatieven worden ontplooid om het in 1946 gesloten Akkoord van Washington tussen enerzijds Zwitserland en anderzijds de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk open te breken, dan kan dat voor de Nederlandse regering aanleiding zijn om alsnog stappen tegen Zwitserland te ondernemen.

25 De Contactgroep heeft de regering in 1997 geadviseerd de opbrengst van de restuitkering van de TCG, 22,5 miljoen gulden, ten goede te laten komen aan Nederlandse (organisaties van) vervolgingslachtoffers. Zij stelde voor daarvan 95% ten goede te laten komen aan de joodse gemeenschap en het resterende deel aan de andere systematisch vervolgte groepen.

De regering heeft dit advies overgenomen en in 1998 de commissie-Dolman ingesteld die belast is met de verdeling en toekenning van dit geld.

6 Tenslotte

Wij realiseren ons dat deze bevindingen voor sommigen teleurstellend zullen zijn, vooral omdat de omvang van de roof en de restitutie niet meer onomstotelijk kunnen worden vastgesteld en de schattingen daarvan zoveel onzekerheden bevatten. Wij menen evenwel dat wij in dit rapport daarover naar beste vermogen en met inschakeling van alle beschikbare deskundigheid ter zake, zoveel mogelijk inzicht hebben gegeven.

Wij zijn ons ervan bewust dat onze aanbevelingen in geen enkele verhouding staan tot het onvoorstelbare leed dat de betrokkenen in de oorlog is aangedaan, en ook niet tot het onbegrip en het onrecht waarmee velen na de oorlog geconfronteerd zijn geweest.

Wij menen echter dat genoegdoening daarvoor achteraf niet mogelijk is. Wij beschouwen onze aanbevelingen dan ook vooral als een erkenning van het feit dat het overheidshandelen met betrekking tot het rechtsherstel op onderdelen en ook overigens is tekort geschoten en dat op grond daarvan een tegemoetkoming op zijn plaats is.